

Lapsen itsemääräminen ja osallisuus sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännössä

Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2023:19

Lapsen itsemäärääminen ja osallisuus sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännössä

Virve Toivonen

Sosiaali- ja terveysministeriö Helsinki 2023

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Julkaisumyynti

Beställningar av publikationer

**Valtioneuvoston
verkkokirjakauppa**

Statsrådets
nätbokhandel

vnjulkaisumyynti.fi

Sosiaali- ja terveysministeriö
CC BY-NC-ND 4.0

ISBN pdf: 978-952-00-8489-9
ISSN pdf: 1797-9854

Kannen kuvat: Tuula Holopainen, Irmeli Huhtala, Kuvatoimisto Rodeo, Shutterstock

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2023

Lapsen itsemäärääminen ja osallisuus sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännössä

Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2023:19

Julkaisija Sosiaali- ja terveysministeriö

Tekijä/t Virve Toivonen

Kieli suomi

Sivumäärä

118

Tiivistelmä

Selvityksessä on tarkasteltu alaikäisten osallisuutta ja itsemääräämisoikeutta koskevaa sääntelyä sosiaali- ja terveydenhuollossa erityisesti siitä näkökulmasta, miten se täyttää YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen asettamia velvoitteita.

Selvityksessä nousi esiin ensinnäkin, että lapsen oikeuksia koskevaa sääntelyä siirretään lainvalmistelussa helposti säädöksestä toiseen ilman tarkempaa analyysiä ja synteisiä siitä, miten se säädettävään asiayhteyteen kulloinkin soveltuu. Lapsen oikeuksia toteutetaan tällöin muodollisesti ja tavalla, joka ei edistä niiden toteutumista käytännössä. Lapsen oikeuksien tehokas turvaaminen edellyttää, että lapsen oikeudellista asemaa tarkastellaan aina suhteessa kulloinkin käsillä olevaan oikeudelliseen ja tosiasialliseen soveltamiskontekstiin. Toiseksi yksittäisissä säädöshankkeissa ei aina oteta systemaattisesti huomioon lasta koskevaa sosiaali- ja terveydenhuollon sääntelyn kokonaisuutta. Tällöin sääntelyyn voi jäädä epäjohtamukaisuutta, mikä vaikuttaa myös sääntelyn soveltamiseen. Kolmanneksi lainsäädännön toimeenpanoon on kiinnitettävä aikaisempaa enemmän huomiota ja varattava siihen myös resursseja. Toimeenpano vaikuttaa siihen, miten lakeja käytännössä sovelletaan ja soveltaminen ratkaisee pitkälti sen, miten lain säätäjän tavoitteet ja lapsen oikeudet käytännössä toteutuvat.

Yksittäisistä säädöskokonaisuuksista huomiota kaipaavat esimerkiksi huoltajien yhteistoimintaperiaate ja lasten edunvalvonta.

Asiasanat

lapsen oikeuksien sopimus, sosiaali- ja terveydenhuolto, lapsistrategia, lapsen oikeudet, itsemäärääminen, osallisuus, sosiaalihuolto, terveydenhuolto

ISBN PDF 978-952-00-8489-9

Asianumero VN/12751/2023

ISSN PDF 1797-9854

Hankenumero STM030:00/2023

Julkaisun osoite <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8489-9>

Barns självbestämmande och delaktighet i lagstiftningen om social- och hälsovården

Social- och hälsovårdsministeriets publikationer 2023:19

Utgivare Social- och hälsovårdsministeriet

Författare Virve Toivonen

Språk finska

Sidantal

118

Referat

I utredningen granskas lagstiftningen om minderårigas delaktighet och självbestämmanderätt i social- och hälsovården, och i synnerhet hur den uppfyller skyldigheterna i barnkonventionen.

För det första lyfter utredningen fram att bestämmelser som rör barnets rättigheter ofta i lagberedningen förs vidare från en lag till följande utan någon djupare analys eller syntes om hur det passar in i sammanhanget. I dessa fall tillgodoses barnets rättigheter enbart formellt och på ett sätt som inte främjar rättigheterna i praktiken. För att barnets rättigheter ska tillgodoses effektivt krävs det att barnets rättsliga ställning alltid granskas i förhållande till den rättsliga och faktiska kontexten där den aktuella lagstiftningen ska tillämpas. För det andra beaktas inte alltid helheten av den social- och hälsovårdslagstiftning som rör barn i enskilda lagstiftningsprojekt. Då kan det komma in inkonsekvenser i lagstiftningen som också påverkar tillämpningen. För det tredje måste det fästas större uppmärksamhet vid genomförandet av lagstiftningen och det måste också riktas resurser till genomförandet. Genomförandet har att göra med hur lagar tillämpas i praktiken, och tillämpningen avgör i hög grad hur lagstiftarens avsikter uppfylls och barnets rättigheter tillgodoses i praktiken.

Lagstiftningshelheter som kräver särskild uppmärksamhet är till exempel samarbetet mellan vårdnadshavare och barns intressebevakning.

Nyckelord

barnkonventionen, social- och hälsovården, barnstrategin, barnets rättigheter, självbestämmande, delaktighet, socialvård, hälso- och sjukvård

ISBN PDF 978-952-00-8489-9

Ärendenummer VN/12751/2023

ISSN PDF 1797-9854

Projektnummer STM030:00/2023

URN-adress <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8489-9>

Child's self-determination and inclusion in healthcare and social welfare legislation

Publications of the Ministry of Social Affairs and Health 2023:19

Publisher Ministry of Social Affairs and Health

Author(s) Virve Toivonen

Language Finnish

Pages

118

Abstract

The report examines the provisions on the inclusion and right to self-determination of underage children in healthcare and social welfare, and especially how they fulfil the obligations set the by UN Convention on the Rights of the Child.

First of all, the report highlights that in law drafting the provisions on the rights of the child are easily transferred from one statute to another without a more detailed analysis or synthesis of how they fit into the context. In such cases, the rights of the child are implemented formally and in a way that does not promote their realisation in practice. Safeguarding the rights of the child effectively requires that the legal status of the child is always examined in relation to the legal and actual context to which the provisions are applied. Secondly, individual legislative projects do not always take systematically into account the overall regulatory framework for healthcare and social welfare concerning children. As a result, there can be inconsistencies in the provisions, which also affects their application. Thirdly, more attention must be paid to the implementation of legislation and resources must also be allocated for it. Implementation affects how laws are applied in practice, and application is what largely determines how the objectives of legislators are achieved and the rights of the child realised in practice.

Individual legislative packages requiring particular attention include the principle regarding the joint exercise of custody, and the guardianship of a child.

Keywords Convention on the Rights of the Child, healthcare and social welfare, Child Strategy, rights of the child, self-determination, inclusion, social welfare, healthcare

ISBN PDF 978-952-00-8489-9

Reference number VN/12751/2023

ISSN PDF 1797-9854

Project number STM030:00/2023

URN address <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8489-9>

Sisältö

Saatesanat	8
Esipuhe	9
I Yleinen osa	10
1 Johdanto	11
1.1 Selvityksen tarkoitus, tausta ja toteutus	11
1.2 Käsitteitä ja rajoituksia	13
1.3 Tarkastelun näkökulma ja käytetty aineisto	15
2 Lapsen oikeuksien sopimus	18
2.1 Merkitys oikeuslähteenä lapsia koskevissa asioissa	18
2.2 Täytäntöönpanovelvoitteet	19
2.3 Sopimuksen turvaamia keskeisiä oikeuksia	21
2.3.1 Syrjinnän kieltä ja yhdenvertaisuus	22
2.3.2 Lapsen edun ensisijaisuus	24
2.3.3 Lapsen oikeus kehitykseen ja aikuisten velvollisuus kunnioittaa lapsen kehittyviä valmiuksia	26
2.3.4 Lapsen oikeus erityiseen suojeluun ja erityisen haavoittuvassa asemassa olevat lapset	28
2.3.5 Perheyhteyden periaate	30
2.3.6 Lapsen oikeusturva	31
3 Sosiaali- ja terveydenhuollon sääntelyn tavoitteet, systematiikka ja ominaispiirteet	35
3.1 Päämääränä yksilön hyvinvointi	35
3.2 Yleis- ja erityislakeihin perustuvan palvelujärjestelmän systematiikka	37
3.2.1 Sosiaalihuollon lainsäädäntö ja palvelut	37
3.2.2 Terveydenhuollon lainsäädäntö ja palvelut	39
3.3 Sääntelyn harkinnanvaraisuus	40
3.4 Sääntelykokonaisuuksien hallinnan haasteet	41
II Itsemäärääminen ja osallisuus	43
4 Lapsen itsemääräämisoikeus	44
4.1 Itsemääräämisoikeus ja oikeudellinen toimintakelpoisuus	44
4.2 Itsemääräämisoikeus perustuslaissa ja lapsen oikeuksien sopimuksessa	46
4.3 Erityisesti terveydenhuoltoa ja institutionaalista hoivaa koskevat kysymykset	47
4.4 Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen sosiaali- ja terveydenhuollon oikeusperiaatteena	50

5	Lapsen itsemääräämisoikeutta koskeva sääntely sosiaalihuollossa	52
5.1	Puhevaltaan kytkeytyvä oikeus hakea sosiaalihuollon palveluja	52
5.1.1	Huoltajan ja lapsen puhevalta	52
5.1.2	Lapselle huoltajan sijaan määrättävä edunvalvoja	53
5.2	Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen osana asiakaskeskeistä sosiaalihuoltoa	56
5.3	Alaikäisen aineellinen itsemääräämisoikeus	57
5.4	Oikeus tietoon ja kiello-oikeus	60
6	Lapsen itsemääräämisoikeutta koskeva sääntely terveydenhuollossa	63
6.1	Suostumus hoitotoimenpiteeseen	63
6.2	Suostumus eräissä erityistilanteissa	65
6.3	Potilastiedot ja kiello-oikeus	68
6.4	Yksi vai kaksi huoltajaa?	71
7	Osallisuusoukeudet	74
7.1	Lähtökohtia	74
7.2	Osallisuusoukeudet perustuslaissa ja lapsen oikeuksien sopimuksessa	76
7.2.1	Jokaiselle lapselle kuuluva ehdoton oikeus	77
7.2.2	Riittävä ja ymmärrettävä tieto osallisuuden edellytyksenä	79
7.2.3	Lapsen näkemyksille annettava painoarvo	80
7.2.4	Osallisuus ja suojelu	81
7.2.5	Lapsen välitön eli suora kuuleminen	82
7.3	Lapsen osallisuutta koskeva sääntely sosiaali- ja terveydenhuollossa	84
7.3.1	Kuuleminen ja mielipiteen selvittäminen	84
7.3.2	Puhevaltaan kytkeytyvä oikeus tulla kuulluksi	85
7.3.3	Puhevallasta riippumaton lapsen mielipiteen selvittäminen	88
7.3.4	Osallisuus ja suojelu	91
8	Tahdosta riippumaton hoito ja rajoitustoimenpiteet	93
8.1	Lähtökohtia	93
8.2	Päihdehuoltolaki	95
8.3	Kehitysvammalaki	97
8.4	Mielenterveyslaki	100
9	Keskeiset havainnot ja johtopäätökset	103
9.1	Lapsen oikeudet lainsäädännössä	104
9.1.1	Sääntelykontekstin huomioon ottaminen	104
9.1.2	Sääntelyn johdonmukaisuus	105
9.1.3	Kohti lapsiystävällistä sosiaalihuoltoa	105
9.1.4	Eri palvelupolkujen rajapinnat	106
9.1.5	Huoltajien yhteistoimintaperiaate	107
9.2	Lainsäädännön toimeenpano	108
	Lähteet	110

SAATESANAT

Sosiaali- ja terveysministeriö tilasi osana itsemääräämisoikeushanketta vuoden 2022 alussa OTT, lapsioikeuden dosentti Virve Toivoselta selvityksen lapsen itsemääräämisoikeutta ja osallisuutta koskevasta sääntelystä. Taustana selvitystyölle on kysymys lapsen itsemääräämisoikeutta ja osallisuutta koskevan oikeudellisen sääntelyn johdonmukaisuudesta. Selvitystyö toimii pohjana arvioitaessa lapsen itsemääräämisoikeutta ja osallisuutta koskevaa lainvalmistelutarvetta, lainsäädännön toimeenpanon onnistumista ja ammattilaisille annettavan ohjeistuksen riittävyttä. Selvitystyö on täten myös ensimmäinen askel vastata sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten parissa esiintyvään epävarmuuteen siitä, kuinka lapsen itsemääräämisoikeus ja osallisuus tulee huomioida lasta koskevassa päätöksenteossa ilman, että lapselle annetaan sellaista vastuuta, jota hän ei ikänsä ja kehitystasonsa puolesta ole valmis kantamaan. Selvitystyö edustaa selvityshenkilön omia näkemyksiä ja johtopäätöksiä. Sosiaali- ja terveysministeriö kiittää Virve Toivosta perusteellisesta ja huolellisesti laaditusta selvitystyöstä.

Helsingissä 16.5.2023

Maija Miettinen

Neuvotteleva virkamies, sosiaali- ja terveysministeriö

ESIPUHE

Kansallisella lapsistrategialla pyritään luomaan lapsi- ja perhemyönteinen, lapsen oikeuksia kunnioittava Suomi. Yhteiskunta, jossa lapsen oikeudet tunnetaan ja niitä noudatetaan. Strategia perustuu lasten, nuorten ja perheiden asemaa koskevaan tietopohjaan sekä Suomen perus- ja ihmisoikeusvelvoitteisiin.

Sosiaali- ja terveydenhuollon palveluilla on merkittävä asema lasten ja nuorten hyvinvoinnin turvaamisessa. Varsinkin paljon palveluja tarvitsevat lapset ja nuoret saattavat kuitenkin kohdata eriarvoistavaa kohtelua, ja alaikäisten päätöksenteko-oikeutta ja osallisuutta koskeva sääntely on osin hajanaista ja ristiriitaista. On myös todettu, että lasten eriarvoisuus korostuu, jos päätöksiä valmisteltaessa ja toimintaa suunniteltaessa ei huomioida niiden tosiasiallisia vaikutuksia eri asemassa oleviin lapsiin. Siksi päätöksenteossa ja toiminnassa, kuten esimerkiksi lainvalmistelussa ja palveluiden järjestämisessä ja toteuttamisessa, on huomioitava sekä lapset omana kohderyhmänä että lasten keskenään erilaiset tilanteet ja tarpeet.

Samaan aikaan lapsistrategian toimeenpanon kanssa on sosiaali- ja terveysministeriössä ollut käynnissä asiakkaiden ja potilaiden itsemääräämisoikeutta koskevan lainsäädännön valmistelu. Lapsistrategian toimeenpanossa haluttiin varmistaa, että lasten ja nuorten asema ja oikeudet nousevat riittävästi esille kyseisessä säädösvalmisteluprosessissa. Tästä syystä lapsistrategian toimeenpanosuunnitelmaan kirjattiin yhdeksi toimenpiteeksi, että tehdään kattava selvitys ja arvio lasten ja nuorten itsemääräämisoikeutta, osallisuutta ja päätöksentekoa koskevasta sääntelystä sosiaali- ja terveydenhuollossa. Toimenpiteen osalta kirjattiin, että selvityksessä tulee myös arvioida sääntelyn toimivuutta ja puutteita sekä tehdä ehdotukset sääntelyn kehittämisestä palvelunkäyttäjien oikeudellista asemaa, osallisuutta ja päätöksenteko-oikeutta turvaavalla tavalla.

OTT, lapsioikeuden dosentti Virve Toivosen tekemä perusteellinen selvitys on paitsi erinomainen pohjatyö itsemääräämisoikeutta koskevaa lainsäädännön valmistelua varten myös kattava ja tarpeellinen julkaisu kaikille niille, jotka haluavat lisätä ymmärrystään lasten erityisestä oikeudellisesta asemasta. Selvitys on lisäksi tärkeä työkalu heille, joiden tehtävänä on arvioida, kuinka lakiin kirjattujen oikeuksien toteutuminen voidaan jatkossa turvata tehokkaammin myös käytännössä.

Kiitän lämpimästi Virve Toivosta ja toivon, että tämä tärkeä julkaisu tavoittaa laajasti kaikki lasten oikeuksien toteutumisesta ja hyvinvoinnin turvaamisesta kiinnostuneet.

Helsingissä 16.5.2023

Johanna Laisaari

Kansallisen lapsistrategian pääsihteeri

I Yleinen osa

1 Johdanto

1.1 Selvityksen tarkoitus, tausta ja toteutus

Tässä selvityksessä tarkastellaan lasten osallisuutta ja itsemääräämisoikeutta koskevaa sosiaali- ja terveydenhuollon sääntelyä erityisesti perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta.

Tässä tarkoituksessa selvityksessä

1. kartoitetaan systemaattisesti lasten ja nuorten sekä heidän huoltajiensa tai muiden päätöksentekoon osallistuvien oikeudellista asemaa voimassa olevassa sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännössä,
2. arvioidaan sääntelyn toimivuutta ja sen mahdollisia puutteita erityisesti perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta sekä
3. tehdään ehdotuksia lasten oikeudellista asemaa, osallisuutta ja päätöksenteko-oikeutta koskevan sääntelyn ja sen soveltamisen kehittämiseksi.

Selvityksen tavoitteena on lisätä sekä lainsäätäjän että -soveltajan ymmärrystä lasten erityisestä oikeudellisesta asemasta jotta lasten oikeudet toteutuisivat jatkossa aikaisempaa tehokkaammin. Ensisijaisesti selvitys on laadittu lainsäätäjän tarpeisiin vastaamaan kysymykseen siitä, millaisia vaatimuksia ja tavoitteita lapsen perus- ja ihmisoikeussuoja asettaa lapsen osallisuutta ja itsemääräämistä koskevalle sosiaali- ja terveydenhuollon sääntelylle. Selvityksessä tätä kysymystä käsitellään yleisellä tasolla, yksittäisten säädöshankkeiden yhteydessä tarvitaan jatkossakin aina erillinen lapsivaikutusten arviointi¹ sekä yksityiskohtainen tarkastelu siitä, mitä vaatimukset kulloinkin säädettävässä oikeudellisessa kontekstissa tarkoittavat. Tässäkin selvityksessä esille noussut käytäntö, jossa lapsen oikeuksia koskevaa sääntelyä kopioidaan lainvalmistelussa säädöksestä toiseen ilman perusteellisempaa analyysiä ja synteisiä siitä, miten se säädettävään asiayhteyteen kulloinkin soveltuu, ei ole omiaan edistämään lapsen oikeuksien toteutumista käytännössä.²

Lainsäätäjän näkökulman ohella selvityksessä on kiinnitetty huomiota myös sääntelyn toimeenpanoon ja lainsoveltamista koskeviin kysymyksiin sekä hallinnollisen päätöksenteon että tosiasiallisen toiminnan näkökulmasta. Näin siksi, että lakien soveltaminen vaikuttaa keskeisesti siihen, miten lainsäätäjän tavoitteet ja lapsen oikeudet lopulta

1 Iivonen & Pollari 2021.

2 Ks. myös Toivonen ym. 2022.

arjessa toteutuvat. Jos lakeja säädettäessä ei samalla huolehdita kentän riittävästä valmiuksista soveltaa sääntelyä, ei voida olettaa, että lainsäätäjän lakiin ja sen esitöihin kirjaamat tavoitteet siirtyisivät tehokkaasti käytäntöön. Osin on kyse riittävien resurssien varaamisesta uudistusten tavoitteiden toteuttamiseen, mutta myös ammattilaisten arvot ja asenteet sekä työyhteisöjen vakiintuneet toimintatavat voivat vaatia huomiota (ks. esim. AOA 699/2016, EOAK/2555/2016).

Selvitys on osa vuonna 2021 vahvistetun kansallisen lapsistrategian toimeenpanoa, jolla tavoitellaan lapsi- ja perhemyönteistä, lapsen oikeuksia kaikissa tilanteissa kunnioittavaa yhteiskuntaa.³ Strategia perustuu Suomea sitoviin perus- ja ihmisoikeusvelvoitteisiin, erityisesti YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen (SopS 60/1991, LOS).⁴ Strategian tavoitteita toteutetaan hallituskausittain laadittavan tarkemman toimeenpanosuunnitelman mukaisesti. Tämä selvitys on strategian ensimmäisen toimeenpanokauden toimenpide nro 4, jossa edellytettiin, että hallituskauden aikana laaditaan selvitys ja arvio lasten ja nuorten itsemääräämisoikeutta, osallisuutta ja päätöksentekoa koskevasta sääntelystä sosiaali- ja terveydenhuollossa.⁵ Samaan aikaan selvitys kytkeytyy myös sosiaali- ja terveysministeriössä vireillä olevaan laajempaan asiakkaiden ja potilaiden itsemääräämisoikeutta koskevaan säädösvalmisteluun, jonka tavoite on edistää asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeuden toteutumista, lisätä asiakkaan ja potilaan osallisuutta sekä vähentää rajoitustoimenpiteiden käyttöä.⁶

Selvitystä on laadittu sivutoimisesti vuoden 2022 aikana. Hankkeen tukena toimi ohjausryhmä, johon kuuluivat puheenjohtajana erityisasiantuntija Maija Miettinen (STM) ja jäsenenä sosiaali- ja terveysministeriöstä hallitusneuvos Kirsi Ruuhonen, ylilääkäri Ritva Halila, lakimiehet Sirkka Sivula ja Ida Hakanen, neuvotteleva virkamies Tiina Muinonen sekä erityisasiantuntija Riina-Maria Leskelä. Muina jäsenenä ohjausryhmään osallistuivat erityisasiantuntija Kirsi Pollari (kansallinen lapsistrategia), johtava asiantuntija Esa Iivonen (MLL), lakimies Merike Helander (Lapsiasiavaltuutetun toimisto), lakimies Tanja Salisma (Kehitysvammaisten tukiliitto), johtaja Kaisa Lepola (THL), lakimies Taina Kølhi (Kehitysvammaisten tukiliitto), lakimies Annika Korpela (Kuntaliitto) sekä erityisasiantuntija Jaana Tervo (THL). Käsikirjoitusta tai sen osia ovat erikseen kommentoineet Liisa Nieminen, Kirsi Pollari, Tanja Salisma sekä Heidi Vanjusov. Lämmin kiitos heille kaikille.

3 KM 2021:8.

4 Ks. Iivonen & Pollari 2020.

5 Valtioneuvoston julkaisu 2021:81.

6 <https://stm.fi/itsemaaramisoikeuden-vahvistaminen>.

Selvitys jakautuu kahteen osaan. Osa I taustoittaa varsinaista selvitystehtävää eli voimassa olevan sääntelyn tarkastelua. Johdantoluvussa nostetaan esille selvityksen kannalta keskeisiä käsitteitä sekä tarkennetaan tarkastelun näkökulma ja käytetty aineisto. Tämän jälkeen esitellään tarkemmin lapsen oikeuksien sopimuksen asemaa ja merkitystä sekä käydään läpi selvityksen kannalta keskeiset sopimuksen turvaamat oikeudet. Osan I päätää lyhyt katsaus sosiaali- ja terveydenhuollon sääntelyn tavoitteisiin, systematiikkaan ja ominaispiirteisiin. Osassa II siirrytään tarkastelemaan lähemmin lapsen osallisuutta ja itsemääräämisoikeutta ensin perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta ja sen jälkeen sosiaali- ja terveydenhuollon sääntelyssä. Lopuksi voimassa olevaa sääntelyä arvioidaan erityisesti lapsen oikeuksien näkökulmasta ja tehdään arvioinnin pohjalta johtopäätöksiä.

1.2 Käsitteitä ja rajauksia

Lapsella ja nuorella tarkoitetaan selvityksessä Suomen lainsäädännön mukaisesti alaikäisiä eli alle 18-vuotiaita (HolhTL 2 §). Tämä on myös lapsen oikeuksien sopimuksen lähtökohta (LOS 1 art.) ja lapsistrategian keskeisin soveltamisala.⁷

Oikeus osallistua on sekä yksittäisen lapsen että lasten kollektiivinen oikeus. Selvityksessä osallisuusoikeuksia tarkastellaan yksittäisen lapsen näkökulmasta ja lasta itseään koskevassa asiassa. Itsemääräämisoikeutta tarkastellaan selvityksessä kolmesta eri näkökulmasta. Ensinnäkin aineellisena itsemääräämisoikeutena, jolla viitataan asian lopputulokseen liittyvään päätösvaltaan, toiseksi menettelyllisenä kysymyksenä puhevaltaa koskevan sääntelyn näkökulmasta ja kolmanneksi asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeuden kunnioittamista koskevana sosiaali- ja terveydenhuollon oikeusperiaatteena.

Osallisuutta ja itsemääräämisoikeutta koskevana selvitys keskittyy pitkälti menettelyllisiin kysymyksiin eikä se lähtökohtaisesti sisällä kannanottoja sosiaali- ja terveydenhuollon palveluiden ja etuuksien saamisedellytyksistä tai niiden saatavuudesta ja saavutettavuudesta. Selvityksessä ei myöskään tehdä itsenäistä empiiristä tutkimusta lapsen osallisuuden ja itsemääräämisoikeuden toteutumisesta käytännössä eikä asiaan oteta kantaa muuta kuin siinä määrin, mitä olemassa olevat tutkimukset ja selvitykset asiasta mahdollisesti kertovat.

⁷ Lapsistrategiassa huomioidaan kuitenkin myös perheet, joissa lapset elävät sekä lapsuuden ja aikuisuuden nivelvaiheessa olevat nuoret aikuiset. Nuoren perus- ja ihmisoikeuksista ks. Nieminen 2005, s. 9–68.

Selvityksessä esitetyt kannanotot ovat pitkälti sovellettavissa sekä hallinnolliseen päätöksentekoon että tosiasialliseen toimintaan. Sosiaalihuollossa ensin mainittua on asiakkaan palveluita, etuuksia ja tukia koskeva päätöksenteko ja tosiasiallista toimintaa on niiden täytäntöönpano eli asiakkaan konkreettinen hoito ja huolenpito. Terveys- ja terveydenhuollossa ei tahdonvastaista hoitoa ja rajoitustoimenpiteitä lukuun ottamatta tehdä hallintopäätöksiä, vaan myös hoitoon ottamista, hoidon sisältöä ja hoidon lopettamista koskevat päätökset ovat tosiasiallista toimintaa. Tosiasialliseen toimintaan kohdistuu vähemmän muodollista sääntelyä kuin hallinnolliseen päätöksentekoon, mutta myös siellä on noudatettava lakia (perustuslaki 731/1999, PL 2 § 3) ja pyrittävä turvaamaan asiakkaan ja potilaan perus- ja ihmisoikeuksia (PL 22 §). Merkitystä on erityisesti hallintolain (HL 434/2003) hyvää hallintoa koskevalla sääntelyllä sekä asiakkaan ja potilaan oikeuksia turvaavalla lainsäädännöllä, ennen kaikkea sosiaali- ja terveydenhuollon asiakaslaila (812/2000, SHAL) ja potilaslailla (785/1992, PotL).

Pääsääntöisesti selvityksessä tarkastellaan sosiaali- ja terveydenhuollon substanssilajeja sekä asiakkaan ja potilaan asemaa ja oikeuksia koskevaa sääntelyä.⁸ Tarkastelun ulkopuolelle jäävät siten muun muassa ammattihenkilölait⁹, järjestämistä vastaavien liittyvät lait¹⁰ sekä lähtökohtaisesti erilainen tietojärjestelmiin¹¹ liittyvä sosiaali- ja terveydenhuollon sääntely. Sosiaali- ja terveydenhuollon substanssialueista lastensuojelu on lähtökohtaisesti rajattu selvityksen ulkopuolelle. Selvityksessä ei siis arvioida voimassa olevan lastensuojelulain (417/2007) sääntelyä, mutta sitä käytetään monin paikoin vertailukohteena muulle

8 Tältäkin osin tarkastelu ei ole tyhjentyvä. Tarkastelun ulkopuolelle jää lainsäädäntöä, jolla ei ole juuri kosketuspintaa lapsen osallisuutta ja itsemääräämistä koskevaan sääntelyyn tai se on marginaalinen. Tällaisia lakeja ovat muun muassa laki sosiaalisesta luotoksesta (1133/2002), laki kuntouttavasta työtoiminnasta (189/2001), työterveys- huoltolaki (1383/1383) tai vanhuspalvelulaki (980/2012).

9 Esim. laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä (559/1994), asetus terveydenhuollon ammattihenkilöistä (564/1994), laki sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöistä (817/2015) ja valtioneuvoston asetus sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöistä (153/2016).

10 Esim. laki sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtionavustuksesta (733/1992) ja sen 1.1.2023 pääosin korvannut Laki sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä (612/2021).

11 Esim. laki sähköisestä asioinnista viranomaistoiminnassa (24.1.2003/13), sosiaali- ja terveysministeriön asetus terveydenhuollon valtakunnallisista tietojärjestelmäpalveluista (7.10.2015/1257), laki sähköisestä lääkemääräyksestä (61/2007) tai laki julkisen hallinnon tiedonhallinnasta (906/2019).

sosiaali- ja terveydenhuollon lasta koskevalle sääntelylle. Useilla sosiaalihuollon palveluilla on lisäksi yhtymäkohtia tai rajapintoja lastensuojelun kanssa, ja niitäkin on pyritty nostamaan selvityksessä esille.¹²

1.3 Tarkastelun näkökulma ja käytetty aineisto

Lasten osallisuutta ja itsemääräämistä koskevaa sääntelyä tarkastellaan selvityksessä erityisesti lapsen oikeuksien sopimuksen ja Suomen perustuslain näkökulmasta. Molemmat tunnistavat ja tunnustavat lasten erityisen oikeudellisen aseman, joka on otettava huomioon lakeja säädettäessä ja niitä sovellettaessa: koska lapset eivät useimpien aikuisten tavoin pysty itse huolehtimaan oikeuksiensa toteutumisesta, lasten oikeuksiin ja niiden turvaamiseen on kiinnitettävä yhteiskunnassa erityistä huomiota.¹³ Valittu perus- ja ihmisoikeusnäkökulma perustuu kansallisen lapsistrategian linjauksiin, mutta myös yleisemmin perus- ja ihmisoikeuksien yhteiskunnalliseen ja oikeudelliseen asemaan ja merkitykseen. Perus- ja ihmisoikeudet ovat yhteiskunnan yleinen arvopohja, jolle muu sääntely myös sosiaali- ja terveydenhuollossa perustuu.¹⁴ Samalla ne ovat yksilöiden perustavanlaatuisia aineellisia tai menettelyllisiä oikeuksia, joiden tulee toteutua yhteiskunnassa läpileikkavasti - niin lainsäädännössä, päätöksenteossa kuin tosiasiallisessa toiminnassakin (PL 2 § 3 ja 22 §).¹⁵

12 Lastensuojelulain kokonaisuudistus käynnistettiin keväällä 2022. (<https://stm.fi/-/lastensuojelun-kokonaisuudistuksen-tavoitteena-on-turvata-lasten-hyvinvointi-ja-kehitys>). Vireillä oleva uudistus on tarkoitus toteuttaa kahdessa vaiheessa. Lastensuojelun visio valmistui 1.3.2023 (<https://stm.fi/-/lastensuojelun-visio-korostaa-luottamusta-ja-vaikuttavuutta>) ja varsinainen uudistustyö aloitetaan keväällä 2023 alkavalla hallituskaudella.

13 HE 309/1993 vp, s. 45.

14 Tämä näkyy erityisesti 1990 luvulla ja sen jälkeen valmistellussa sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännössä. Ks. esim. HE 252/2006 vp, jaksot 2.1.2 ja 4.1, HE 164/2014 vp, s. 10 ja 64. Varhaisemmasta sääntelystä perus- ja ihmisoikeusnäkökulma sen sijaan vielä usein puuttuu. Ks. esim. HE 246/1984 vp tai HE 201/1989 vp. Vrt. kuitenkin HE 185/1991 vp, jakso 2.2.

15 Perus- ja ihmisoikeudet ovat osa sitä lainsäädäntöä, jota on perustuslain 2 § 3 momentin ilmaiseman laillisuusperiaatteen mukaisesti noudatettava tarkoin kaikessa julkisessa toiminnassa. Perustuslain 22 § velvoittaa julkista valtaa turvaamaan perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen, ja asettaa vaatimuksen perus- ja ihmisoikeuksien tosiasiallisesta toteutumisesta sekä sisällöllisesti että menettelyllisesti. Ks. HE 1/1998 vp, s. 6; HE 309/1993 vp, s. 75. Ks. myös Wienin sopimus (33/1980) 26 artikla ja EIT ratkaisut Airey v. Irlanti 9.1979, kohta 24 ja Kutic v. Kroatia 21.2.2002, kohta 25: "the Convention is intended to guarantee not rights that are theoretical or illusory but rights that are practical and effective".

Keskeisiä säännöksiä ovat erityisesti PL 6 § ja LOS 12 artikla sekä niiden soveltamiskäytäntö. Lapsen oikeuksien sopimustekstin rinnalla tärkeä oikeuslähde ovat olleet lapsen oikeuksien sopimusta valvovan (LOS 43 art.) YK:n lapsen oikeuksien komitean julkaisemat, sopimusta tulkitsevat yleiskommentit (General Comments, jäljempänä YK). Toistaiseksi yleiskommentteja on julkaistu 25.¹⁶ Ne eivät ole oikeudellisesti sitovia, mutta niiden merkitys kansainvälisten sopimusten tulkinnassa on vakiintunut,¹⁷ ja niihin viitataan oikeuslähteinä sekä kansainvälisesti¹⁸ että kansallisesti.¹⁹

Oikeuskäytännöstä pääpaino on lapsen oikeuksien komitean, kansallisten ylimpien oikeusasteiden ja laillisuusvalvojien 2010-luvulla julkaisemissa ratkaisuissa. Lapsen oikeuksien komitea on käsitellyt valituksia lapsen oikeuksien loukkauksista sopimuksen 3. lisäpöytäkirjan voimaantulon (2014) jälkeen.²⁰ Kaikki komitean julkaisemat asiaratkaisut (adoption of views) käytiin läpi selvitystä silmällä pitäen.²¹ Kansallista oikeuskäytäntöä etsittiin hakusanoin julkisista tietokannoista (eduskunnan oikeusasiamiehen ja valtioneuvoston oikeuskanslerin ratkaisuhaut sekä Finlex).²² Joitakin huomioita tehdään myös Euroopan ihmisoikeussopimusta (SopS 18–19/1990, EIS) valvovan Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) ratkaisukäytännöstä. Sopimuksena EIS suojaaa ennen kaikkea vapausoikeuksia ja siksi sosiaali- ja terveydenhuoltoa koskevia EIT:n ratkaisuja on vähän.²³ Erityisesti lasten-

16 Kommentit löytyvät lapsen oikeuksien komitean verkkosivuilta http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11. Lapsiasiavaltuutetun toimisto on suomentanut 21 kommenttia ja ne löytyvät lapsiasiavaltuutetun sivuilta <http://www.lapsiasia.fi/lapsen-oikeudet/komitean-yleiskommentit/>.

17 Ks. esim. International Law Association 2003, kohdat 16 ja 18. Ks. myös Nieminen 2020 a, s. 1081–1103.

18 Ks. esim. N.Ts. ja muut v. Georgia 2.5.2016 ja M & M v. Kroatia 3.12.2015.

19 Esim. EOA 1636/1992, KKO 2021: 41 ja KHO 2017:81

20 Suomessa kolmas lisäpöytäkirja tuli voimaan 12.2.2016. Lisäpöytäkirjan voimaan saattaneet maat tunnustavat komitean toimivallan tutkia valituksia, ja ne ovat sitoutuneet ottamaan asianmukaisesti huomioon komitean niistä esittämät näkemykset (3. lisäpöytäkirjat artikkelit 1 ja 11), vaikka komitea ei voikaan esimerkiksi EIT:n tapaan antaa jäsenvaltioita velvoittavia päätöksiä.

21 Sisällöllisesti komitean antamat ratkaisut ovat toistaiseksi valtaosin liittyneet tavalla tai toisella turvapaikanhakua koskeviin kysymyksiin. Suurin osa käsitellyistä tapauksista on päättynyt keskeyttämis- (discontinuance) tai tutkimattajättämisspätökseen (inadmissibility).

22 Hakusanat olivat: laps*, alaikäi*, itsemäär*, osallis*, kuulem*.

23 Ratkaisut liittyvät usein varsin äärimmäisiin tilanteisiin ja niitä on tarkasteltu mm. sopimuksen 3 artiklan (kidutuksen ja epäinhimillisen kohtelun kielto) valossa. Ks. esim. sosiaalihuoltoa koskevat M.S.S v. Belgia ja Kreikka 21.1.2011 ja Weller v. Unkari 31.3.2009, kohdat 36–39. Terveystieteiden osasto ks. D. v. Yhdistynyt Kuningaskunta 29.7.2016. Vrt. N. v. Yhdistynyt Kuningaskunta 29.7.2016.

suojelu- ja perheoikeudellisissa asioissa EIT on kuitenkin kehittänyt melko vahvan, lapsen oikeuksien sopimukseen pitkälti perustuvan²⁴ lapsioikeudellisen doktriinin, jonka keskiössä ovat olleet lapsen edun arviointiin ja lapsen osallisuus oikeuksien turvaamiseen liittyvät asiat.

Yleisenä huomiona ratkaisuista voi todeta, että lasten osallisuuteen liittyvää oikeuskäytäntöä on selvästi runsaammin kuin itsemääräämisoikeutta koskevaa ja oikeuskäytäntö on myös monipuolisempaa. Oikeutta osallistua on oikeuskäytännössä käsitelty ja lähestytty useista eri näkökulmista, vaikka osallisuuskaan ei välttämättä ole ollut käsiteltävässä tapauksessa pääasia, vaan noussut esille yhtenä asian arvioinnissa huomioon otettavana seikkana. Osana lapsen oikeutta osallistua on saatettu välillisesti tarkastella myös itsemääräämiseen liittyviä kysymyksiä, kun on arvioitu sitä, mikä merkitys tai painoarvo lapsen näkemyksille tulee asiassa antaa. Osallisuutta koskevien ratkaisujen runsaus kertonee joka tapauksessa paitsi osallisuus oikeuksien merkityksestä, myös siitä, että niiden loukkaukset ovat usein konkreettisempia ja helpommin todennettavissa kuin itsemääräämiseen liittyvät ongelmat.

24 Ks. esim. Sahin v. Saksa 8.7.2003, kohta 39 ja Sommerfeld v. Saksa 8.7.2003, kohta 37:” The human rights of children and the standards to which all governments must aspire in realising these rights for all children, are set out in the Convention on the Rights of the Child.”

2 Lapsen oikeuksien sopimus

2.1 Merkitys oikeuslähteenä lapsia koskevissa asioissa

Suomea sitovia ihmisoikeussopimuksia on paljon²⁵ ja lähtökohtaisesti ne kaikki soveltuvat lapseen samalla tavoin kuin aikuiseen. Lapsen oikeuksien sopimus on kuitenkin ainoa yksin alaikäisiä koskeva kansainvälinen ihmisoikeussopimus ja siksi sillä on erityinen merkitys lapsen oikeudellisen aseman tarkastelussa. Sopimus tuli voimaan kansainvälisesti 1990 ja Suomessa vuonna 1991. Voimaantumisen merkittävin seuraus oli se, että lapsista tuli yksiselitteisesti oikeussubjekteja ja lapsen huolenpidosta ja hyvinvoinnista lapsen oikeuksia. Kansallisesti vuoden 1995 perusoikeusuudistus vahvisti tätä kehitystä.²⁶ Oikeussubjektina lapsella voi olla oikeuksia ja velvollisuuksia, vaikka lapsi ei aina pystykään niitä itse käyttämään. Perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta lapsen oikeussubjektius merkitsee sitä, että lapsen perus- ja ihmisoikeussuojat on paitsi yhtä vahva, lähtökohtaisesti myös sisällöllisesti samanlainen kuin aikuisella.²⁷

Lapsen oikeuksien sopimuksen säätämiseen johtivat havainnot siitä, etteivät yleiset ihmisoikeussopimukset suojaa lapsia riittävästi, koska ne eivät ota huomioon lasten erityisiä tarpeita oikeussubjekteina. Lisäksi yleisten ihmisoikeussopimusten soveltamiskäytäntö on usein aikuislähtöistä eikä sellaisenaan suoraan siirrettävissä lasta koskeviin asioihin. Lapsen oikeuksien sopimuksen tavoitteena on siksi vahvistaa lasten ihmisoikeussuojaa ja oikeuksien toteutumista 1) tarkentamalla jo olemassa olevia ihmisoikeuksia ja niiden tulkintaa lapsen oikeuksien näkökulmasta sekä 2) turvaamalla lapsille erityisiä oikeuksia eli oikeuksia, joita ei löydy yleisistä ihmisoikeussopimuksista ja jotka kuuluvat vain alaikäisille.²⁸

25 Ajantasainen tieto voimassa olevista sopimuksista löytyy ulkoministeriön sivuilta: <https://um.fi/ihmisoikeussopimukset-ja-raportit>.

26 Suomessa perusoikeusuudistusta valmistellut Valtiosääntökomitea lähti jo 1970-luvulla siitä, että perusoikeudet kuuluvat lapsille. Tämä lähtökohta ankkuroitiin sittemmin perustuslakiin. Ks. HE 309/1993 vp, s. 23 ja PeVM 25/1994 vp. Ks. myös Nieminen 1991, s. 1–10.

27 Perustuslaissa vain vaali- ja äänioikeuksiin (PL 14.3 §) on säädetty ikään liittyviä rajoituksia.

28 Lapsen oikeuksien sopimuksen erityinen asema lapsen oikeudellisen aseman tarkastelussa ei tarkoita, etteikö muilla ihmisoikeussopimuksilla olisi lapsia koskevissa asioissa merkitystä. Muiden ihmisoikeussopimusten tavoin myös lapsen oikeuksien sopimusta tulkitaan holistisesti, muut ihmisoikeussopimukset huomioon ottaen (YK 5, kohta 17).

Sopimuksen keskeinen sanoma on, ettei lasten osallisuutta ja itsemääräämisoikeutta, sen paremmin kuin muitakaan lapsen oikeuksia, voida arvioida irrallisina, vaan niiden teho- kas ja kokonaisvaltainen turvaaminen edellyttää lapsen oikeuksien sopimukseen poh- jaavaa laajempaa ymmärrystä lapsen oikeuksista ja lapsen oikeudellisesta asemasta. Lähtökohtana on aina kulloinkin käsillä oleva oikeudellinen konteksti ja kyseeseen tulevan oikeudenalan, kuten sosiaalioikeuden, omat säännöt, periaatteet ja yleiset opit. Lapsen oikeuksien sopimusta ei voi soveltaa niistä irrallaan, mutta lapsia koskevissa asioissa emme selviä myöskään yksin niiden varassa, vaan meidän on otettava huomioon laajemmin lasta suojaavia ja lapsen erityiseen oikeudelliseen asemaan liittyviä oikeuksia.²⁹ Nämä oikeudet kietoutuvat erottamattomasti toisiinsa ja muodostavat omaa soveltamisalaansa laajem- man, lapsen oikeuksien sopimuksen kokonaisvaltaisen ymmärtämisen kannalta tärkeän ydinsanomana. Se voidaan tiivistää seuraavasti: Lapsen oikeuksien sopimuksen perimmäi- nen tavoite on turvata lapsen hyvinvointi ja kehitys. Se toteutuu, kun lapsen etu eli lapsen oikeuksien sopimuksessa turvatut oikeudet toteutuvat mahdollisimman täysimääräisesti. Hyvinvoivalla lapsella on parhaat mahdollisuudet kehittyä omaan täyteen potentiaaliinsa. Jokaisella aikuisella on velvollisuus tukea tätä kehitystä.³⁰

2.2 Täytäntöönpanovelvoitteet

Lapsen oikeuksien sopimuksen voimaantulon myötä Suomi on sitoutunut täyttämään sopimuksen täytäntöönpanovelvoitteet. Niitä koskee erityisesti sopimuksen 4 artikla.

LOS 4 artikla:

Sopimusvaltiot ryhtyvät kaikkiin tarpeellisiin lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin ja muihin toimiin tässä yleissopimuksessa tunnustettujen oikeuksien toteuttami- seksi. Taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien toteuttamiseksi

-
- 29 Suomessa Suviaanna Hakalehto on systematisoinut niistä useimmat lapsioikeuden periaatteiksi. Muiden oikeusperiaatteiden tapaan myös lapsioikeuden oikeusperiaatteisiin tiivistyvät oikeudenalan tausta-arvot ja tavoitteet. Niiden institutionaalinen tuki on varsin vahva, sillä ne perustuvat lapsen oikeuksien sopimuksen ohella useisiin kansainväli- siin ihmisoikeussopimuksiin. Osa niistä on turvattu myös perustuslaissa tai ne sisältyvät muihin kansallisiin lakeihin. Lisäksi periaatteet ovat tunnistettavissa tuomioistuinten ja laillisuusvalvojen ratkaisukäytännöissä ja ne löytyvät myös kansallisen lapsistrategian tavoitteista. Ks. tarkemmin Hakalehto 2018, s. 71–112.
- 30 Asianmukaisesti täytäntöönpanotuna lapsen oikeuksien sopimus on merkittävä työkalu lasten kokonaisyhyvinvoinnin turvaamisessa, sillä se suojaa kokonaisvaltaisesti lapsen oikeuksia (sekä KP- että TSS-oikeudet) ja ottaa huomioon erilaisiin vähemmistöihin kuu- luvia lapsia (esimerkiksi vammaiset, turvapaikkaa hakevat tai vanhemmistaan erossa olevat lapset). Lisäksi sopimuksen valmisteluvaiheessa tehtiin tietoinen päätös siitä, että sopimuksen suoja ulottuu myös valtion alueelle pyrkiviin eli pakolaisasemaa tai turvapaikkaa hakeviin lapsiin. E/CN.4/L.1575 (17.12.1981), kohdat 40, 44 ja 47.

sopimusvaltiot ryhtyvät mahdollisimman täysimääräisesti tällaisiin toimiin käytettävissä olevien voimavarojensa mukaan ja tarvittaessa kansainvälisen yhteistyön puitteissa.

Sopimuksen yleisperiaatteiden (2, 3, 6 ja 12 artiklat) ja sopimuksen turvaamien KP-oikeuksien, eli esimerkiksi osallisuuden ja itsemääräämisen osalta täytäntöönpanovelvoite on lähtökohtaisesti absoluuttinen (YK 5, kohdat 6–8; YK 15, kohdat 112–116), TSS-oikeuksien osalta jossain määrin joustavampi.³¹

4 artikla asettaa sopimusvaltioille kaksi tehtävää. Sopimusvaltion on ensinnäkin huolehdittava siitä, että sen kansallinen lainsäädäntö ja sitä koskeva hallinnollinen ohjeistus täyttää kaikilta osin lapsen oikeuksien sopimuksen asettamat vaatimukset. Lainsäädäntöä on tarkasteltava systemaattisesti ja toistuvasti ja kaiken lasta koskevan tai lapseen liittyvän eri oikeudenalojen sääntelyn tulee johdonmukaisesti heijastaa sopimuksen periaatteita ja normeja (YK 5, kohta 22).

Toiseksi sopimusvaltio vastaa siitä, että sopimusmääräyksillä on tosiasiallista vaikutusta kansallisissa viranomaisissa ja tuomioistuimissa. Tätä turvaa sopimusvaltioiden velvollisuus varmistaa, että kaikki lasten kanssa toimivat ammattilaiset tuntevat sopimusmääräykset ja osaavat soveltaa niitä (42 art., YK 5, kohdat 18–22).³²

Keskeinen keino vaikuttaa sopimusmääräysten tunnettuisuuteen on koulutus. Lapsen oikeuksien komitea painottaa siksi toistuvasti, että lapsen oikeuksia koskevan koulutuksen on oltava osa kaikkien lasten asioissa työskentelevien perus- ja täydennyskoulutusta (YK 5, kohdat 68–69). Komitea on esittänyt koulutuksen riittämättömyyttä koskevan huolensa myös Suomelle.³³ Huoli koskee mitä suurimmassa määrin myös lainsäätäjää: kun kansallisella sääntelyllä pannaan täytäntöön lapsen oikeuksien sopimuksen asettamia velvoitteita, on jo lainsäädäntövaiheessa huolehdittava sääntelyn tehokkaasta täytäntöönpanosta ja pohdittava, miten varmistetaan se, että lainsoveltaja tuntee sääntelyn, ymmärtää sen

31 TSS-oikeuksien täytäntöönpanovelvoite ottaa huomioon jäsenvaltioiden käytettävissä olevat voimavarat. Niihin liittyvä asteittaisen toteuttamisen mahdollisuus ei komitean mukaan kuitenkaan koske Suomen kaltaisia, taloudellisesti vauraita oikeusvaltioita. Missään tilanteessa progressiivisuus ei myöskään ole keino välttää sopimuksen täytäntöönpanoa, vaan jäsenvaltioiden on aina pyrittävä edistämään lasten oikeuksien toteutumista siten, että täytäntöönpano on sopusoinnussa yleissopimuksen kanssa (YK 5, kohdat 6–8).

32 Sopimusvelvoitteiden tosiasiallista toteutumista turvaa myös vaatimus siitä, että sopimusmääräysten tulee olla suoraan sovellettavissa viranomaisissa ja tuomioistuimissa ja että niillä on etusija, jos sopimusmääräykset ja kansallinen sääntely ovat keskenään ristiriidassa (YK 5, kohdat 19–20). Ks. myös Wienin yleissopimus (SopS 33/1980) 27 artikla.

33 CRC/C/FIN/CO/4, kohdat 19–20.

tarkoituksen ja osaa soveltaa sitä lainsäätäjän tarkoittamalla tavalla. Muussa tapauksessa on iso riski siitä, että lainsäädännön – ja samalla lapsen oikeuksien sopimuksen- tavoitteet eli lapsen laissa turvatut oikeudet jäävät toteutumatta (YK 5, kohta 53).

Muiden kansainvälisten sopimusvelvoitteiden tavoin myös lapsen oikeuksien sopimuksen täytäntöönpanosta vastaa sopimusvaltio. Muut julkisen vallan toimijat, kuten kunnat tai hyvinvointialueet, ovat puolestaan velvollisia noudattamaan voimassa olevaa lainsäädäntöä (PL 2 § 3) ja turvaamaan toiminnassaan lapsen perus- ja ihmisoikeuksia (PL 22 §). Julkisen sektorin lisäksi sopimusvaltion täytäntöönpanovelvoitteet koskevat yksityisoikeudellista sääntelyä (YK 5, kohta 1 ja 18) ja sopimusvaltioilla on velvollisuus varmistaa, että myös yksityiset palveluntarjoajat tai muut toimijat, kuten yritykset, yhteisöt, järjestöt tai yhdistykset, tuntevat sopimusmääräykset ja toimivat niiden mukaisesti. Tämä todetaan nimenomaisesti LOS 3.1 artiklassa, joka velvoittaa ottamaan lapsen edun ensisijaisesti huomioon kaikissa lapsia koskevissa toimissa, riippumatta siitä, onko kyse julkisista vai yksityisistä toimijoista.³⁴ Tämä on tärkeää myös sosiaali- ja terveydenhuollossa, jossa yksityisillä toimijoilla on kasvava rooli erilaisten palveluiden tuottajina ja jossa myös heidän toimintansa vaikuttaa lasten oikeuksien toteutumiseen.

2.3 Sopimuksen turvaamia keskeisiä oikeuksia

Lapsen oikeuksia tarkentavassa ja turvaavassa tehtävässä keskeinen merkitys on lapsen oikeuksien sopimuksen neljällä yleisperiaatteella, joihin myös tämän selvityksen kohteena oleva lapsen oikeus osallistua (12 art.) kuuluu. Sitä käsitellään tarkemmin luvussa 7.2. Muut kolme yleisperiaatetta ovat syrjinnän kieltä (2 art.), lapsen oikeus saada etunsa arvioiduksi ja ensisijaisesti huomioon otetuksi (3.1 art.) sekä lapsen oikeus elämään ja kehitykseen (6 art.). Yleisperiaatteet ovat paitsi sopimuksessa turvattuja itsenäisiä oikeuksia, myös sopimuksen perustavanlaatuisia tulkintaperiaatteita, jotka on otettava huomioon kaikkien muiden sopimusartiklojen tulkinnassa (esim. YK 12, kohta 2). Lapsen oikeuksien sopimuksessa taatut oikeudet on siten turvattava lapsille ilman syrjintää, lapsen etu arvioiden ja etusijalle asettaen sekä turvaten lapsen oikeus elämään, kehitykseen ja osallisuuteen (YK 5, kohta 12). Yleisperiaatteiden lisäksi lapsen oikeuksien ja lapsen oikeudellisen aseman tarkastelu edellyttää myös lapsen erityisen suojelun tarpeen, lapsen kehittyvien valmiuksien sekä perheyhteyden ja oikeusturvan periaatteiden huomioon ottamista.

34 Yksityiseen sektoriin luetaan muun muassa yritykset, kansalaisjärjestöt ja muut yksityiset järjestöt, sekä voittoa tavoittelevat että tavoittelemattomat (YK 5, kohdat 42–44). Ks. myös Lapsen oikeuksien komitea, 31. istunnon raportti, syys-lokakuu 2002, yleinen keskustelupäivä aiheesta ”yksityissektori palveluntarjoajana ja sen rooli lapsen oikeuksien täytäntöönpanossa”, kohdat 630–653.

2.3.1 Syrjinnän kieltö ja yhdenvertaisuus

LOS 2 artikla:

1. Sopimusvaltiot kunnioittavat ja takaavat tässä yleissopimuksessa tunnustetut oikeudet kaikille niiden lainkäyttövallan alaisille lapsille ilman minkäänlaista lapsen, hänen vanhempiansa tai muun laillisen huoltajansa rotuun, ihonväriin, sukupuoliin, kieleen, uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansalliseen, etniseen tai sosiaaliseen alkuperään, varallisuuteen, vammaisuuteen, syntyperään tai muihin seikkain perustuvaa erottelua.

2. Sopimusvaltiot ryhtyvät kaikkiin tarpeellisiin toimiin varmistaakseen, että lasta suojelemaan kaikenlaiselta syrjinnältä ja rangaistukselta, jotka perustuvat hänen vanhempiansa, laillisten huoltajiansa tai muiden perheenjäsentensä asemaan, toimintaan, mielipiteisiin tai vakaumuksiin.

LOS 2 artikla on erityisen merkittävä lapsen oikeuksien sopimuksen kokonaisvaltaisen ymmärtämisen näkökulmasta, sillä havainnot lasten yhteiskunnassa kohtaamasta syrjinnästä johtivat osaltaan koko sopimuksen säätämiseen. Tunnistettiin, että lapsia voidaan syrjiä aikuisten tavoin henkilökohtaisten ominaisuuksiensa (vamman, sairaus, sukupuoli, etninen tausta jne.) vuoksi, mutta toisinaan myös heistä huolta pitävän aikuisen ominaisuuksien tai tilanteen vuoksi (esimerkiksi vankeusrangaistukseen tuomittujen vanhempien lapset, lapset, joiden vanhemmilla on jokin vamma tai sairaus tai vähemmistöön kuuluvat, kuten esimerkiksi monimuotoiset perheet). Lisäksi lapsi voi joutua syrjityksi yksin alaikäisyytensä takia (alaikäisyyteen perustuva syrjintä, adultism).³⁵

Lapsen oikeuksien sopimuksen 2 artikla kieltää lapsiin kohdistuvan syrjinnän sekä kaikkien lapseen itseensä liittyvien syiden takia että lapsesta huolta pitävän aikuisen ominaisuuksien tai tilanteen vuoksi. Toisin kuin esimerkiksi PL 6 §:ssä,³⁶ LOS 2 artiklassa ei mainita erikseen yhdenvertaisuusperiaatetta. Lapsen oikeuksien komitean mukaan artikla pitää kuitenkin itsestään selvästi sisällään vaatimuksen siitä, että lapsia on kohdeltava yhdenvertaisesti sekä keskenään että suhteessa aikuisiin. Tavoitteena on tosiasiallinen yhdenvertaisuus ja siksi lasten asemaa edistävä sääntely tai toiminta on sallittua ja jopa välttämätöntä, jos se on tarpeen tosiasiallisen yhdenvertaisuuden turvaamiseksi.³⁷

35 Ks. Liebel 2019, s. 123–124.

36 Perustuslain 6 pykälä sisältää yleisen yhdenvertaisuusperiaatteen (PL 6 § 1), syrjintäkiellön (PL 6 § 2) sekä erillisen vaatimuksen lasten yhdenvertaisesta kohtelusta (PL 6 § 3). Ks. HE 309/1993 vp, s. 42–44.

37 YK 5, kohdat 12 ja 30, YK 6, kohta 18 ja YK 14, kohta 41.

2 artikla ei myöskään nimenomaisesti mainitse alaikäisyyteen perustuvaa syrjintää, mutta lapsen oikeuksien komitea on nostanut sen näkyvästi esille jäsenvaltioille antamissaan suosituksissa ja huomautuksissa sekä yleiskommenteissa (ks. esim. YK 12, kohdat 4 ja 76).³⁸ Alaikäisyyteen perustuvalla syrjinnällä tarkoitetaan toimintaa ja asenteita, jotka perustuvat oletukseen siitä, että aikuiset ovat parempia kuin alaikäiset, ja voivat yksipuolisesti toimia heidän puolestaan. Tällöin lapset jäävät yhteiskunnassa helposti näkymättömiksi sekä ryhmänä että omissa asioissaan; heitä ei kuunnella eikä heidän näkemyksilleen anneta vastaavaa painoarvoa kuin aikuisten näkemyksille samassa tilanteessa. Ikään perustuvaa syrjintää pidettiin lapsen oikeuksien sopimusta valmisteltaessa yhtenä keskeisenä syynä siihen, että lasten oikeudet jäävät toteutumatta ja lapsen oikeuksien komitea katsoo edelleen, että se on todennäköisesti yleisin lasten kohtaama syrjinnän muoto, jonka kohteeksi joutuvat tavalla tai toisella kaikki lapset jossain lapsuutensa vaiheessa. Erityisen haavoittuvassa tilanteessa olevat lapset ovat tässäkin suhteessa riskiryhmässä.

Kuvaava esimerkki ikään perustuvasta syrjinnästä on suhtautuminen huostaanotettujen ja sijaishuoltoon sijoitettujen lasten ja aikuisten kertomuksiin sijaishuollon epäkohdista. Laillisuusvalvonnassa on jouduttu puuttumaan siihen, että laitoksiin sijoitettujen lasten kertomiin epäkohdista suhtaudutaan vähättelevästi tai ne jopa kyseenalaistetaan ilman perusteita (EOAK/3726/2018).³⁹ Kun jo aikuistuneet sijaishuollon asiakkaat ovat kertoneet kokemistaan vastaavista epäkohdista,⁴⁰ heidän kertomaansa ei epäilty, vaan valtio pyysi julkisesti anteeksi epäonnistumistaan lasten suojelussa.⁴¹

Ikään perustuvaa syrjintää voi olla haastava tunnistaa ja puuttua, sillä siihen vaikuttavat osin aikuisten asenteet ja toimintakäytännöt suhteessa lapsiin, joiden muuttaminen on hidasta. Toisinaan ikään perustuva syrjintä voi myös naamioitua tarpeeseen suojella lasta, kun lasten erilaista kohtelua suhteessa aikuisiin perustellaan lasten yleisellä suojeluntarpeella ilman lapsen ja tilanteen yksityiskohtaisempaa tarkastelua. Alaikäisyyteen perustuvan syrjinnän tunnistamista ja puuttumista haastaa myös se, että syrjintä on usein välillistä. Tällöin näennäisesti yhdenvertaisen säännön tai käytännön soveltaminen johtaa lapset muita epäedullisempaan asemaan. Välillistä syrjintää on esimerkiksi se, ettei lapsia varten ole olemassa lasten tarpeet huomioon ottavia tapoja osallistua tai lapsiystävällisiä oikeusturvakeinoja, vaan lapset joutuvat käyttämään aikuisia varten suunniteltuja järjestelmiä, ilman riittäviä valmiuksia tai apua niiden käyttöön.

38 Ks. Besson & Kleber 2019, s. 42-43. Ks. myös Liebel 2019, s. 119-143.

39 Ks. myös <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005889908.html>.

40 Hytönen ym. 2016.

41 https://valtioneuvosto.fi/artikkeli/-/asset_publisher/1271139/lapsen-oikeuksien-paivana-pyydetaan-anteeksi-lastensuojelun-sijaishuollossa-kaltoinkohdeuilta.

2.3.2 Lapsen edun ensisijaisuus

LOS 3.1 artikla:

Kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelimien toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu.

Lapsen etua koskeva LOS 3.1 artikla on yksi lapsille kuuluvista erityisistä oikeuksista, jota ei yleisesti löydy muista ihmisoikeussopimuksista. Myöskään perustuslaissa ei ole säädetty lapsen edusta, vaikka se on jo pitkään ollut Suomessa lasta koskevan sääntelyn kantavia periaatteita ja mainitaan monessa eduskuntalakitasoisessa säädöksessä.⁴² Lapsen oikeuksien sopimus ei sisällöllisesti määrittele lapsen etua, mutta sopimuksen kantavia ajatuksia on, että lapsen etu toteutuu, kun sopimuksessa turvatut lapsen oikeudet toteutuvat (esim. YK 14, kohta 4). Käsitettä tarkentaa sen hahmottaminen kolmesta eri näkökulmasta: sekä aineellisena että menettelyllisenä oikeutena ja perustuvanlaatuisena tulkintaperiaatteena (YK 14, kohta 6).

Lapsen etu lapsen aineellisena oikeutena tarkoittaa lapsen oikeutta siihen, että hänen etunsa arvioidaan ja että se asetetaan ensisijaiseksi, kun tarkastellaan päätöksenteossa huomioon otettavia eri intressejä tai seikkoja. Ensisijaisuus ei tarkoita, että lapsen etu ohitaisi aina kaikki muut intressit, mutta 3.1 artikla asettaa sekä ehdottoman arviointivoitteen, että veloitteen antaa lapsen edulle lähtökohtaisesti korkea painoarvo. Tällä on haluttu varmistaa se, että lapsen etu myös tosiasiallisesti arvioidaan ja otetaan huomioon.⁴³

Arviointiprosessi on kaksivaiheinen. Ensin kartoitetaan kaikki seikat, jotka kyseisessä tapauksessa vaikuttavat lapsen edun arviointiin ja punnitaan niitä keskenään. Arvioinnin tulee perustua todennettuihin tosiseikkoihin ja sen tulee olla läpinäkyvä ja puolueetonta (YK 14, kohdat 6 ja 92). Tämän jälkeen lapsen edun määrittämisessä on päädyttävä konkreettiseen ja perusteltuun lopputulokseen. Yksittäisissä päätöksissä arvioidaan päätöksen kohteena olevaa lasta ja hänen tilannettaan, olosuhteitaan ja tarpeitaan (lapsi- ja tilannekohtainen tarkastelu). Perustelut toimivat takeena siitä, että lapsen etu on ollut aktiivisen arvioinnin kohteena ja että se on tutkittu ja otettu huomioon (YK 14, kohta 97).

42 Ks. esim. LSL 4 §, SHL 5 §, ulkomaalaislaki 6 § 1, vastaanottolaki 5 §1, kotoutumislaki 4 § 1, varhaiskasvatuslaki 4 §, perusopetuslaki 3a § ja adoptiolaki 2 §. Esimerkiksi lapsenhuoltolaista (361/1983) sääntely kuitenkin puuttuu.

43 Ehdoton arviointi- ja etusijavelvoite koskee myös lainsäätäjää aina kun on kyse lapseen suoraan tai välillisesti vaikuttavasta sääntelystä (YK 5, kohta 12). Tällöin lapsen etua arvioidaan ja määritetään tietyn lapsiryhmän yleisten olosuhteiden perusteella.

Lapsen oikeuksien komitea on korostanut lapsi- ja tilannekohtaista arviointi- ja perusteluvollisuutta Suomea koskevassa ratkaisussaan A.B v. Suomi 4.2.2021. Tapauksessa samaa sukupuolta oleva venäläinen pariskunta oli hakenut Suomesta turvapaikkaa sillä perusteella, että perhettä ja lasta vainottiin ja syrjittiin kotimaassaan vanhempien seksuaalisen suuntautumisen vuoksi. Maahanmuuttoviraston turvapaikkapäätös oli kielteinen, hallinto-oikeus hylkäsi tehdyn valituksen eikä korkein hallinto-oikeus myöntänyt valituslupaa, minkä jälkeen perhe poistui maasta vapaaehtoisesti.

Ratkaisussaan (kohdat 12.4–12.5) komitea ohjasi, että perusteluissa on kuvattava lapsen tosiasiallinen tilanne, kaikki lapsen edun arvioinnissa ko. tilanteessa merkittävät tekijät sekä se, miten eri tekijöitä on painotettu keskenään. Komitea ei pitänyt riittävänä Maahanmuuttoviraston muodollista ja yleistä toteamusta siitä, että lapsen etu on yleensä asua vanhempansa tai vanhempiensa kanssa. Kun tähän yhdistyi se, ettei lapsen näkemyksiä ollut prosessin kuluessa selvitetty, ei päätöksessä ollut voitu myöskään arvioida lapsen yksilöllistä tilannetta eikä väkivallan ja häirinnän todellista riskiä palautuksessa. Suomen todettiin loukanneen lapsen oikeuksien sopimuksen 3.1, 19 ja 22 artiklaa.

Lapsen etu menettelysääntönä tarkoittaa, että lapsen edun mukainen ratkaisu on saatava aikaan lapsen edun turvaavassa menettelyssä. Lapsiystävällinen prosessi on ripeä ja ottaa huomioon lapsen aikuista lyhyemmän aikakäsityksen sekä turvaa lapsen oikeuden osallistua oman etunsa määrittelyyn. Osallisuusoikeuksien kautta lapsi ottaa osaa oman etunsa mukaisen ratkaisun tekemiseen, eikä lapsen etua voi lähtökohtaisesti arvioida, jos siihen kykenevällä lapsella ei ole ollut mahdollisuutta osallistua itseään koskevan asian käsittelyyn ja ilmaista siinä mielipiteitään (YK 14, kohta 43 ja YK 12, kohdat 70–74).⁴⁴ Perustavanlaatuisena tulkintaperiaatteena lapsen etu ohjaa lainsoveltajaa valitsemaan mahdollisista tulkintavaihtoehdoista sen, joka parhaiten edistää lapsen edun eli lapsen oikeuksien toteutumista. Lähtökohdan tulkinnalle antavat lapsen oikeuksien sopimuksessa lapselle vahvistetut oikeudet (YK 14, kohdat 52–79).

Tarkennuksista huolimatta lapsen etu on käsitteenä väistämättä tulkinnan- ja harkinnanvarainen. Se on tärkeä osata ottaa huomioon lasta koskevassa lainvalmistelussa, päätöksenteossa ja tosiasiallisessa toiminnassa. Käsitteen merkityssisältöä on tarkennettava sekä oikeudenala- että tapauskohtaisesti ja lainsäätäjän ja -soveltajan on avoimesti perusteltava

44 Lapsen edusta menettelysääntönä ks. esim. Sormunen 2021.

tekemänsä tulkinnat.⁴⁵ Muussa tapauksessa lapsen etu voi kääntyä tarkoitustaan vastaan. Se jää niin yleiseksi, että sillä voidaan perustella toisilleen täysin vastakkaisia vaatimuksia tai peittää sen avulla päätöksenteon tosiasiallisia perusteita. Molemmat tilanteet mahdollistavat lapsen edulla argumentoinnin silloinkin, kun on tosiasiaa kyse muiden tahojen kuin lasten intresseistä ja oikeuksista.

2.3.3 Lapsen oikeus kehitykseen ja aikuisten velvollisuus kunnioittaa lapsen kehittyviä valmiuksia

LOS 6 artikla:

1. Sopimusvaltiot tunnustavat, että jokaisella lapsella on synnynnäinen oikeus elämään.
2. Sopimusvaltiot takaavat lapselle henkiinjäämisen ja kehittymisen edellytykset mahdollisimman täysimääräisesti.

Lapsen oikeuksien sopimuksen 6 artiklan 1 kohdan turvaama oikeus elämään tunnustetaan lähtökohtaisesti kaikissa kansainvälisissä, alueellisissa ja kansallisissa ihmis- ja perusoikeusasiakirjoissa (ks. esim. PL 7 §). Sen sijaan 6 artiklan 2 kohdan sopimusvaltioille asettama velvoite turvata lapsille mahdollisimman täysimääräiset edellytykset henkiinjäämiseen ja kehittymiseen on lasten erityinen oikeus, jota ei samansisältöisenä löydy yleisistä ihmisoikeussopimuksista eikä perustuslaista.⁴⁶ Kehityksen käsitettä ei artik-

45 Lakivaliokunta kiinnitti isyyslain valmistelussa huomiota siihen, että niin lapsen tosiasiallisten ja kiinteiden perhesuhteiden suojaamisella että lapsen oikeudella tuntee alkuperänsä tavoitellaan lapsen etua. Samaan aikaan ne ovat toisensa syrjäyttäviä eikä molempia voi toteuttaa yhtä aikaa. Tällöin on huolellisesti punnittava, mikä on kyseisten tavoitteiden painoarvo suhteessa toisiinsa eri tilanteissa. LaVM 16/2014 vp.

46 LOS 6.2 artikla turvaa yksittäisen lapsen henkilökohtaista kehitystä. Myös esim. YK:n ihmisoikeusjulistuksen 22 artikla turvaa oikeutta kehitykseen, mutta kollektiivisesti ja tiiviillä liitännällä TSS-oikeuksiin (jokaisen oikeus osallistua, vaikuttaa ja nauttia taloudellisesta, sosiaalisesta, kulttuurisesta ja poliittisesta kehityksestä). Ks. myös YK:n julistus oikeudesta kehitykseen, Yleiskokouksen päätöslauselma n:o 41–128, 4.12.1986. Oikeuden merkityksen lapsille tunnistivat jo lapsen oikeuksien sopimuksen edeltäjät vuoden 1924 Geneven ja vuoden 1959 YK:n lapsen oikeuksien julistukset. Geneven lapsen oikeuksien julistuksen 1 kohdan mukaan lapselle on annettava mahdollisuus kehittyä aineellisesti ja hengellisesti normaalilla tavalla. YK:n lapsen oikeuksien julistus täydensi tätä periaatetta toteamalla, että lapsille tulee lailla tai muulla tavoin turvata edellytykset ruumiillisesti, henkisesti, moraalisesti, sielullisesti ja sosiaalisesti terveeseen ja normaaliin kehitykseen vapaissa ja ihmisarvon mukaisissa oloissa (kohta 2).

lassa määritellä eikä siinä myöskään oteta kantaa kehityksen tasoon.⁴⁷ Lapsen oikeuksien komitea on korostanut, että kehitys tulee ymmärtää laaja-alaisesti ja että se käsittää muun muassa lapsen oikeuden fyysiseen, henkiseen, hengelliseen, moraaliseen, psykologiseen, sosiaaliseen ja seksuaaliseen kehitykseen (YK 5, kohta 12). Oikeus konkretisoituu-kin lukuisissa sopimuksen artikloissa, joissa turvataan lapsen perustarpeita tai suojataan lasta hänelle vahingolliselta toiminnalta. Yhdessä niiden kanssa oikeus kehitykseen asettaa sopimusvaltioille velvollisuuden varmistua lainsäädännössä, päätöksenteossa ja tosiasiallisessa hallintotoiminnassa siitä, että lapsella on mahdollisuus kasvaa ja kehittyä turvallisesti.

Perustuslaissa ei ole nimenomaisesti säädetty lapsen oikeudesta kehitykseen, mutta välillisesti sen voi katsoa käyvän ilmi PL 19 § 3 momentista, jonka mukaan ”Julkisen vallan on myös tuettava perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien mahdollisuuksia turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvu”. Hyvinvoinnilla viitataan säännöksessä lapsen oikeuksien sopimuksen tavoin laaja-alaisesti sen aineellisiin, sosiaalisiin ja henkisiin edellytyksiin ja yksilöllinen kasvu puolestaan ohjaa kiinnittämään huomiota lapseen yksilönä.⁴⁸

LOS 6.2 artiklaan liittyy läheisesti 5 artikla, joka ohjaa ottamaan lasta koskevassa toiminnassa huomioon lapsen kulloisenkin kehitysvaiheen:

LOS 5 artikla: Sopimusvaltiot kunnioittavat vanhempien tai paikallisen tavan mukaisen suurperheen tai yhteisön, laillisten holhoojien ja huoltajien tai muiden lapsesta oikeudellisesti vastuussa olevien henkilöiden vastuuta, oikeuksia ja velvollisuuksia tarjota lapselle hänen kehittyvien valmiuksiensa mukaisesti asianmukaista ohjausta ja neuvoa tässä yleissopimuksessa tunnustettujen oikeuksien käyttämiseksi.

Kasvavana ja kehittyvänä yksilönä lapsi on lähtökohtaisesti aikuista haavoittuvampi ja aikuisesta monin tavoin riippuvainen. Lapsen kehittyvissä valmiuksissa on kyse siitä, ettei lasten haavoittuvuus ja riippuvuus ole absoluuttista eikä pysyvää, vaan se on sekä lapsen kasvun ja kehityksen mukaan muuttuvaa että tilannekohtaista. Olennaista kehittyvissä valmiuksissa on, että lapsi saa jo alaikäisyytensä aikana kehitysasteensa mukaisesti osallistua itseään koskevien päätösten tekoon ja oppia näin vähitellen tekemään vastuullisesti yhä itsenäisempiä valintoja ja ratkaisuja (YK 12, kohdat 84–85). Koska yksittäisen lapsen valmiudet voivat olla erilaiset eri tilanteissa ja asioissa, kehittyvien valmiuksien arvioinnissa on lapsen iän ohella otettava huomioon asiayhteys sekä lapsi yksilönä (YK 7, kohta 17).

47 Ks. kuitenkin LOS 27.1 artikla, jossa tunnustetaan jokaisen lapsen oikeus hänen ruumiillisen, henkisen, hengellisen, oraalisen ja sosiaalisen kehityksensä kannalta riittävään elintasoon.

48 HE 309/1993 vp, s. 71–72. Ks. myös StVL 5/1994 vp, s. 5 ja PeVM 25/1994 vp, s. 47.

Kehittyvien valmiuksien käsitteeseen viitataan lapsen oikeuksien sopimuksessa vanhempien kasvatusvastuuta koskevassa 5 artiklassa, mutta lapsen oikeuksien komitea on järjestelmällisesti ulottanut sen oikeusvaikutukset perhekontekstin ulkopuolelle viittaamalla käsitteeseen miltei poikkeuksetta kaikissa yleiskommenteissaan ja muissa kannanotoissaan. Komitean keskeinen sanoma on, että kaikilla lapsen elämään vaikuttavilla aikuisilla – huoltajilla ja muilla lapsesta huolta pitävillä, mutta myös lapsia kohtaavilla viranomaisilla ja ammattilaisilla – on velvollisuus tunnistaa lapsen kehittyvät valmiudet ja kunnioittaa niitä. Tarvittaessa lapsen kehittyvät valmiudet on otettava huomioon jo lainsäädännössä (esim. YK 20, kohta 34). Lasta koskevassa päätöksenteossa lapsen kehittyen valmiuksien turvaaminen edellyttää, että päätöksiä on tarvittaessa voitava tarkastella kohtuullisin väliajoin uudelleen sitä mukaan, kun lapsi ja hänen valmiutensa ilmaista itseään ja ymmärtää asioita kehittyvät (YK14, kohdat 84 ja 93).

Perustuslaissa ei ole kehittyviä valmiuksia vastaavaa sääntelyä, mutta välillisesti tätä koskevan vaatimuksen voi lukea PL 6 § 3 momentista, jonka mukaan lasten tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.

2.3.4 Lapsen oikeus erityiseen suojeluun ja erityisen haavoittuvassa asemassa olevat lapset

Myös oikeus erityiseen suojeluun on erityinen, vain lapsille kuuluva oikeus. Sen tunnistaa lapsen oikeuksien sopimuksen ohella myös Euroopan ihmisoikeussopimus ja perustuslaki, vaikka mistään asiakirjoista ei löydykään sitä koskevaa nimenomaista velvoitetta.⁴⁹ Oikeus perustuu monien muiden lapsen erityisten oikeuksien tavoin lapsen haavoittuvuuteen ja riippuvuuteen aikuisen huolenpidosta, mutta on tärkeää, että myös erityinen suojelu tasapainotetaan lapsen kehittyvien valmiuksien (LOS 5 art.) mukaisesti.

49 Ks. kuitenkin LOS 3.2 art., jonka mukaan ”Sopimusvaltiot sitoutuvat takaamaan lapselle hänen hyvinvoinnilleen välttämättömän suojelun ja huolenpidon ottaen huomioon hänen vanhempiensa, laillisten huoltajiensa tai muiden hänestä oikeudellisessa vastuussa olevien henkilöiden oikeudet ja velvollisuudet”. Ks. myös HE 309/1996 vp. s. 45 sekä EIT ratkaisu Popov v. France 19.1.2012, kohta 103 §. Lasten erityisen suojelun tarve on esillä myös eduskuntalakitasoisessa sääntelyssä, kaikkein selvimmin lastensuojelulaissa, jonka yksi nimenomainen tarkoitus on turvata lapsen oikeutta erityiseen suojeluun (LSL 1 §).

Perinteisesti suojelun ajatus ja tarve on yhdistetty erityisesti lasta vahingoittavaan toimintaan (LOS 19 ja 32–36 artiklat),⁵⁰ mutta erityisessä suojelussa on kyse laajemmasta kokonaisuudesta. Lasten erityistä suojelua on myös se, kun lapsiin ja lasten oikeuksien toteutumiseen kiinnitetään lainsäädännössä ja sen soveltamisessa erityistä huomiota siinä tarkoituksessa, että turvataan lasten yhdenvertainen kohtelu suhteessa aikuisiin tai esimerkiksi muita haavoittuvammassa asemassa olevien lasten asema suhteessa muihin lapsiin. Esimerkiksi Eduskunnan oikeusasiamies on pitänyt oma-aloitteisuuttaan lapsen oikeuksien valvonnassa lasten erityisenä suojeluna tai tukena⁵¹ ja hän on ottanut kantaa lasten erityisen suojelun tarpeeseen myös muiden viranomaisten toiminnassa.

Oikeusasiamies on muun muassa katsonut, että hakemuksen vireillepanon edellytyksiä arvioitaessa on otettava huomioon, minkälaisesta asiasta on kysymys ja kuka vaatimuksen on tehnyt. Kun vaatimuksen tekee huostaanotettu ja kodin ulkopuolelle sijoitettu alisteisessa asemassa oleva nuori, jonka sijaishuollosta vastaa vaatimuksen vastaanottanut viranomainen, korostuu velvollisuus ottaa nuoren edun mukaisella tavalla huomioon perustuslain 21 §:ssä säädetty oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja hyvän hallinnon takeet (EOAK/6661/2021).⁵²

Myös korkeimman hallinto-oikeuden mukaan oikeusturvan (PL 21 §) toteutumiseen tulee kiinnittää erityistä huomiota, kun muutoksenhakijana on huostaanotettu ja sijaishuoltoon sijoitettu lapsi (KHO 2019:127). Tapauksessa lapsi oli tehnyt valituksen huostaanottoa ja sijaishuoltoon sijoittamista koskevasta johtavan sosiaalivaltuutetun päätöksestä. Sijaishuoltopaikan ohjaaja ilmoitti valitusajan viimeisenä päivänä sähköpostitse hallinto-oikeudelle, että lapsi on tehnyt valituksen ja että se on postitettu. Koska valituskirjelmä saapui hallinto-oikeuteen valitusajan päättymisen jälkeen, hallinto-oikeus jätti valituksen tutkimatta. Korkein hallinto-oikeus katsoi, että sähköpostiviestistä kävi selvästi ilmi lapsen tahto valittaa, ja sitä oli pidettävä asiakirjana, jolla lapsen valitus oli tullut hallinto-oikeudessa vireille.

Eriyinen suojelu vaatii yhteiskunnalta aktiivisia toimia, joissa voi olla kyse myös lasten positiivisesta erityiskohtelusta ja siten muodollisesta yhdenvertaisuudesta poikkeamisesta. Se on sekä PL 6 §:n että LOS 2 artiklan näkökulmasta sallittua, silloin kun erityiskohtelulla tavoitellaan tosiasiallista yhdenvertaisuutta (ks. edellä 2.3.1).

50 Myös PL 16 § 3 momentin on katsottu pitävän sisällään ajatuksen lapsen turvallisista kasvuoloista sekä suojan väkivaltaa, alistamista hyväksikäyttöä vastaan. HE 309/1993 vp, s. 71–72.

51 Paunio 2001, s. 982.

52 Ks. myös EOAK/5566/2019 ja EOAK/1910/2020.

Oikeus erityiseen suojeluun koskee kaikkia lapsia. Siitä on pidettävä erillään velvoite kiinnittää erityistä huomiota erityisen haavoittuvassa asemassa oleviin lapsiin (YK 14, kohta 54 ja YK 12, kohdat 75 ja 123).⁵³ Haavoittuvassa asemassa on kyse siitä, että lapsi on tilanteensa tai asemansa vuoksi poikkeuksellisen altis oikeudenloukkauksille, ja hänellä on tavanomaista enemmän vaikeuksia myös oikeuksiensa turvaamisessa. Erityisiä haasteita oikeuksien toteutumisessa voi olla muun muassa eri perusteilla vähemmistöryhmiin kuuluvilla lapsilla, ilman huoltajaa olevilla tai laitoksiin sijoitetuilla lapsilla. Myös iältään kaikkein nuorimmat lapset voivat olla erityisen suojelun tarpeessa.

Erityisen haavoittuvassa asemassa olevilla lapsilla on samat oikeudet ja oikeusturva kuin muillakin lapsilla. Lisäksi lapsen oikeuksien sopimuksessa on useita artikloja, joissa turvataan erikseen erityisen haavoittuvassa asemassa olevien lasten oikeuksia (esim. artiklat 22, 23 ja 30) ja sopimusvaltioilla on velvoite kiinnittää näiden lasten oikeuksien turvaamiseen erityistä huomiota (ks. esim. YK 14, kohta 33, YK 13, kohta 60, YK 19, kohdat 1 ja 3).⁵⁴

Perustuslaki esitöineen ei tunnista erityisen haavoittuvuuden käsitettä. Sittemmin perustuslain perusoikeuksia koskevien velvoitteiden on kuitenkin katsottu lähtevän siitä, että julkisen vallan vastuulla on turvata erityisen haavoittuvassa asemassa olevien ryhmien asema ja oikeudet.⁵⁵ Erityisen haavoittuvassa asemassa olevia lapsia on usein myös sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaana, ja siksi on tärkeää, että viranomaiset tunnistavat nämä asiakasryhmät ja osaavat kiinnittää heidän asemaansa ja oikeuksiensa toteutumiseen erityistä huomiota.

2.3.5 Perheyhteyden periaate

Perheyhteyden periaatteeseen kuuluu lapsen oikeus olla vanhempiensa hoidettavana (LOS 7.1 art.) sekä huoltajien etusija lasta koskevassa päätöksenteossa (LOS 18.1 art.). Perustuslaissa perheen merkitystä lapsen luonnollisena elin- ja kasvuympäristönä korostaa 19 § 3 ja huoltajan oikeuden päättää lapsen kasvatuksesta ja hoidosta on katsottu kuuluvan PL 10 §:ssä säädettyyn perhe-elämän suojaan.⁵⁶ Julkisen vallalla on velvollisuus kunnioittaa vanhempien lasta koskevia oikeuksia sekä tukea vanhempia heidän kasvatus- ja huolenpitovastuussaan (LOS 18.2 art., YK 16, kohta 56, PL 19 § 3). Vanhempien on

53 Ks. myös KM 2021:8, s. 20. On kuitenkin tiedostettava, että käytännön tilanteissa on aina kyse yksilöistä ja että tietyn ryhmän pitäminen automaattisesti haavoittuvana voi olla holhoavaa ja itsessään marginalisoivaa. Haavoittuvuuden käsitteestä ja siihen liittyvistä ongelmista ks. Nieminen 2022, s. 18–24. Ks. myös Suhonen 2018.

54 Ks. myös CRC/C/FIN/CO/4, kohdat 17 ja 51.

55 Ks. esim. HE 252/2006 vp, s. 68 ja 77, HE 266/2010 vp, s. 39 ja HE 185/2010 vp, s. 43.

56 HE 309/1993 vp, s. 71–72.

puolestaan nähtävä lapsi perheessä tasavertaisena oikeuksien haltijana, kunnioitettava lapsen kehittyviä valmiuksia (LOS 5 art.) ja lapsen edun tulee ohjata vanhempien toimintaa (LOS 18.1 art., YK 4, kohta 7.)

Perheyhteyden periaatteen mukaisesti perhe on lapsen ensisijainen kasvatusympäristö eikä lasta saa erottaa vanhemmistaan tahdonvastaisesti, ellei sitä ole asianmukaisessa ja valituskelpoisessa päätöksessä todettu lapsen edun mukaiseksi (LOS 9.1 ja 16 art.). Lapsen oikeus olla vanhempiensa hoidettavana ajankohtaistuu erityisesti lastensuojelulain ja ulkomaalaislain mukaisissa asioissa. Huoltajien etusija lasta koskevassa päätöksenteossa perustuu siihen, että alaikäinen on oikeudellisesti vajaavaltainen (HolhTL 2 §) ja tarvitsee siksi jonkun huolehtimaan paitsi hyvinvoinnistaan, myös oikeuksiensa toteutumisesta. Tämä näkyy lähes kaikessa lasta koskevassa kansallisessa lainsäädännössä siten, että huoltajalla on joko päätösvalta alaikäistä lastaan koskevassa asiassa taikka häntä on kuultava tai häneltä on saatava suostumus ennen kuin viranomainen voi toimia asiassa. Taustalla on ajatus siitä, että vanhemmat tietävät, mikä on heidän lapsensa etu ja että he yleisesti ottaen myös toimivat tämän mukaisesti. Perheyhteyden periaatteesta seuraa, ettei lapsen oikeudellisen aseman tarkastelussa, lasta koskevassa päätöksenteossa tai tosiasiallisessa toiminnassa voida sivuuttaa lapsen huoltajien oikeuksia ja velvollisuuksia. Niistä säädetään tarkemmin laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983, LHL) sekä holhoustoimilaisissa (442/1999, HolhTL) ja niihin palataan tarkemmin selvityksen II osassa.

Lasta koskevassa sääntelyssä käytetään sekä vanhemman että huoltajan käsitteitä. Oikeudellisesti niillä on merkittävä ero. Kaikki lapsen oikeuksien käyttöä koskevat oikeudet liittyvät huoltajana olemiseen. Vanhemmuutta seuraa ainoastaan taloudellinen vastuu lapsesta (elatusapu ja lapsen oikeus periä vanhempansa). Vanhemmalla, joka ei ole lapsen huoltaja, ei ole oikeutta päättää lapsen asioista, käyttää lapsen puhevaltaa tai edustaa lasta eikä myöskään oikeutta lasta koskeviin tietoihin, ellei toisin ole sovittu tai määrätty.⁵⁷

2.3.6 Lapsen oikeusturva

Lapsen oikeuksien sopimus ei sisällä nimenomaista artiklaa oikeusturvasta. Lapsen oikeuksien komitea on kuitenkin katsonut, että lapsilla on yksiselitteisesti oikeus tehokkaaseen ja lapsiystävälliseen oikeusturvaan (esim. YK 14, kohdat 6, 89–91, YK 12, kohdat 35–37 ja YK 5, kohta 24.). Oikeusturvaan kuuluvat sekä oikeuksien toteutumista turvaava sääntely (ennakkollinen oikeusturva) että keinot, joilla on mahdollista reagoida oikeudenloukkauksiin

⁵⁷ Lastensuojelulaissa myös huollosta erotetulle vanhemmalle on poikkeuksellisesti säädetty tiettyjä menettelyllisiä oikeuksia (ks. esim. LSL 39 a §, 42 §, 89 §).

(jälkikäteinen oikeusturva). Koska jälkikäteisiin oikeusturvakeinoihin turvautuminen on alaikäisille usein haastavaa, on lasten ennakkolliseen oikeusturvaan kiinnitettävä erityistä huomiota: Lasten oikeudet tulee turvata selkeästi ja asianmukaisesti lainsäädännössä ja sääntelyn on oltava lasten, vanhempien ja ammattilaisten tiedossa (YK 5, kohta 24 ja 66). Samaan aikaan on varmistettava, että lasten käytettävissä on myös tehokkaita ja lapsiystävällisiä oikeusturvakeinoja, jos lapsen oikeuksia on loukattu.⁵⁸

Sisältönsä tehokas oikeusturva saa pitkälti perustuslaissa (PL 21 §)⁵⁹ ja monissa ihmisoikeussopimuksissa (esim. EIS 6 art.)⁶⁰ turvatuksen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin kautta. Omassa ratkaisukäytännössään EIT on korostanut lasten prosessuaalisten oikeuksien turvaamisen tärkeyttä: Jos lasten oikeusturvaan ei kiinnitetä erityistä huomiota, se merkitsee käytännössä lapsen asettamista prosessissa samassa tilanteessa olevaa aikuista huonompaan asemaan.⁶¹ Tämä täyttää helposti välillisen syrjinnän tunnusmerkit. Tarkempaa kuvaa lapsiystävällisestä oikeusturvasta piirtävät lapsen oikeuksien sopimukseen pohjautuvat Euroopan neuvoston lapsen oikeuksien käyttöä koskeva eurooppalainen yleissopimus (SopS 13/2011)⁶² sekä Euroopan neuvoston Lapsiystävällisen oikeudenkäytön suuntaviivat.⁶³ Lapsiystävällinen oikeusturva on muun muassa ripeä lasten aikakäsityksen näkö-

58 Lapsen oikeusturvasta ks. esim. Hakalehto-Wainio 2013, s. 297–330.

59 PL 21 §: ”Jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheutonta viivytystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa sekä oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen käsiteltäväksi. Käsitteilyn julkisuus sekä oikeus tulla kuulluksi, saada perusteltu päätös ja hakea muutosta samoin kuin muut oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja hyvän hallinnon takeet turvataan lailla.”

60 EIOS 6 (1) artikla: ”Jokaisella on oikeus kohtuullisen ajan kuluessa oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin laillisesti perustetussa riippumattomassa ja puolueettomassa tuomioistuimessa silloin, kun päätetään hänen oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan tai häntä vastaan nostetusta rikossyytteestä. Päätös on annettava julkisesti, mutta lehdistöltä ja yleisöltä voidaan kieltää pääsy koko oikeudenkäyntiin tai osaan siitä demokraattisen yhteiskunnan moraalin, yleisen järjestyksen tai kansallisen turvallisuuden vuoksi nuorten henkilöiden etujen tai osapuolten yksityiselämän suojaamisen niin vaatiessa, tai siinä määrin kuin tuomioistuin harkitsee ehdottoman välttämättömäksi erityisolosuhteissa, joissa julkisuus loukkaisi oikeudenmukaisuutta.” 6 artiklaa täydentää EIS 13 artikla, joka säättää oikeudesta tehokkaisiin oikeusturvakeinoihin myös silloin kun yksilön oikeuksia ja vapauksia ovat loukanneet virantoimituksessa olevat henkilöt.

61 Ks. esim. M. & M. V. Kroatia 3.9.2015, kohta 176 ja Blokhin v. Venäjä 23.3.2016, kohta 219.

62 Sopimuksen soveltamisalaa on Suomessa rajoitettu, ja se soveltuu vain isyyden vahvistamista, lapseksiottamista sekä huostaanoton tuomioistuin käsittelyä koskeviin oikeudellisiin menettelyihin (3 §).

63 Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä 2012. Suuntaviivat eivät ole oikeudellisesti velvoittavat.

kulmasta, takaa lapselle riittävästi tietoa sekä prosessista että siellä käsiteltävästä asiasta ymmärrettävällä tavalla sekä turvaa tarvittaessa oikeuden edunvalvontaan tai oikeudelliseen apuun.

Suomessa ei ole toistaiseksi kehitetty erityisiä oikeusturvakeinoja tai -sääntelyä alaikäisiä varten.⁶⁴ Poikkeuksena voidaan mainita lapsen oikeuksia erityistehtävänään valvovan eduskunnan oikeusasiamiehen ottama varsin vahva ja näkyvä rooli lapsen oikeuksien valvonnassa.⁶⁵ Oikeusasiamiehen aktiivisen toiminnan seurauksena esimerkiksi lasten itsensä tekemät kantelut ovat viime vuosina lisääntyneet. Poikkeuksellisen suuri osuus lasten tekemistä kanteluista on johtanut oikeusasiamiehen toimenpiteisiin, mikä kertoo osaltaan lasten jälkikäteisen oikeusturvan tarpeellisuudesta.⁶⁶

64 Muun muassa Anna Nylund on jo pitkään pitänyt esillä ajatusta omien menettelysääntösten luomisesta lapsia koskeviin asioihin. Näin lapsiin liittyvät erityispiirteet ja -tarpeet voitaisiin ottaa menettelyssä kokonaisvaltaisesti huomioon ja oletettavasti myös lopputulokset olisivat enemmän lapsen edun mukaisia. Nylund 2010, s. 1181.

65 Erityistehtävä on kuulunut oikeusasiamiehelle vuodesta 1998 lähtien. Ks. HE 129/1997 vp), s. 21 ja 25. Ks. myös asiaa koskeva perustuslakivaliokunnan mietintö PeVM 5/1997 vp.

66 Ks. www.oikeusasiamies/tiedotteet/ Lukuisia toimenpideratkaisuja huostaanotettujen lasten kanteluihin ja Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2019, s. 260. Ks. myös Toivonen 2020 ja Saastamoinen 2021.

Taulukko 1. Lapsen osallisuuden ja itsemääräämisoikeuden tarkastelussa huomioon otettavat lapsioikeuden periaatteet

Periaate	Keskeinen sisältö	LOS	PL
Lasten oikeus erityiseen suojeluun	Lasten haavoittuvaisuus ja riippuvaisuus aikuisista edellyttää yhteiskunnan erityistä suojelua.	LOS 3.2 art.	Ei nimenomaista pykälää, saa tukea esitöistä (HE 309/1993 vp.)
Erytysen haavoittuvassa asemassa olevat lapset	Muita lapsia suurempi riski kohdata oikeudenloukkauksia ja erityisiä vaikeuksia turvautua oikeussuojakeinoihin. Siksi heidän oikeuksiensa turvaamiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota.	Esim. LOS 22, 23, 30 artiklat.	Ei nimenomaista pykälää eikä esillä esitöissä
Lapsen kehityksen turvaaminen	Jokaisella lapsella on oikeus kehittyä parhaaksi mahdolliseksi versioksi itsestään. Lasten kehitystä tulee tukea ja suojella kaikelta sille vahingolliselta toiminnalta elämän eri alueilla.	LOS 6.2 art.	PL 19 § 3 (välillisesti)
Lapsen kehittyvien valmiuksien huomioon ottaminen	Lasten haavoittuvuus ja riippuvuus on tilannekohtaista ja lapsen kasvun ja kehityksen mukaan muuttuvaa. Siksi kaikki lapsiin kohdistuva toiminta, myös suojelu, on tasapainotettava lapsen kehittyvien valmiuksien mukaisesti.	LOS 5 art.	PL 6 § 3 (välillisesti)
Lasten yhdenvertainen kohtelu keskenään ja suhteessa aikuisiin sekä syrjinnän kieltö	Lapsia on kohdeltava yhdenvertaisesti sekä suhteessa toisiinsa että aikuisiin. Lasta ei saa syrjiä minkään lapseen itseensä tai hänestä huolta pitävän aikuisen liittyvän ominaisuuden tai tilanteen vuoksi.	LOS 2 art.	PL 6 § 1 ja 6 § 3
Lapsen etu	Lapsen etu on aina arvioitava ja sille on annettava etusija lasta koskevassa päätöksenteossa ja toiminnassa. Lapsen etu toteutuu, kun lapsen oikeudet toteutuvat mahdollisimman täysimääräisesti.	LOS 3.1 art.	Ei pykälää eikä esillä esitöissä
Perheyhteyden periaate	Lapsella on oikeus olla vanhempiensa hoidettavana. Lapsen huoltajien oikeudet ja velvollisuudet on otettava huomioon lapsen oikeudellisen aseman tarkastelussa.	LOS 5, 7.1, 9.1, 16 ja 18 artiklat	PL 10 § ja PL 19 § 3 (välillisesti)
Oikeusturvan periaate	Lainsäädännön ja sen toimeenpanon on turvattava asianmukaisesti ja kattavasti lapsen oikeudet (ennakkollinen oikeusturva) Käytössä on oltava tehokkaita ja lapsiystävällisiä oikeussuojakeinoja mahdollisiin oikeudenloukkauksiin reagoimiseksi (jälkikäteinen oikeusturva).	Ei nimenomaista artiklaa, esillä useissa yleiskommenteissa.	PL 21 §

3 Sosiaali- ja terveydenhuollon sääntelyn tavoitteet, systematiikka ja ominaispiirteet

3.1 Päämääränä yksilön hyvinvointi

Sosiaali- ja terveydenhuoltoa koskevan sääntelyn keskeisiä tavoitteita on yhteiskunnan kaikkien jäsenten hyvinvoinnin ylläpitäminen ja edistäminen (SHL 1 §, THL 2 §).⁶⁷ Sääntely ja sen ohjaama sosiaali- ja terveydenhuollon toiminta ovat siten hyvinvointivaltion ytimessä, vaikka yksilön hyvinvointia turvaavat toki myös muiden hallinnonalojen lainsäädäntö ja palvelut. Tavoitteissa korostuu usein yksilön näkökulma, mutta taustalla on ajatus myös siitä, että yksilötason hyvinvointi (wellbeing) turvaa ja tuottaa lopulta yhteiskunnallista hyvinvointia (welfare).

Lapsen oikeuksien sopimus (LOS 3.2 art.), perustuslaki (PL 19 § 3) ja lasta koskeva kansallinen sääntely yleisemminkin ohjaavat julkisen vallan toimijoita kiinnittämään erityistä huomiota lasten hyvinvointiin.⁶⁸ Velvoite koskee sekä lainsäätäjää että -soveltajaa ja se on perusteltu, sillä tutkimukset osoittavat lapsuuden hyvin- tai pahoinvoinnin vaikuttavan yksilöön vielä pitkälle aikuisena.⁶⁹ Lapsen hyvinvoinnin turvaaminen ei voi myöskään jäädä yksin vanhempien vastuulle, sillä aikuisesta riippuvaisena lapsi on hyvin haavoittuva suhteessa puutteisiin hänestä huolta pitävän aikuisen huolenpitokyvyssä. Onkin tärkeää, että lapsille turvataan kaikilla palvelujärjestelmän tasoilla riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut, ja että ne toimivat saumattomasti yhteen aikuisten perus- ja erityistason palveluiden,

67 Ks. myös HE 164/2014 vp, s. 95 ja HE 90/2010 vp, s. 91–93.

68 Ks. esim. perusopetuslaki (628/1998) 48 a §, varhaiskasvatustalaki (540/2018) 3 §, adoptiolaki (22/2012) 2 §, lastensuojelulaki (417/2007) 2 §, 4a §, 12 §, lapsenhuoltolaki (361/1983) 1 § ja 4 § sekä sosiaalihuoltolaki 9 ja 10 §.

69 Ks. esim. Hughes ym. 2021 ja Pitkänen ym. 2021. Aiheesta on viime vuosina tehty useita opinnäytetöitä eri aloilta. Ks. esim. Vuorenmaa 2015, Viille 2020 ja Martikainen & Rahlola 2020.

etenkin päihde- ja mielenterveyspalveluiden, kanssa.⁷⁰ Kaikissa tilanteissa ja asiakkuuksissa lapsi on nähtävä oman elämänsä ja tarpeidensa asiantuntijana ja tarvittaessa myös vanhemmistaan erillisenä.

Sekä kansallisessa että kansainvälisessä oikeuskäytännössä on viime vuosina korostettu lapsen tilanteen ja tarpeiden yksilöllistä ja vanhemmista erillistä arviointia. AOA esimerkiksi katsoi ratkaisussaan 6946/2017⁷¹ sekä kaupungin sosiaalitoimen että vastaanottokeskuksen menetelleen virheellisesti, kun ne eivät olleet arvioineet vastaanottopalveluiden lakkauttuspäätöstä perheen neljän lapsen osalta yksilöllisesti ja laaja-alaisesti siten kuin sosiaalihuoltolaki (5 §) ja vastaanottolaki (5 §) edellyttävät. Lasten näkemysten selvittämisen olisi tullut olla keskeinen osa tätä arviointia.⁷²

Tarve arvioida lapsen tilanne erillään vanhemman tilanteesta johtuu siitä, että lapsen tarpeet tai lapseen kohdistuvat uhat voivat olla hyvin erilaiset kuin aikuisella. Suomea koskevassa ratkaisussaan A.B v. Suomi 4.2.2021 (ks. tarkemmin s. 27) lapsen oikeuksien komitea puuttui juuri siihen, ettei maahanmuuttoviraston ja hallinto-oikeuden päätöksissä otettu huomioon lapsen nuorta ikää sen arvioinnissa, millaisia kehityspsykologisia vaikutuksia vanhemman seksuaaliseen suuntautumiseen perustuvalla toistuvalla kiusaamisella ja leimaamisella voi olla lapseen.

Julkinen valta täyttää lasten hyvinvoinnin turvaamiseen liittyviä tehtäviä monella tavalla ja tasolla. Kansallisen lapsistrategian yhteydessä palvelujärjestelmä hahmotettiin kolmitasoisena. Ensimmäinen taso torjuu terveydellisiä ja sosiaalisia ongelmia, toinen ehkäisee jo havaittujen sairauksien ja sosiaalisten ongelmien vakavoitumista ja kolmannen tason tehtävänä on korjata ja lievittää vakavaksi kehittyneiden sairauksien tai sosiaalisten ongelmien haittavaikutuksia.⁷³

Lähtökohtana on, että ensimmäisen tason palvelut ovat helposti lasten ja perheiden saatavilla ja riittävän monipuolisia. Näiden ns. peruspalveluiden, kuten esimerkiksi äitiys- ja lastenneuvolatoiminnan, varhaiskasvatuksen tai perusterveydenhuollon, tärkeä tehtävä

70 Tässä tarkoituksessa SHL 44 § velvoittaa sosiaalihuollon viranomaisen selvittämään lapsen tilanteen ja mahdollisen tuen tarpeen myös aikuisasiakkuuksissa, tarvittaessa tapaamalla lasta henkilökohtaisesti. Edellytysten täytyessä lapsesta on tehtävä sosiaalihuoltolain mukainen ilmoitus (SHL 35 §) tai lastensuojeluilmoitus (LSL 25 §). Sosiaalihuoltolain esitöissä on erikseen korostettu, että lapsi on sosiaalihuollon asiakas aina silloin, kun sosiaalihuoltoa hakevassa, käyttävässä tai sen kohteena olevassa perheessä on lapsi. HE 164/2014 vp, s. 99. Ks. myös THL 70 § 2.

71 Selvityksen tekijä on esitellyt ko. ratkaisun.

72 Ks. samansuuntaisesti lapsen oikeuksien komitea (esim. M.K.A.H v. Sveitsi 22.9. 2021, V.A v. Sveitsi 28.9 2020) ja korkein hallinto-oikeus (esim. KHO 2021:190).

73 KM 2021:8, s. 23.

on paitsi tukea kaikkien lasten kasvua, kehitystä ja hyvinvointia, myös tunnistaa ne lapset ja perheet, jotka tarvitsevat vahvempaa tukea tasoilta kaksi tai kolme (SHL 10 §). Lainsäädännössä onkin jo pitkään korostettu peruspalveluiden työntekijöiden valmiuksia havaita ja ennakoida tiiviimmän tuen ja avun tarve sekä ohjata lapsi perheineen riittävän varhaisessa vaiheessa käyttämään erityispalveluja.⁷⁴ Toimivien peruspalveluiden merkitystä lapsen hyvinvoinnin ja oikeusturvan takaajina ei kuitenkaan voi korostaa liikaa: Jos avun ja tuen tarpeita ei peruspalveluissa tunnisteta tai niihin ei vastata oikea-aikaisesti ja tehokkaasti, lapsen hyvinvointia voidaan lopulta joutua turvaamaan palveluin ja toimenpitein, joissa lapsen perus- ja ihmisoikeuksia joudutaan rajoittamaan (tahdonvastainen hoito ja rajoitustoimenpiteet).

3.2 Yleis- ja erityislakeihin perustuvan palvelujärjestelmän systematiikka

3.2.1 Sosiaalihuollon lainsäädäntö ja palvelut

Sosiaalihuollon sääntely perustuu yleis- ja erityislainsäädäntöön, joka aineellisen sääntelyn osalta vastaa osin myös palvelujärjestelmän eri tasoja. Sosiaalihuollon yleislaki on sosiaalihuoltolaki (1301/2014, SHL), jossa säädetään sekä yleisistä sosiaalipalveluista että sosiaalihuollon yleisistä lähtökohdista ja menettelytavoista.⁷⁵ Niinikään yleislakina sosiaalihuollon asiakkaan asemaa ja muun muassa tiedonsiirtoa koskee laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000, SHAL, jäljempänä myös asiakaslaki).⁷⁶ Sosiaalihuollon erityislakien sääntely kohdistuu usein heikoimmassa asemassa oleviin asiakkaisiin, kuten lapsiin, vanhuksiin, vammaisiin sekä päihde- ja mielenterveysasiakkaisiin.⁷⁷

74 HE 13/1983 vp, s. 13 ja 20, ks. myös HE 164/2014 vp, s. 102 ja HE 252/2006 vp., s. 119.

75 Sosiaalihuoltolaki koskee vain julkista, lakisäätteistä sosiaalihuoltoa (SHL 2 §), kuitenkin niin, että lain sosiaalipalveluja koskevia säännöksiä sovelletaan myös yksityisiin sosiaalipalveluihin. Tällä varmistetaan se, että yksityisellä ja julkisella sektorilla käytetään samoista sosiaalipalveluista samoja käsitteitä ja turvataan näin asiakkaiden yhdenvertaisuutta ja tiedollisia oikeuksia. HE 164/2014 vp, s. 96. Asiakaslakia sovelletaan sekä viranomaisen että yksityisen järjestämään sosiaalihuoltoon (SHAL 2 § 1).

76 Asiakaslakia sovelletaan sekä viranomaisen että yksityisen järjestämään sosiaalihuoltoon (SHAL 2 § 1).

77 Ks. lastensuojelulaki (417/2007, LSL), laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvuuista (980/2012, vanhuspalvelulaki), laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista (380/1987, vammaispalvelulaki), asetus vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista (759/1987, vammaispalveluasetus) ja laki kehitysvammaisten erityishuollosta (519/1977, kehitysvammalaki), päihdehuoltolaki (41/1986) ja mielenterveyslaki (116/1990).

Lähtökohta on, että yleiset sosiaalihuollon palvelut ovat ensisijaisia ja erityislainsäädännön mukaisiin palveluihin turvaudutaan vain, jos riittäviä palveluja ei voida muutoin turvata.⁷⁸ Suhteessa tähän ns. normaaliusperiaatteeseen asiakkaan etu on kuitenkin ensisijainen: Jos asiakas on oikeutettu palveluun sosiaalihuollon eri lakien perusteella, lainsoveltajan tulee valita se lainsäädäntö, joka parhaiten toteuttaa asiakkaan etua siten kuin SHL 4 ja 5 §:issä säädetään (SHL 2 § 1).⁷⁹

Erityisesti lapsille suunnattuja sosiaalihuollon palveluja ovat lastensuojelulain mukaiset palvelut ja vuoden 2015 sosiaalihuoltolain uudistuksen jälkeen myös osa sosiaalihuoltolain mukaisista lasta ja perhettä tukevista palveluista.⁸⁰ Lisäksi lapsi on usein keskiössä yleisiin sosiaalipalveluihin (SHL 14 §) kuuluvissa ns. perheoikeudellisissa palveluissa, kuten adoptioeuvonnassa (adoptiolaki, 22/2012), tai lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen (laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta, LHL 361/1983) sekä vanhemmuuden selvittämiseen ja vahvistamiseen liittyvissä asioissa (vanhemmuuslaki 775/2022).

Lähtökohtaisesti asiakkaan, aikuisen tai lapsen, osallisuudesta ja itsemääräämisoikeudesta säädetään sosiaalihuoltolaissa tai asiakaslaissa. Sosiaalihuoltolakiin lasta koskeva sääntely lisättiin vuoden 2015 uudistuksen yhteydessä (esim. SHL 5 §, 32 §), ja perusteluineen lähes sellaisenaan lastensuojelulaista (417/2007) ja sen esitöistä (HE 252/2006 vp).⁸¹ Myös hallintolaki (434/2003, HL) hallintomenettelyn yleislakina sisältää sosiaalihuollossa sovellettavia menettelytapasäännöksiä, muun muassa asianosaisen kuulemista koskevat säännökset.

78 Periaate ilmaistaan nimenomaisesti voimassa olevassa sosiaalihuoltolaissa (SHL 33.2 § 4-kohta): Yleiset kunnalliset sosiaalipalvelut on toteutettava siten, että ne soveltuvat kaikille asiakkaille. Tarvittaessa avun ja tuen tarpeessa oleva henkilö on ohjattava erityispalvelujen piiriin. Palvelut on lähtökohtaisesti toteutettava siten, että niihin on mahdollista hakeutua oma-aloitteisesti riittävän aikaisessa vaiheessa. Sosiaalipalveluja on pyrittävä järjestämään eri hallinnonalojen peruspalvelujen yhteydessä, jos järjestely edistää palvelujen yhteensovittamista ja laadultaan hyvien palvelujen järjestämistä.

79 HE 164/2014 vp, s. 96–97. Sosiaalihuollon yleis- ja erityislakien välisissä aineellisissa normistiriitatilanteissa ei toisin sanoen noudateta oikeustieteessä muuten vakiintunutta ratkaisusääntöä, jonka mukaan erityislain sääntely syrjäyttää yleislain (ns. *lex specialis*-sääntö).

80 Uudistuksen tavoite oli siirtää lasten ja lapsiperheiden palvelujen painopistettä erityispalveluista yleispalveluihin. Lainsäätäjän ajatus oli, ettei yleisten sosiaalipalvelujen asiakkuus ole samalla tavalla leimaavaa kuin lastensuojelun asiakkuus ja että lapset ja perheet hakeutuisivat siksi matalammalla kynnyksellä avun piiriin. Sosiaalihuoltolain mukaisessa asiakkuudessa lastensuojelun entisiä avohuollon asiakaslapsia pyritti turvaamaan sääntely erityisen tuen asiakkuudesta (3 §) ja sen mukanaan tuomista erityisistä oikeuksista, jotka liittyvät muun muassa määräaikoihin (36 § 3), työntekijän pätevyysvaatimukseen (42 § 2) sekä veloitteisiin lapsen riittävän tiheistä henkilökohtaisesta tapaamisista (42 §).

81 Ks. HE 164/2014 vp, s. 124, vrt. HE 252/2006 vp, s. 131.

Sosiaalihuollon erityislaeissa osallisuudesta ei juuri säädetä ja itsemääräämisoikeudesta kin lähinnä tahdonvastaista hoitoa ja rajoitustoimenpiteiden käyttöä koskevan sääntelyn yhteydessä.⁸² Poikkeuksena tästä on lastensuojelulaki, jossa on muihin sosiaalihuollon erityislakeihin verrattuna paljon sekä menettelyä että lapsen oikeuksia koskevaa sääntelyä. Sitä sisältyy myös sosiaalihuollon perheoikeudellisiin palveluihin liittyviin substanssilakeihin. Toisin kuin aineellisissa kysymyksissä, menettelyä koskevissa asioissa erityislain sääntely syrjäyttää yleislain (ns. *lex specialis* -sääntö). Siten sosiaalihuoltolain menettelysäännökset syrjäyttävät esimerkiksi hallintolain sääntelyn ja sosiaalihuollon erityislakien mahdollinen menettelysääntö syrjäyttää puolestaan sosiaalihuoltolain sääntelyn. Yleislain säännöksiä sovelletaan kuitenkin aina silloin, jos erityislaissa ei ole toisin säädetty.

Asiakaslain ja sosiaalihuoltolain lapsen osallisuutta ja itsemääräämistä koskevalla sääntelyllä lainsäätäjällä on pyrkinyt konkretisoimaan lapsen oikeuksien sopimuksen turvaamaan lapsen oikeudellista asemaa sekä täydentämään asiakkaan oikeuksia koskevaa sääntelyä lasten näkökulmasta (lasten erityinen suojelu lainsäädännössä). Asiakaslakia säädettäessä todettiin nimenomaisesti, etteivät tuolloin jo pitkään lapsia koskevan lainsäädännön kantavina periaatteina voimassa olleet lapsen etu tai lapsen itse- ja myötämääräämisoikeus toteutuneet sosiaalihuollossa asianmukaisesti ja että etenkin pienet lapset jäivät helposti sivuosaan itseään koskevissa asioissa. Jo vuosituhannen vaihteessa tunnistettiin myös sosiaalityöntekijöiden keskeinen asema lapsen osallisuuden ja itsemääräämisoikeuden turvaamisessa ja yhtenä syynä ongelmiin lasten oikeuksien toteutumisessa pidettiin sitä, ettei kaikilla lasta kuulevilla ammattilaisilla ole riittävästi tietoa, taitoa ja aikaa kuulla ja tulkita oikein lapsen tuntoja. Siksi pidettiin tärkeänä, että sosiaalityöntekijöiden valmiuksia kuulla lasta ja tulkita lapsen etua parannetaan koulutuksella.⁸³ Lasten osallisuuteen ja itsemääräämiseen liittyvät keskeiset ongelmat on siten tunnistettu jo varhain ja niihin on pyritty sääntelyn keinoin vastaamaan. Kun se ei ole ongelmia poistanut, on syytä pohtia, mihin saakka asioihin voidaan vaikuttaa sääntelyä tai sen sanamuotoa korjaamalla ja missä määrin haasteissa on lopulta kyse toimeenpanon puutteista.

3.2.2 Terveydenhuollon lainsäädäntö ja palvelut

Myös terveydenhuolto jakautuu perus- ja erikoistason palveluihin eli perusterveydenhuoltoon ja erikoissairaanhoidon. Sekä perusterveydenhuollon että erikoissairaanhoidon sisällöstä säädetään terveydenhuoltolaissa (1326/2010, THL) ja potilaslaki (785/1992, PotL) säätää molemmilla tasoilla potilaan asemasta ja oikeuksista sekä potilastiedon

82 Ks. esim. LSL 61 b § ja kehitysvammalaki 3 a luku.

83 HE 137/1999 vp, s. 13 ja 24, HE 185/1991 vp, s. 17–18. Ks. myös asiakaslakia koskeva sosiaali- ja terveysvaliokunnan mietintö StVM 18/2000 vp.

siirtämiseen liittyvistä tilanteista. Perusterveydenhuollon järjestämistä koskevan kansanterveyslain (66/1972) ja erikoissairaanhoidon järjestämistä koskevan erikoissairaanhoitolain (1062/1989) korvasi 1.1.2023 alkaen laki sosiaali- ja terveydenhuoltoon ja pelastustoimeen koskevan uudistuksen toimeenpanosta ja sitä koskevan lainsäädännön voimaanpanosta (29.6.2021/616). Järjestämistä koskevana hallinnollisena lakina se ei sisällä potilaan, eikä siten myöskään lapsen asemaa tai oikeuksia koskevaa sääntelyä.

Erityisesti lapsille suunnattuja terveydenhuollon palveluita ovat neuvolapalvelut (THL 15 §), kouluterveydenhuolto (THL 16 §) sekä opiskeluterveydenhuolto (THL 17 §).⁸⁴ Kaksi jälkimmäistä ovat osa opiskeluhuollon palveluja, joista säädetään tarkemmin oppilas- ja opiskelijahuoltolaissa (1287/2013). Koulu- ja opiskeluterveydenhuollon palveluiden lisäksi opiskeluhuoltoon kuuluvat psykologi- ja kuraattoripalvelut.⁸⁵

Terveydenhuollossa osallisuutta ja itsemääräämistä koskevaa sääntelyä on ennen kaikkea potilaslaissa, jossa niistä säädetään erikseen alaikäisen potilaan osalta (PotL 7 ja 9 § 4). Yleislakina potilaslakia sovelletaan potilaan asemaan ja oikeuksiin aina terveyden- ja sairaanhoitoa järjestettäessä, ellei toisin ole säädetty (PotL 1 §). Oman kokonaisuutensa terveydenhuollossa muodostaa lääketieteellisen tutkimuksen sääntely. Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta (488/1999, tutkimuslaki), laki kliinisestä lääketutkimuksesta (983/2021, lääketutkimuslaki) ja biopankkilaki (688/2012) sisältävät kaikki alaikäisen oikeudellista asemaa koskevaa erillissääntelyä.

3.3 Sääntelyn harkinnanvaraisuus

Erityisesti sosiaalihuollossa, jossa palveluiden ja etuuksien saamisedellytyksistä säädetään laissa, yksi sääntelylle tyypillinen ja sen soveltamiseen vaikuttava ominaisuus on sääntelyn harkinnanvaraisuus. Harkinnanvaraisuus yhdistetään usein etenkin aineelliseen sääntelyyn, eli sääntelyyn, jossa säädetään niistä edellytyksistä, joiden täytyessä yksilö on oikeutettu etuuksiin ja palveluihin. Myös menettelyä koskeva sääntely voi kuitenkin olla yhtä lailla harkinnanvaraista. Sosiaalihuollon asiakaslain 10 §:ssä esimerkiksi edellytetään, että alaikäisen asiakkaan toivomukset ja mielipide selvitetään ja otetaan huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla ja että kaikissa alaikäistä koskevissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon toimissa otetaan ensisijaisesti huomioon alaikäisen etu. Lakia

84 Ks. myös Valtioneuvoston asetus neuvolatoiminnasta, koulu- ja opiskeluterveydenhuollosta sekä lasten ja nuorten ehkäisevästä suun terveydenhuollosta 338/2011.

85 Näistä esikoululaisten neuvolatyöhön, koulu- ja opiskeluterveydenhuoltoon sekä opiskeluhuollon psykologien työhön sovelletaan potilaslakia. Opiskeluhuollossa työskentelevien kuraattoreiden yksilökohtaiseen asiakastyöhön soveltuu puolestaan asiakaslaki. Ks. oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 20 §.

koskevan hallituksen esityksen mukaan pykälä on tarkoitettu täydentämään lain 4–8 §:issä säädettyjä asiakkaan oikeuksia ja korostamaan alaikäisen oman tahdon merkitystä sosiaalihuollon ratkaisuja tehtäessä.⁸⁶ Tämän tarkemmin asiakaslaki tai sen esityöt eivät avaa sitä, millä tavoin ja missä määrin alaikäisen tulisi saada osallistua palveluidensa suunnitteluun ja toteuttamiseen tai miten tämän ikä, kehitystaso ja etu käytännössä arvioidaan.

Harkinnanvaraisen sääntelyn hyvä puoli on se, että nimensä mukaisesti se jättää tilaa tapauskohtaiselle, yksilölliselle tosiseikat huomioon ottavalle harkinnalle. Tämä on erityisen tärkeää lapsia koskevissa asioissa, ja sitä edellyttää myös lapsen etu (YK 14, kohta 32). On myös mahdollon ajatus, että lainsäädännössä voitaisiin ennakoita kaikki mahdolliset yksittäistapaukset, jotka tulevat viranomaisten ratkaistaviksi. Yhtä lailla on etukäteen mahdollon arvioida, millainen ratkaisu on hallinnon tarkoitusperät ja asiakkaan etu huomioon ottaen ”oikea” tai ”paras”.

Laillisuusperiaate (PL 2 § 3) vaatii kuitenkin, että viranomaistoiminta perustuu lakiin ja siksi myös viranomaisharkinnan tulee aina tapahtua lain puitteissa. Se tarkoittaa, että harkintaa ohjaavat oikeudelliset perusteet, joita ovat esimerkiksi vallitseva oikeuskäytäntö, perus- ja ihmisoikeudet (PL 22 §) sekä kulloinkin kyseeseen tulevan oikeudenalan oikeusperiaatteet. Myös sääntelyn tavoitteilla on usein tärkeä, lainsoveltajaa ohjaava tehtävä. Erityisesti oikeusperiaatteiden ja perus- ja ihmisoikeuksien käytäntöön soveltaminen edellyttää tyypillisesti punnintaa eri periaatteiden tai oikeuksien välillä ja kunkin periaatteen tai oikeuden saama merkitys voi vaihdella riippuen tapauksen tosiseikastosta. Siksi punninta ja painotus vaatii kussakin tapauksessa perusteltua kannanottoa, eikä sen tekeminen ole aina helppoa. Niin sanotuissa kiperissä tapauksissa onkin usein kyse juuri siitä, että niissä joudutaan arvioimaan eri periaatteiden tai perus- ja ihmisoikeuksien keskinäistä painoarvoa.

Harkintaan ja punnintaan liittyvät vaatimukset eivät ole oikeustieteessä mitenkään poikkeuksellisia ja niiden osaaminen on yksi oikeustieteellisessä koulutuksessa saatavia perusvalmiuksia. Sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädäntöä soveltavat kuitenkin käytäntöön sote-alan ammattilaiset, joiden koulutus käsittää vain vähän tai ei lainkaan oikeudellista osaamista.

3.4 Sääntelykokonaisuuksien hallinnan haasteet

Sekä asiakkaan ja potilaan oikeusturva että toiminnan tehokkuus ja vaikuttavuus edellyttävät, että sosiaali- ja terveydenhuollon sääntely on mahdollisimman selkeää niin aineellisesti kuin menettelyllisestikin. Erityisesti sosiaalihuollossa sekä palveluita että asiakkaan

⁸⁶ HE 137/1999 vp, s. 24.

oikeuksia koskevien sääntelykokonaisuuksien hahmottaminen edellyttää sosiaalityön ammatillisen osaamisen ohella myös oikeudellista lainsäädännön lukutaitoa ja eri laeissa säädetyn tiedon yhdistämistä eikä tehtävä välttämättä ole helppo, vaikka lainsäätäjällä onkin pyrkinyt sitä ohjaamaan (ks. edellä 3.2.1).⁸⁷ Aina tehokas hoitopolku ei myöskään löydy yksin sosiaalihuollon palveluista, vaan se voi edellyttää myös terveydenhuollon toimenpiteitä, ja päinvastoin; potilaan vaikuttava hoito voi vaatia sosiaalihuollon tukea esimerkiksi potilaan elämän hallinnan haasteisiin vastaamisessa.⁸⁸

Erytisesti alaikäisen asiakkaan tilanteen kokonaisvaltainen turvaaminen vaatii sosiaali- ja terveydenhuollon palveluiden ohella usein yhteistyötä myös muiden hallinnonalojen toimijoiden, kuten perusopetuksen, varhaiskasvatuksen tai rikosoikeudenhoidon kanssa. Sosiaalityöllä on myös näissä tilanteissa keskeinen koordinoiva rooli eri toimijoiden tarjoaman tuen ja palvelujen yhteensovittajana siten, että kokonaisuus on toimiva ja vaikuttava asiakkaan tuen tarpeisiin nähden.⁸⁹ Hallinnonalarajat ylittävä moniammatillinen työskentely edellyttää lapsen asioissa työskenteleviltä vielä tavanomaistakin laajempaa sääntelykokonaisuuksien hallintaa.

Lisäksi on muistettava se, ettei lapsen oikeussubjektius tyhjene perus- ja ihmisoikeuksiin, vaan myös muu lainsäädäntö soveltuu lapsiin yhtä lailla kuin aikuisiin, myös silloin, kun siinä ei mainita lapsia erikseen. Lasta erikseen koskevassa sääntelyssä on useimmiten kyse ainoastaan lasten erityisestä suojelusta lainsäädännössä eli siitä, että lasten oikeuksien toteutumiseen on tarkoituksella kiinnitetty erityistä huomiota, jotta turvataan lasten yhdenvertainen kohtelu suhteessa aikuisiin tai esimerkiksi erityisen haavoittuvassa asemassa olevien lasten asema suhteessa muihin lapsiin. Lasta koskeva erityinen sääntely on siis osattava lukea osana sosiaali- ja terveydenhuollon sääntelykokonaisuutta. Lainsäätäjän lainsoveltajaan kohdistamat odotukset isojen sääntelykokonaisuuksien sekä erilaisten lakivalintaa ja tulkintaa ohjaavien instrumenttien hallinnasta eivät välttämättä ole täysin realistiset.

87 Ks. myös Poikonen & Kekoni 2019, s. 49–50.

88 Sosiaali- ja terveydenhuollon yhteisissä palveluissa tai tilanteissa, joissa asiakas tai potilas muutoin tarvitsee molempia palveluja, sovelletaan säännöksiä, jotka parhaiten turvaavat asiakkaan tai potilaan tuen tarpeita vastaavat palvelut ja lääketieteellisen tarpeen mukaisen hoidon (SHL 2 § 2, THL 8 §). Menettelyllisissä kysymyksissä (asiakkaan ja potilaan asema ja oikeudet, päätöksentekomenettely ja muutoksenhakuoikeus) sovellettava laki määräytyy sen mukaan, johtuuko tuen tarve ensisijaisesti lääketieteellisestä syystä vai sosiaalisen tuen tarpeesta. Jos palveluja järjestetään lääketieteellisin perustein, kyse on terveydenhuollosta. Sosiaalihuollon palveluista on kyse silloin, kun palvelu perustuu sosiaalihuollon lainsäädännössä säädettyihin edellytyksiin arvioitua tuen tarpeeseen ja palvelun myöntämisen kriteereihin. HE 164/2014 vp, s. 97.

89 HE 164/2014 vp, s. 110.

II Itsemäärääminen ja osallisuus

4 Lapsen itsemääräämisoikeus

4.1 Itsemääräämisoikeus ja oikeudellinen toimintakelpoisuus

Itsemääräämisoikeudella viitataan oikeudellisissa yhteyksissä useimmiten yksilön aineelliseen itsemääräämisoikeuteen eli oikeuteen tehdä ja toteuttaa itseään ja omaa elämäänsä koskevia päätöksiä.⁹⁰ Välttämättä näillä päätöksillä ei ole vahvaa oikeudellista liityntää, vaan itsemääräämisoikeuden käytössä on usein kyse arkisista, jokapäiväisistä valinnoista sen suhteen, miten yksilö päättää elää omaa elämäänsä. Tästä huolimatta itsemääräämisoikeus on perustavanlaatuinen, monien muiden oikeuksien käytön taustalla vaikuttava perus- ja ihmisoikeus, joka suojaa yksilön tahdonvapautta sekä julkisen vallan että muiden yksilöiden perusteettomalta väliintulolta. Oikeudellisesti näkyväksi itsemääräämisoikeus tulee silloin, kun yksilön tahdon toteuttaminen edellyttää ulkoisten, yksityisten tai julkisten, toimijoiden toimenpiteitä. Esimerkiksi kun henkilö tarvitsee ulkopuolista rahoitusta tahtonsa toteuttamiseksi, haluaa muuttaa parisuhteensa avioliitoksi tai hakee sosiaalihuollon palvelua tai etuutta.

Lapsi on oikeudellisesti vajaavaltainen (HolhTL 2 §) sekä aikuisen tahdosta ja toimista usein myös käytännössä riippuvainen ja törmää siksi itsemääräämisoikeuden esteisiin sekä arkisissa että oikeudellisissa yhteyksissä useammin kuin aikuinen. Esteet voivat olla sisäisiä tai ulkoisia. Sisäisen itsemääräämisoikeuden katsotaan edellyttävän, että henkilö hallitsee itseään ja kykenee harkittuihin, itsenäisiin päätöksiin ja tekoihin. Usein ajatellaan, että lapsilta puuttuu kyky tehdä ainakin merkittäviä itsenäisiä päätöksiä, vaikka toisinaan voi olla kyse pikemminkin siitä, että lapselta puuttuu mahdollisuus toteuttaa ne. Sisäisen itsemääräämiskyvyn ohella itsemääräämisoikeus on nimittäin myös mahdollisuutta toimia ilman, että ulkoiset tekijät estävät tahdonmuodostusta tai sen toteuttamista. Yksi tällainen ulkoinen tekijä on lapsen oikeudellista toimintakelpoisuutta koskeva ja siihen liittyvä sääntely, joka voi estää tai edistää lapsen itsemääräämisoikeuden käyttöä.⁹¹

90 Launis 1994, s. 49. Ks. myös Koivisto 2019, s. 627–650 ja Tiensuu ym. 2023.

91 Itsemääräämisoikeudella ja oikeudellista toimintakelpoisuutta koskevalla sääntelyllä on yhtymäkohtansa, mutta synonyymeja ne eivät ole. Itsemääräämisoikeus liittyy edellä todetuin tavoin myös arkipäiväisiin itseä ja omaa elämää koskeviin valintoihin, kuten pukeutumiseen tai ihmissuhteisiin, vailla oikeudellista liityntää. Oikeuskelpoisuutta, oikeustoimikelpoisuutta ja puhevaltaa koskeva sääntely on sen sijaan olemassa oikeudellista maailmaa ja oikeudellisesti merkityksellisiä toimia varten. Toisin kuin itsemääräämisoikeus, niitä koskeva sääntely soveltuu myös oikeushenkilöihin. Itsemääräämisoikeus taas on olennaisella tavalla ihmisenä olemiseen ja ihmisarvoon liittyvä käsite. Ihmisarvosta ks. Launis 2018.

Oikeudellista toimintakelpoisuutta voidaan hahmottaa oikeuskelpoisuuden, oikeustoimikelpoisuuden sekä asianosais- ja hallintomenettely- tai oikeudenkäyntikelpoisuuden käsitteiden avulla. Oikeuskelpoinen on henkilö, jolla voi olla oikeuksia ja velvollisuuksia, mutta vain oikeustoimikelpoinen henkilö kykenee oikeudellisesti pätevällä tavalla käyttämään tai toteuttamaan oikeuksiaan. Asianosaiskelpoisuus taas viittaa henkilön kykyyn olla ylipäänsä asianosaisena hallinto- tai tuomioistuinmenettelyssä ja hallintomenettely- tai oikeudenkäyntikelpoinen henkilö voi itse käyttää puhevaltaa viranomaisessa tai tuomioistuimessa. Puhevaltainen henkilö saa itseään koskevat asiat itsenäisesti vireille ja voi vireilletulon jälkeen ryhtyä muihinkin päteviin menettelyllisiin oikeustoimiin, esimerkiksi muutoksenhakuun.

Lainsäädäntömme lähtökohta on, että alaikäinen on oikeus- ja asianosaiskelpoinen. Siten esimerkiksi itsemäärääminen ja osallisuus ovat lasten itsenäisiä oikeuksia, ja lapsi on lähtökohtaisesti asianosainen itseään koskevassa asiassa.⁹² Oikeudelliselta toimintakelpoisuudeltaan alaikäinen on kuitenkin vajaavaltainen (HolhTL 2 §) ja siksi alle 18-vuotias ei voi lähtökohtaisesti päättää itseään koskevista asioista, tehdä sitovia oikeustoimia tai käyttää puhevaltaa omassa asiassa. Ensisijaisesti näitä oikeuksia käyttää lapsen huoltaja (LHL 4 § 4, HolhTL 3 § 1 ja 4 § 1). Jos huoltajia on useampi kuin yksi, he päättävät lasta koskevista asioista pääsäännön mukaan yhdessä (LHL 5 § 1, ks. tarkemmin 6.4). Lasta koskevia päätöksiä tehdessään huoltajilla on velvollisuus antaa lapselle tietoa, kuulla hänen näkemyksiään sekä ottaa lapsen näkemykset huomioon lapsen ikää ja kehitystasoa vastaavasti (LHL 4 § 2).

Huoltajien lasta koskevan päätöksentekovallan rinnalla Suomessa on jo pitkään ollut kantavana periaatteena lapsen itse- ja myötämääräämisoikeus. Lapsen itsemääräämisoikeus viittaa tässä yhteydessä siihen, että lapsen tahto asiassa on määräävä ja

92 Yksittäistapauksissa asianosaisuus ratkeaa hallintolain (434/2003) 11 §:n nojalla: asianosainen on se, jonka etua, oikeutta tai velvollisuutta asia koskee. Ks. EOAK/6965/2020, jossa oikeusasiamies totesi hyvän hallinnon edellyttävän, että vastuussa oleva viranomainen toimittaa oma-aloitteisesti asiakassuunnitelman asianosaisille. Tämä merkitsee sitä, että asiakassuunnitelma on toimitettava myös lapselle. Tapauksessa KHO 2017:188 korkein hallinto-oikeus katsoi olevan kiistatonta, että puhevaltaa vailla olevakin lapsi oli asianosainen henkilökohtaista koulunkäynnin tukea koskevassa asiassa.

myötämääräämisoikeudella tarkoitetaan, että lapsen tahto asiassa voidaan toteuttaa, jos myös huoltaja on asiasta samaa mieltä.⁹³ Lapsen itse- ja myötämääräämisoikeus ovat kuitenkin poikkeuksia pääsäännöstä (alaikäisen vajaavaltaisuus) ja niistä säädetään laissa aina erikseen.

4.2 Itsemääräämisoikeus perustuslaissa ja lapsen oikeuksien sopimuksessa

Perustuslaissa ei ole nimenomaista itsemääräämisoikeutta koskevaa pykälää, eikä sitä juurikaan käsitelty perusoikeusuudistusta koskevassa hallituksen esityksessä tai siitä eduskunnan valiokuntien antamissa mietinnöissä ja lausunnoissa. Itsemääräämisoikeuden katsottiin kuitenkin kiinnittyvän erityisesti PL 1 § 2 momentin vaatimuksiin ihmisarvon loukkaamattomuudesta sekä yksilön vapauden ja oikeuksien turvaamisesta, perustuslain 7 §:n turvaamaan henkilökohtaiseen vapauteen ja 10 §:ssä säädettyyn yksityiselämän suojaan.⁹⁴ Lapsen itsemääräämisoikeutta ei perusoikeusuudistuksen yhteydessä käsitelty lainkaan. Uudistuksen lähtökohta oli kuitenkin lasten täysimääräinen oikeussubjektius ja se, ettei perusoikeuksia lähtökohtaisesti rajoiteta iän perusteella. Lisäksi korostettiin, että lapsen oikeus perusoikeuksiin on itsenäinen eikä sitä johdeta jonkun muun, kuten huoltajan, perusoikeussuojasta. Samalla kuitenkin painotettiin, ettei uudistuksella puututtu lainsäädännön oikeustoimikelpoisuutta koskevaan sääntelyyn, ja että lapsen perusoikeuksina suojatut oikeudetkin voivat palautua kysymykseen siitä, kuka käyttää lapsen perusoikeuksia koskevaa puhevaltaa. Erikseen todettiin myös, että on sallittua rajoittaa lapsen perusoikeuksia tavallisella lailla, jos sääntely on perusteltavissa lapsen perusoikeussuojan kannalta hyväksyttävällä tavalla, eikä alaikäisiä suljeta kokonaan perusoikeussäännöksen soveltamisalan ulkopuolelle.⁹⁵

93 Myötämääräämisoikeudesta on kyse esimerkiksi uskonnonvapauslain (453/2003) 3 § 3 momentissa, jonka mukaan 15 vuotta täyttänyt lapsi voi itse liittyä uskonnolliseen yhdyskuntaan tai erota siitä, jos huoltajat antavat tähän kirjallisen suostumuksen. Saman lainkohdan mukaan 12 vuotta täyttänyt lapsi voidaan liittää uskonnolliseen yhdyskuntaan tai ilmoittaa eronneeksi siitä vain hänen omalla kirjallisella suostumuksellaan. Nimilaissa (946/2017, 44 §) on pitkälti vastaava sääntely, kuitenkin niin, että nimeä koskevissa asioissa 15 vuotta täyttäneen lapsen mielipide on määrävä suhteessa huoltajan näkemys.

94 HE 309/1993 vp, s. 46 ja 53. Perusoikeusuudistuksen jälkeen itsemääräämisoikeus on ollut suoraan tai välillisesti esillä useissa hallituksen esityksissä ja niistä annetuissa mietinnöissä ja lausunnoissa. Ks. esim. PeVL 34/2001 vp, PeVL 42/2016 vp, PeVL 1/2018 vp ja PeVM 8/2020 vp.

95 HE 309/1993 vp, s. 23–24 ja PeVM 25/1994 vp, s. 38. Ks. myös perusoikeusuudistusta koskeva sivistysvaliokunnan lausunto SiVL 3/1994 vp, s. 5 ja PeVL 6/1988 vp, s. 2. Käytännössä rajoituksia tehdään usein suojeluperusteella. Ks. suojelusta lapsen oikeuksien rajoitusperusteena esim. Nieminen 2020 b.

Lapsen oikeuksien sopimuksessakaan ei ole nimenomaista lapsen itsemääräämisoikeutta (autonomy) koskevaa artiklaa. Se on kuitenkin esillä monissa lapsen oikeuksien komitean antamissa yleiskommenteissa. Lapsen oikeuksien sopimuksen lähtökohta lapsen itsemääräämisoikeuteen on sama kuin perustuslaissa: lapsi on oikeudellisesti ja sosiaalisesti täysimääräinen oikeussubjekti, mutta hänen itsemääräämisoikeuttaan on rajoitettu (YK 12, kohta 1). Useimmiten lapsen itsemääräämisoikeuteen viitataan yleiskommenteissa lapsen kehittyvien valmiuksien (LOS 5 art., ks. 2.3.3) käsitteen yhteydessä. Kehittyviin valmiuksiin liittyy keskeisesti ajatus siitä, että mitä enemmän tietoa, ymmärrystä ja valmiuksia lapsella on, sitä enemmän lapsen omille näkemyksille tulee antaa lasta koskevissa asioissa painoarvoa (YK 14, kohta 44). Velvoite koskee sekä vanhempia että lasten asioissa toimivia ammattilaisia. Kehittyvien valmiuksien lisäksi lapsen itsemääräämisoikeus on kiinteästi yhteydessä myös lapsen osallisuus oikeuksia koskevaan sääntelyyn. Velvoite ottaa lasta koskevissa asioissa huomioon lapsen näkemykset hänen ikäänsä ja kehitystasoa vastaavasti (LOS 12 art., YK 12, kohdat 28–30, ks. myös PL 6.3 §,) kunnioittaa lapsen kulloisenkin kehitystason mukaista itsemääräämisoikeutta.

Myös EIT on linjannut lasten itsemääräämisoikeudesta yhdenmukaisesti perustuslain ja lapsen oikeuksien sopimuksen kanssa: Oikeussubjekteina lapsilla on itsemääräämisoikeus, mutta sen sisältö on erilainen kuin aikuisen. Lasten itsemääräämisoikeus on rajoitettu, mutta se lisääntyy vähitellen lapsen kehittyvien valmiuksien kasvaessa. Itsemääräämisoikeuttaan lapset käyttävät ensisijaisesti osallistumisoikeuksien kautta.⁹⁶

4.3 Erityisesti terveydenhuoltoa ja institutionaalista hoivaa koskevat kysymykset

Erityistä huomiota lapsen oikeuksien komitea on kiinnittänyt lapsen itsemääräämisoikeuteen terveydenhuollossa.⁹⁷ Komitean mukaan lapsilla tulee ensinnäkin olla oikeus luottamukselliseen lääketieteelliseen neuvontaan ja ohjeistukseen ilman huoltajien

⁹⁶ Ks. esim. M & M v. Kroatia 3.12.2015, kohta 171.

⁹⁷ Komitean kannanottoja voidaan kuitenkin hyvin perustein soveltaa myös sosiaalihuoltoon. Tätä puoltaa ensinnäkin se, ettei sosiaali- ja terveydenhuollon palveluiden välillä ole aina selkeää rajapintaa ja useita palveluita voidaan tuottaa joko sosiaalihuollon tai terveydenhuollon tai niiden yhteisinä palveluina. Toiseksi komitea ei ole ainakaan toistaiseksi kiinnittänyt sosiaalihuoltoa koskeviin asioihin vastaavaa huomiota kuin terveydenhuollon kysymyksiin. Sosiaalihuoltoa koskevista lapsen oikeuksien sopimuksen artikloista (26 ja 27 artiklat) ei ole annettu omaa yleiskommenttia eikä komitea näytä toistaiseksi käsitelleen ko. artikloja ratkaisuisaan. Artiklat eivät myöskään ole esillä jäsenvaltioille annetuissa suosituksissa ja huomautuksissa yhtä systemaattisesti kuin terveydenhuoltoa koskeva 24 artikla. Ks. Langford & Khalid 2019, s. 989.

suostumusta aina kun se on tarpeen lapsen turvallisuuden tai hyvinvoinnin vuoksi. Luottamuksellinen ohjeistus ja neuvonta voi tulla kyseeseen esimerkiksi, kun lapsi on kohdannut perheväkivaltaa, seksuaali- ja lisääntymisterveyttä koskevissa asioissa sekä muulloinkin, jos lapsen näkemykset ovat ristiriidassa huoltajien näkemysten kanssa. Oikeuden neuvontaan ja ohjaukseen tulee koskea kaikkia lapsia ilman ikärajoja (YK 12, kohta 101) ja se on turvattava lainsäädännössä (YK 20, kohta 39).

Toiseksi esillä on ollut lasten oikeus tehdä itsenäisesti terveydenhuoltoaan koskevia päätöksiä. Lapsen oikeuksien sopimus itsessään ei anna vastausta kysymykseen siitä, kumman -lapsen vai vanhemmat- näkemykset määräävät tilanteessa, jossa lapsi kehittyvien valmiuksien näkökulmasta arvioituna kykenee päätöksentekoon.⁹⁸ Terveydenhuoltoaan koskevien päätösten osalta komitea on kuitenkin katsonut, että erityisesti nuoruusikäisten kehittyvät valmiudet ja kasvava itsemääräämisoikeus on otettava huomioon lainsäädännössä (YK 20, kohta 34) ja suosittanut sopimusvaltioita säätämään vähimmäisiän, jonka täyttänyt lapsi voi tehdä itsenäisesti terveydenhuoltoaan koskevia päätöksiä ilman huoltajien myötävaikutusta. Nuoruusiällä komitea viittaa ikäjaksoon 10 vuodesta 18 vuoteen (YK 20, kohta 5). Lähtökohtaisesti komitean suositus koskee kaikkea terveydenhuoltoa, mutta erityisesti komitea on korostanut seksuaali- ja lisääntymisterveyteen liittyviä asioita, kuten seksuaalikasvatusta, ehkäisyä ja aborttia (YK 15, kohta 31, YK 12, kohta 102; YK 4, kohta 9).⁹⁹ Vähimmäisikä ei saa olla ehdoton, vaan oikeus itsemääräämiseen tulee olla myös nuoremmilla eli alle 10-vuotiailla lapsilla, jos heillä on riittävä ymmärrys ja kyky muodostaa

98 Päätöksentekoon kykenevän lapsen päätösvaltaa tukee se, että lapsen oikeuksien sopimuksessa on kyse lapsen, ei vanhempien oikeuksista ja tämä koskee myös lapsen kehittyvien valmiuksien kunnioittamista (ks. esim. YK 14, kohta 44). Toiseen suuntaan puhuu toisaalta se, ettei 5 artiklan tarkoitus ole ollut murtaa huoltajan kasvatusoikeutta ja -vastuuta. Ks. Tobin & Varadan 2019, s. 161. Korkein hallinto-oikeus on sivunnut alaikäisten kehittyviä valmiuksia suhteessa huoltajaan välillisesti vammaisten lasten vammais- palveluja koskevissa asioissa, joissa yhtenä palvelujen saamisedellytyksenä on pohdittu myös lapsen ikään liittyvää itsenäistymisen tarvetta. Ratkaisujen perusteella piirtyy kuva, jossa noin 12-vuotiaiden lasten kohdalla lapsen ikään liittyvä itsenäistymisen tarve suhteessa vanhempaan on otettava päätöksenteossa huomioon (ks. esim. kuljetuspalveluja koskevat KHO 2019:147 ja KHO 2018:64) riippumatta siitä, mikä vammaisen lapsen keskimääräinen kehitysikä on ollut (ks. henkilökohtaista apua koskeva KHO 2019:87). Päätöksenteko 7-vuotiaan lapsen harrastuksista ja vapaa-ajan vietosta kuului korkeimman hallinto-oikeuden mukaan lapsen iän ja kehitystason vuoksi edelleen hänen huoltajilleen (KHO 2020:40).

99 Komitea on korostanut, että kaikilla lapsilla on oikeus siihen, että heidän sukupuoli-identiteettiään kunnioitetaan eikä ketään syrjitä tai kohdella millään tavalla kaltoin seksuaalisen suuntautumisen, sukupuoli-identiteetin tai intersukupuolisuuden perusteella. Komitea on myös tuominnut kaikki ”hoidot”, joilla pyritään muuttamaan alaikäisen seksuaalista suuntautumista, samoin intersukupuolisten lasten pakottamisen leikkauksiin tai hoitoihin (YK 20, kohta 34).

oma näkemys asiasta (YK 20, kohta 39). Silloin kun alaikäinen ei pysty itse tekemään päätöksiä ja antamaan suostumustaan hoitotoimenpiteisiin, laissa pitää olla selvästi säädetty, kuka antaa suostumuksen lapsen puolesta (YK 20, kohta 39).

Lähtökohtaisesti lapsen oikeuksien sopimus ei sisällä ikärajoja, eikä lapsen oikeuksien komiteakaan niitä suosita. Pääsääntö siis on, että kaikki sopimuksessa turvatut oikeudet koskevat yhtä lailla kaikenikäisiä lapsia, vaikka sopimuksen täytäntöönpanovelvoitteet voivatkin vaihdella eri-ikäisten lasten välillä (esim. YK 20, kohta 1). Ikärajoja komitea on pitänyt tarpeellisina silloin, kun niillä vahvistetaan alaikäisen itsemääräämisoikeutta, mikä on myös terveydenhuoltoa koskevan suosituksen tavoite. Hyväksyttäviä ikärajat voivat olla myös tilanteissa, joissa on aidosti kyse alaikäisen turvallisuudesta ja suojelusta, esimerkiksi alaikäisen seksuaalisesta itsemääräämisoikeudesta (YK 4, kohta 9) tai rikosoikeudellisesta vastuukärajasta (YK 24, kohta 89).¹⁰⁰ Muutoin ikärajoja tulisi tarkastella kriittisesti siitä näkökulmasta, ovatko ne tarpeen lainkaan tai voitaisiinko niitä ainakin alentaa. Ikärajojen tulisi aina heijastaa alaikäisen täysimääräistä oikeussubjektiutta, ikää ja kehitystasoa sekä kehittyviä valmiuksia (LOS 5 ja 12 artiklat) ja niiden pitäisi perustua ajantasaiseen tutkittuun tietoon alaikäisen kehityksen eri vaiheista (esim. YK 22, kohta 16).

Kolmanneksi esille on noussut erityisen haavoittuvassa asemassa olevien lasten vaikeudet käyttää itsemääräämisoikeuttaan terveydenhuollossa ja sopimusvaltioiden velvollisuus kiinnittää tähän erityistä huomiota (YK 15, kohdat 1, 8 ja 11). Haasteet erityisen haavoittuvassa tilanteessa olevien lasten itsemääräämisoikeuden toteutumisessa ovat nousseet esille myös kansallisessa laillisuusvalvonnassa. Epäkohdat ovat koskeneet ennen kaikkea eri perustein laitoksiin sijoitettuja tai siellä vapaaehtoisesti olevia lapsia eivätkä haasteet rajoitu yksin terveydenhuoltoon (EOAK/7024/2017), vaan ne ovat koskeneet myös muun muassa sijoitun lapsen käyttövarojen (EOAK/1002/2016), hygieniatuotteiden ja kosmetiikan käyttöä sekä pukeutumista (esim. EOAK 5930/2019, EOAK/1256/2019, EOAK/5916/2018). Laitoksissa asuvien tyttöjen ei esimerkiksi ole annettu itse päättää siitä, mitä hygieniatuotteita he kuukautistensa aikana käyttävät ja myös hiusvärien käyttöön ja vaatteiden väritykseen on saattanut kohdistua rajoituksia (EOAK 5930/2019 EOAK/5916/2018). Usein ongelmat kilpistyvät lasten huonoon kohteluun; lasten alistamiseen, nöyryyttämiseen tai muutoin epäasialliseen käytökseen lasta kohtaan (ks. esim. EOAK/2857/2021 ja EOAK/3212/2020) ja oikeusasiamies on toistuvasti joutunut ohjaamaan laitoksia siitä, että oikeus määrätä omasta kehostaan ja päättää omista henkilönsä,

¹⁰⁰ Lapsen turvallisuudesta on kyse myös komitean Ruotsille antamissa suosituksissa, joissa komitea on katsonut, että Ruotsin tulee nostaa vähimmäisikä vapaapalokuntaan osallistumiselle 16 vuodesta 18 vuoteen. CRC/C/SWE/CO/5, kohta 54 ja CRC/C/OPAC/SWE/CO/1, kohta 15.

identiteettiinsä ja yksityisyyteensä liittyvistä asioista kuuluu myös alaikäisille.¹⁰¹ Havainnot ovat kuvaava esimerkki siitä, kuinka alaikäinen kohtaa ongelmia myös itsemääräämisoikeuden arkisissa ulottuvuuksissa.¹⁰²

4.4 Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen sosiaali- ja terveydenhuollon oikeusperiaatteena

Sosiaali- ja terveydenhuollossa asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen on keskeinen oikeusperiaate.¹⁰³ Kummallakaan hallinnonalalla periaatteessa ei ole kyse aineellisesta itsemääräämisoikeudesta siinä merkityksessä, että se tarkoittaisi asiakkaan tai potilaan oikeutta päättää hoidosta tai sosiaalihuollon palveluista ja etuuksista. Sosiaalihuollossa palveluja ja etuuksia koskevat asiat ratkaistaan hallintopäätöksin ja lakiin (PL 2 § 3) sekä sosiaalityön ammatilliseen osaamiseen perustuen. Terveydenhuollossa terveydenhuollon ammattihenkilö, tyypillisesti lääkäri, päättää ammatillisen osaamisensa perusteella sen, mikä on lääketieteellisesti asianmukaisin tapa hoitaa potilasta. Velvoite selvittää lapsen näkemykset ja ottaa ne huomioon (LOS 12 art., PL 6 § 3) ei merkitse tästä poikkeusta, vaikka lapsen edun eli lapsen oikeuksien mahdollisimman täysimääräisen turvaamisen onkin ohjattava ammattilaisen toimintaa (LOS 3.1 art., SHL 5 §)¹⁰⁴ ja lapsia koskevan sääntelyn kantavana periaatteena lapsen itsemääräämisoikeutta tulee kunnioittaa samalla kuin aikuisenkin.

Aineellisen itsemääräämisoikeuden sijaan itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen määrittellään sosiaali- ja terveydenhuollossa pitkälti siitä lähtökohdasta, että asiakkaaksi ja potilaaksi hakeutuminen sekä palvelujen tai hoidon vastaanottaminen perustuu vapaaehtoisuuteen. Vapaaehtoisuus näyttäytyy kuitenkin jossain määrin erilaisena riippuen siitä, onko asiakas oikeudellisesti täysi- vai vajaavaltainen. Aikuiselle täysivaltaiselle asiakkaalle vapaaehtoisuus tarkoittaa pitkälti aineellista itsemääräämisoikeutta: Aikuinen asiakas ja potilas päättää itsenäisesti siitä, miten hän elää omaa elämäänsä eikä aikuisasiakasta lähtökohtaisesti voida tukea tai hoitaa vastoin hänen tahtoaan niissäkään tilanteissa, joissa

101 Ks. myös HE 309/1993 vp, s. 46 ja 53.

102 Näkyviksi nämä haasteet tulevat institutionaalisen hoivan yhteydessä. On kuitenkin hyvä tiedostaa, että lapsi voi kohdata samoja ongelmia myös perhepiirissä. Perheessäkään lapsen kohdistuvia rajoituksia ei välttämättä ymmärretä oikeudenloukkauksiksi, vaan niitä saatetaan pitää kasvatusoikeuteen kuuluvina ja luonnollisina asioina. Toivonen & Pollari 2021. Ks. myös Hakalehto 2018, s. 162–166.

103 Ks. sosiaali- ja terveydenhuollon oikeusperiaatteista tarkemmin Tuori & Kotkas 2016, s.195–209.

104 HE 164/2014 vp, s. 124.

tuen tarve on objektiivisesti arvioiden olemassa. Lasten osalta kysymys vapaaehtoisuudesta ei ole aivan yhtä yksinkertainen, sillä lapsen oikeudellisen vajaavaltaisuuden takia lapsen hoivaan ja huolenpitoon liittyvistä asioista päättävät usein lapsen huoltajat.

Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen ei kuitenkaan tyhjene vapaaehtoisuuteen, vaan se kytkeytyy myös hyvään, laadukkaaseen ja asiakasta ja potilasta arvostavaan eli asiakaskeskeiseen sosiaali- ja terveydenhuoltoon.¹⁰⁵ Sosiaalihuollon sääntelyssä tätä korostetaan jossain määrin voimakkaammin kuin terveydenhuollossa, vaikka myös siellä potilaan osallisuus ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen turvaavat keskeisesti laadukasta ja vaikuttavaa hoitoa. Osana asiakaskeskeistä sosiaali- ja terveydenhuoltoa itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen soveltuu samalla tavoin kaikkiin asiakkaisiin ja tilanteisiin eikä se ole riippuvainen henkilön oikeudellisesta vajaa- tai täysivaltaisuudesta. Asiakkailta ja potilailta on aina oikeus tulla kohdelluksi hyvin, oikeus osallistua omaa hoitoaan ja huolenpitoaan koskevaan keskusteluun sekä oikeus siihen, että heidän näkemyksiään ja itsemääräämisoikeuttaan kunnioitetaan.

Molemmissa rooleissaan (vapaaehtoisuus ja asiakaskeskeisyys) itsemääräämisoikeuden kunnioittamisella on tärkeä ihmisarvoon liittyvä itseisarvo, mutta sillä on myös merkittävä välineellinen vaikutus; Jos asiakas ei itse koe olevansa hoidon tai tuen tarpeessa lainkaan tai ei pidä tarjottuja tuki- tai hoitotoimenpiteitä mielekkäänä, on todennäköistä, että se vaikuttaa myös hoidon tai tuen onnistumiseen. Kasvavan ja kehittyvän lapsen näkökulmasta osallisuus ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen voi vaikuttaa myös laajemmin lapsen kasvuun ja kehitykseen, ja vaikutus voi olla positiivinen tai negatiivinen riippuen siitä, miten nämä oikeudet toteutetaan.¹⁰⁶

105 Ks. myös Kotkas 2009.

106 Ks. av. 175.

5 Lapsen itsemääräämisoikeutta koskeva sääntely sosiaalihuollossa

5.1 Puhevaltaan kytkeytyvä oikeus hakea sosiaalihuollon palveluja

5.1.1 Huoltajan ja lapsen puhevalta

Sosiaalihuollossa itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen kytkeytyy edellä (4.1.4) todetuin tavoin ennen kaikkea ajatukseen siitä, että palveluihin hakeutuminen ja niiden vastaanottaminen on vapaaehtoista. Oikeudellisesti vajaavaltaisen alaikäisen vapaaehtoisuutta rajoittaa kuitenkin usein hallintomenettelyyn liittyvä puhevallan puute. Alaikäinen ei toisin sanoen saa sosiaalihuollon asiaa itsenäisesti vireille eikä pysty reagoimaan esimerkiksi muutoksenhaun keinoin itseään koskevaan päätökseen. Puhevaltaa vailla olevan lapsen puolesta sosiaalihuollon asiakkuuteen hakeutuu ja palveluja lapselle hakee lapsen huoltaja (HL 14 § 1).¹⁰⁷ Huoltajan rooli on todennäköisesti usein määräävä myös silloin kun lapsella itsellään on asiassa puhevalta.

Huoltajan on lasta koskevissa toimissa ja päätöksissä otettava huomioon lapsen näkemykset ja toiveet (LOS 12 art., LHL 4 § 2) sekä kunnioitettava lapsen kehittyviä valmiuksia (LOS 5 art.) eli annettava lapselle ikä- ja kehitystasoisesti mahdollisuus vaikuttaa itseään koskeviin ratkaisuihin. Lisäksi 15 vuotta täyttäneellä alaikäisellä on sosiaalihuollossa itsenäinen, huoltajansa kanssa rinnakkainen puhevalta sekä viranomaisissa (HL 14 § 3) että sosiaalihuollon asioiden tuomioistuinkäsittelyssä (hallintoprosessilaki 808/2019, 25 §). Itsenäinen, huoltajan kanssa rinnakkainen puhevalta tarkoittaa, ettei alaikäisen puhevalta syrjäytä huoltajan puhevaltaa, mutta alaikäinen ei ole sidottu huoltajan vaatimuksiin ja näkemyksiin asiassa, vaan voi itsenäisesti päättää esimerkiksi asian vireillepanemisesta,

¹⁰⁷ Huoltajalla on oikeus sekä edustaa lasta että käyttää tämän puolesta puhevaltaa. Oikeus edustaa lasta tarkoittaa laajasti erilaista tosiasiallista toimintaa tilanteissa ja asioissa, joissa ei ole vireillä hallintoprosessia. Huoltajan oikeus käyttää lapsen puhevaltaa (HL 14 § 1 ja hallintoprosessilaki 25 §) taas liittyy aina vireillä olevaan viranomais- tai tuomioistuinprosessiin.

valitusoikeuden käyttämisestä sekä valitusperusteista ja niiden perusteluista.¹⁰⁸ Jos alaikäinen ja huoltaja ovat rinnakkaista puhevaltaa käyttäessään erimielisiä, on asian laatu ja alaikäisen kehitystaso huomioon ottaen harkittava, mikä painoarvo kummankin näkemykselle annetaan. Erityisesti lainsäätäjä on ohjeistanut ottamaan huomioon sen, ymmärtääkö alaikäinen asian merkityksen.¹⁰⁹

Muista sosiaalihuollon asioista poiketen lastensuojelussa lapsella on itsenäinen huoltajan kanssa rinnakkainen puhevalta jo 12-vuotiaana sekä lastensuojeluviranomaisessa (LSL 21 §) että hallintotuomioistuimissa (LSL 89 §). Myös lastensuojelulakiin ehdotettiin alun perin 15 vuoden ikärajaa ja alempaa, 12 vuoden ikärajaa vain asioihin, jotka ”ratkaisevasti vaikuttavat lapsen tulevaisuuteen ja joissa jo 12 vuotta täyttäneellä lapsella voidaan katsoa olevan erityinen, itsenäinen vanhemmista poikkeava intressi”.¹¹⁰ Lakiesitystä käsitelleet eduskunnan perustuslakivaliokunta, lakivaliokunta sekä sosiaali- ja terveysvaliokunta katsoivat kuitenkin kaikki, ettei 15 vuoden ikäraja parhaalla mahdollisella tavalla toteuta lapsen perus- ja ihmisoikeutena turvattua oikeutta vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Perustuslakivaliokunta totesi vielä, että lastensuojelussa kaavamainen ikärajasääntely sopii kaiken kaikkiaan huonosti yhteen perustuslain ja lapsen oikeuksien sopimuksen lähtökohtien kanssa.¹¹¹ Mitään perusteltua syytä sille, miksi valiokuntien näkemys ei soveltuisi myös muihin lasta koskeviin sosiaalihuollon asioihin, ei ole esitetty eikä sellaista liene helposti esitettävissäkään. Lapsen oikeuksien sopimus ei tee eroa lasta koskevien asioiden välille eikä myöskään aikuisten asiakkaiden puhevalta riipu sosiaalihuollon asian luonteesta.

5.1.2 Lapselle huoltajan sijaan määrättävä edunvalvoja

Huoltaja voi olla eri syistä estynyt käyttämään puhevaltaa lapsen puolesta. Tällöin lapselle on tarvittaessa määrättävä edunvalvoja, joka käyttää huoltajan puhevaltaa lasta koskevassa asiassa, edustaa lasta ja valvoo tämän etua.¹¹²

108 Alaikäisen puhevalta voi olla myös itsenäinen. Tällöin huoltaja, muu laillinen edustaja tai edunvalvoja ei voi käyttää puhevaltaa lapsen puolesta lainkaan. Alaikäinen käyttää puhevaltaa yksin muun muassa sellaista tuloa tai varallisuutta koskevilla asioilla, joista alaikäisellä on oikeus määrätä (HL 14 § 1, hallintoprosessilaki 25 § 2, OK 12:1 § 2).

109 HE 29/2018 vp, s. 94–95.

110 Tällaisia olivat hallituksen esityksen mukaan päätökset huostaanotosta, sijaishuollosta, huostassapidon lakkaamisesta ja yhteydenpidosta sijaishuollon aikana. HE 252/2006 vp, s. 15 ja 83.

111 Ks. PeVL 58/2006 vp, LaVL 22/2006 vp ja StVM 59/2006 vp.

112 Lasta koskevassa sääntelyssä todetaankin usein, että lapsen puhevaltaa käyttää ’huoltaja, muu laillinen edustaja tai edunvalvoja’. Ks. esim. HL 14 § 1 ja hallintoprosessilaki 25 § 1. Muu laillinen edustaja voi olla esimerkiksi kunnan sosiaalihuollosta vastaava toimielin silloin, kun lapsi on otettu huostaan tai ilman huoltajaa maahan tulleelle turvapaikanhakijalle määrätty edustaja (vastaanottolaki 39 §).

Edunvalvojan määräämisestä on säädetty useassa eri laissa. Sosiaalihuollon asiakaslain 10 § 3 momentin mukaan sosiaalihuollon viranomaisella on velvollisuus hakea lapselle edunvalvojaa tai tehdä ilmoitus edunvalvojan määräämiseksi, jos on perusteltu syy olettaa, ettei huoltaja voi puolueettomasti valvoa lapsen etua ja edunvalvojan määrääminen on tärkeää lapsen edun turvaamiseksi.¹¹³ Edunvalvojan määräämisestä säädetään myös muun muassa lastensuojelulaissa (22 §), esitutkintalaissa (805/2011, 4:8 §), vanhemmuuslaissa (755/2022, 48 § 1) sekä adoptiolaisissa (22/2012, 55 §). Lisäksi tuomioistuimilla on mahdollisuus tarvittaessa määrätä edunvalvoja lasta koskevan asian tuomioistuinkäsittelyyn (hallintoprosessilaki 28 §, LSL 87 §, OK 12:4 a §).¹¹⁴

Myös lapsenhuoltolaissa säädetään edunvalvojan määräämisestä (5 c §). Sääntely on tarkoitettu sovellettavaksi silloin kun edunvalvojan määräämisestä ei ole säädetty muualla lainsäädännössä, ei kuitenkaan lapsenhuoltolain mukaisissa asioissa. Niissä huoltajan edustus ja esteellisyys on systemaattisesti torjuttu sillä perusteella, ettei lapsi ole ko. asioissa asianosainen eikä huoltaja siten käytä lasta koskevaa puhevaltaa.¹¹⁵ Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on ratkaisuisaan edellyttänyt, että lapsen edustus tai oikeudellinen apu on myös huoltoriidoissa asianmukaisesti järjestetty. Omissa käsittelyissään EIT on kuitenkin sallinut huoltoriidan toisen osapuolen edustaa lasta ja tätä on pidetty epäkohtana (ks. esim. C. v. Kroatia 3.10.2020, kohta 77 sekä tuomari Koskelon eriyvä mielipide).¹¹⁶

113 Sosiaalihuollon asiakaslakia koskevassa hallituksen esityksessä mainitaan esimerkkinä tilanne, jossa huoltaja käyttää tiedotusvälineitä omien tarkoitusperiensä edistämiseen vaarantaen lapsen oikeuden yksityisyyteen. HE 137/1999 vp, s. 26. Hallintovaliokunta korosti asiakaslakia koskevassa lausunnossaan, että edunvalvojan määrääminen on tarpeen vain silloin kun on objektiivisesti arvioiden aiheutta olettaa, että huoltaja joutuu lojaliteettiristiriitaan eikä sen vuoksi voi puolueettomasti valvoa lapsen etua. HaVL 7/2000 vp, s. 6–7, ks. myös HE 252/2006 vp, s. 134.

114 Lainsäätäjän ajatus näyttää olleen, että edunvalvojajärjestelmä on ensisijaisesti suunnattu nuoremmille lapsille, joilla ei vielä ole puhevaltaa omassa asiassaan, tätä vanhemmillä voisi olla apuna myös oikeudellinen avustaja. Ks. HE 137/1999 vp, s. 26 ja HE 252/2006 vp, s. 83–84. Edunvalvojan ja avustajan roolit ovat erilaiset. Avustaja ajaa päämiehensä eli tässä tapauksessa lapsen asiaa. Hän toimii valtuutuksen nojalla ja on toisin kuin edunvalvoja, sidottu päämiehensä tahtoon. Siten avustajan ei tarvitse tuoda esille omaa näkemystään lapsen edusta, vaan selvittää lapsen näkemykset ja mielipiteet ja puolustaa niitä samalla tavalla kuin jos päämies olisi aikuinen. Ks. tarkemmin de Godzinsky 2015.

115 HE 88/2018 vp, s. 37 ja 39.

116 Myös sosiaalihuollon asiakaslakia koskevassa hallituksen esityksessä on katsottu, että juuri lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvät kiistat ovat yksi esimerkki tilanteista, joissa lapsen ja huoltajan mielipiteet ja edut saattavat olla ristiriidassa keskenään. HE 137/1999 vp, s. 24.

Ennen edunvalvojan määräämistä on tärkeä selvittää lapsen mielipide ja toivomukset sekä edunvalvojan määräyksen hakemisesta että edunvalvojaksi esitetystä henkilöstä. Tässä tarkoituksessa lapselle tulee ikä- ja kehitystason edellyttämällä tavalla kertoa edunvalvojan tehtävistä ja tarkoituksesta siten, että hän voi omista lähtökohdistaan muodostaa mielipiteensä edunvalvojan tarpeesta. Lapsen näkemykset on otettava asianmukaisesti huomioon, sillä kuten oikeuskirjallisuudessa on huomautettu, lapsi on edunvalvojan ”päämies” ja ”yhteistyötaho”. Jos lapsi itse ei koe tarvetta edunvalvojalle tai ei hyväksy edunvalvojaksi esitettyä henkilöä, edunvalvojan toimintaedellytykset ovat vähäiset tai niitä ei ole lainkaan.¹¹⁷

Edunvalvojasäätelyn yksi keskeinen tarkoitus on ollut vahvistaa lapsen tasa-arvoista asemaa suhteessa huoltajaan. Edunvalvojan määräämisellä ei kuitenkaan voida ohittaa huoltajan asianosaisasemaa tai oikeutta osallistua ja käyttää puhevaltaa lapsen sosiaalihuollon asiassa eikä edunvalvojalla ole myöskään enempää oikeuksia kuin huoltajalla, jonka sijaan hänet on määrätty ja edunvalvojan oikeudet rajoittuvat vain asiaan, johon hänellä on määräys. Mitkään viranomaiselle lain mukaan kuuluvat velvoitteet eivät siirry eivätkä edes ole siirrettävissä edunvalvojalle.¹¹⁸ Toinen edunvalvojan tärkeä tehtävä on lapsen osallisuuden turvaaminen; edunvalvoja yhtäältä selvittää ja välittää lapsen näkemykset autenttisesti päätöksentekijöille ja toisaalta muodostaa myös itsenäisen näkemyksensä lapsen etua parhaiten toteuttavasta ratkaisusta.

Toimivalla edunvalvoja- ja avustajajärjestelmä voisi olla iso merkitys paitsi lapsen oikeuksien toteutumisen, myös lapsen hyvinvoinnin kannalta lasta koskevissa tai lapseen liittyvissä oikeudellisissa konflikteissa. Kun lasten edunvalvontaa on selvitetty, sen toiminnassa on kuitenkin tullut ilmi epäkohtia.¹¹⁹ Niistä vakavimmat liittyvät siihen, ettei edunvalvojia systemaattisesti kouluteta tehtäväänsä eikä heidän toimintaansa valvota. Lisäksi lasten edunvalvontaa tulisi tarkastella kokonaisuutena, ei oikeuden- tai hallinnonalakohtaisesti. Kun lasten edunvalvonnasta säädetään usean eri ministeriön alle kuuluvissa laeissa, näyttää siltä, ettei vastuu järjestelmästä kokonaisuutena kuulu kenellekään.

117 Araneva 2022, s. 348–350.

118 HE 252/2006 vp. s. 139.

119 Heikkilä & 2022. Ks. myös de Godzinsky 2012, s. 101–103, Fagerlund & Toivonen 2021, s. 81–83 ja Lundqvist ym. 2018.

5.2 Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen osana asiakaskeskeistä sosiaalihuoltoa

Itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen periaate liittyy vapaaehtoisuuden lisäksi myös sosiaalihuollon toteuttamiseen, ennen kaikkea asiakaskeskeiseen lähestymistapaan sekä asiakkaan laadukkaan hoidon ja hyvän kohtelun turvaamiseen (SHL 1 § 4-kohta ja 30 §, SHAL 1 ja 4 §). Asiakaskeskeisyydellä tavoitellaan sosiaalipalvelujen järjestämistä asiakkaan – niin aikuisen kuin lapsen – yksilöllisistä tarpeista lähtien mahdollisimman toimivaksi ja tehokkaaksi kokonaisuudeksi. Tämän tavoitteen toteutumista turvaavat asiakkaan osallisuus ja vaikuttamismahdollisuudet.¹²⁰ Osallisuus ja itsemäärääminen nivoutuvatkin kiinteästi toisiinsa, ja sosiaalihuollon asiakkuudessa asiakas toteuttaa itsemääräämisoikeuttaan ensisijaisesti osallisuusosoikeuksien kautta. Yhteys ilmenee muun muassa sosiaalihuollon asiakaslain 8 §:stä:

”Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on ensisijaisesti otettava huomioon asiakkaan toivomukset ja mielipide ja muutoinkin kunnioitettava hänen itsemääräämisoikeuttaan. Asiakkaalle on annettava mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen. Sama koskee hänen sosiaalihuoltoonsa liittyviä muita toimenpiteitä. Asiakasta koskeva asia on käsiteltävä ja ratkaistava siten, että ensisijaisesti otetaan huomioon asiakkaan etu.”

Lasten osalta asiakaslain 8 §:ää täydentävät asiakaslain 10 § sekä sosiaalihuoltolain alaikäisen asiakkaan itsemääräämisoikeuden kunnioittamista koskeva sääntely (SHL 5 § 1, 32 § ja 36 § 4). Sosiaalihuoltolain 5 § 1 momentin mukaan kaikissa lasta koskevissa sosiaalihuollon toimissa on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu, johon kuuluu myös lapsen mahdollisuus osallistumiseen ja vaikuttamiseen omilla asioissaan (4 § 1 mom. 4-kohta). Asiakaslain 10 § 1 momentti ja SHL 32 § 1 momentti velvoittavat selvittämään alaikäisen asiakkaan toivomukset ja mielipiteen sekä ottamaan ne huomioon lapsen ikää ja kehitystasoa vastaavasti. Käytännössä veloitteessa on kyse lapsen ikä- ja kehitystasoisesta itsemääräämisoikeuden kunnioittamisesta ja lainsäätäjän ohjeistuksen mukaan lapsen näkemyksille on sosiaalihuollossa annettava sitä suurempi merkitys mitä varttuneemmasta ja kehittyneemmästä lapsesta on kyse.¹²¹

120 Ks. HE 137/1999 vp, s. 13 ja HE 164/2014 vp, s. 123. Oikeusasiamies on korostanut, että asiakkaan osallisuuden ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen on erityisen tärkeää silloin kun on kyse palveluista, jotka vaikuttavat henkilön itsemääräämisoikeuden toteutumiseen (EOA 1033/2016 ja EOAK 233/2016) ja muistuttanut tässä yhteydessä, että myös sosiaalihuoltoon liittyvät tosiasialliset toimenpiteet, kuten rajoitustoimenpiteet, ovat palvelun suunnittelemista (EOA 2756/2006).

121 HE 164/2014 vp, s. 124.

Asiakkaan itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen osana asiakaskeskeistä sosiaalihoiltoa ei riipu puhevallan käytön tavoin siitä, onko kyse hallintomenettelystä vai tosiasiallisesta toiminnasta eikä myöskään asiakkaan täysi- tai vajaavaltaisuudesta; päinvastoin lainsäätäjän ohjeistuksen mukaan sosiaalihuollossa on kiinnitettävä erityistä huomiota alaikäisten sekä muiden paljon hoivaa ja huolenpitoa tarvitsevien asemaan ja oikeuksiin (ks. esim. SHL 4 § 2, 6 § 1 ja 36 § 4). Tavoite on, että itsemääräämisoikeus turvataan kaikille asiakkaille ja kaikissa tilanteissa niin pitkälle kuin se on mahdollista. Myös silloin kun joku muu käyttää asiakkaan itsemääräämisoikeutta, asiakkaan omat toiveet ja mielipide tulee selvittää ja ottaa huomioon mahdollisimman tarkkaan.¹²²

5.3 Alaikäisen aineellinen itsemääräämisoikeus

Lapsen aineellisesta itsemääräämisoikeudesta viitataan tilanteeseen, jossa lapsen näkemys asiassa on määrävä ja sivuuttaa huoltajien näkemykset. Oikeudellisesti vajaavaltaisena alaikäisellä ei lähtökohtaisesti ole itsemääräämisoikeutta ilman erillistä sääntelyä. Sosiaalihuollossa lapsen aineellisesta itsemääräämisoikeudesta voidaan puhua lähinnä perheoikeudellisiin sosiaalihuollon palveluihin (SHL 14 §) kuuluvissa adoptiota ja vanhemmuutta koskevissa asioissa sekä lapsen hoiltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa täytäntöönpanoriidoissa. Täytäntöönpanoriidoissa poikkeuksellista on se, ettei lapsi ole niissä asianosainen. Sääntely vastaa tältä osin lapsen oikeudellista asemaa huoltoriidoissa.¹²³ Puhevallan tavoin lapsen aineellista itsemääräämisoikeutta säännellään ikärajoin ja käytössä ovat tutut 12 ja 15 vuoden ikäraajat.

Adoptioissa (22/2012) lapsen aineellista itsemääräämisoikeutta ilmentää sääntely, jonka mukaan adoptiota ei voi vahvistaa ilman 12 vuotta täyttäneen adoptoitavan suostumusta. Suostumusta ei tarvita, jos adoptoitava ei voi sairautensa tai vammansa vuoksi ilmaista tahtoaan (adoptiolaki 10 § 1). Adoptiota ei voida vahvistaa myöskään vastoin 12 vuotta nuoremman lapsen tahtoa, jos lapsi on niin kehittynyt, että hänen tahtonsa voidaan kiinnittää huomiota (10 § 2).¹²⁴

122 HE 137/1999 vp, s. 1, 4 ja 18.

123 Ks. myös edellä s. 59.

124 Adoptioissa lapsen itsemääräämisoikeutta koskevan sääntelyn suhde lapsen puhevaltaa koskevaan sääntelyyn ei ole täysin selkeä. Lapsella on oikeus hakea muutosta adoption vahvistamista koskevaan tuomioistuimen päätökseen (56 §), mutta adoptiolaki tai sen esityöt eivät ota kantaa siihen, onko oikeus sidottu määrättyyn, esimerkiksi 12 vuoden, ikärajaan.

12 vuoden ikäraja on käytössä myös lapsen asumista tai tapaamista koskevissa täytäntöönpanoriidoissa, joissa tehtyjä päätöksiä ei panna täytäntöön 12 vuotta täyttäneen lapsen tahdon vastaisesti (laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta, 619/1996, ns. täytäntöönpanolaki 2 §). Adoptiolain tavoin myös täytäntöönpanoriidoissa 12 vuotta nuoremman lapsen tahtoon voidaan kiinnittää huomiota, jos lasta pidetään tähän riittävän kehittyneenä. Kehitystason arviointiin kummassakaan laissa ei juuri ohjeisteta.¹²⁵

12 vuoden ikäraja otettiin täytäntöönpanoasioissa käyttöön vuoden 1983 lapsenhuoltolain (361/1983) säätämisen yhteydessä. Aiemmin käytössä ollutta (523/1975, 6 §) 15 vuoden ikärajaa pidettiin tuolloin liian korkeana. Täytäntöönpanosovittelijoina toimivien kokemuksen mukaan 12 vuotta täyttäneet olivat lähes säännönmukaisesti olleet niin kehittyneitä, että heidän vastustukseensa tulee kiinnittää huomiota. Katsottiin myös, ettei ikäraja voi olla korkeampi kuin adoptiossa, joka on lapsen kannalta merkittävämpi toimenpide ja vaatii lapselta suurempaa kypsyyttä.¹²⁶ Adoptiota koskeviin asioihin 12 vuoden ikäraja oli otettu käyttöön vuonna 1980 (32/1979, 8 §).¹²⁷

Vanhemmuuslaissa (775/2022)¹²⁸ alaikäisen itsemääräämisoikeus on sidottu 15 vuoden ikään, joka on samalla myös puhevallan käytön ikäraja. Itsemääräämisoikeutta ei kuitenkaan ole, jos lapsi ei mielenterveyden häiriön, kehitysvammaisuuden tai muun vastaavan

125 Lapsenhuoltolain uudistuksen (190/2019) yhteydessä lainsäätäjä tosin ohjasi täytäntöönpanoriidoissa kiinnittämään lapsen vastustuksen merkityksen arvioinnissa erityistä huomiota siihen, millaisia perusteita lapsi esittää vastustukselleen sekä siihen, voidaanko asiassa esille tulleet seikat huomioon ottaen katsoa, että lapsen vastustus perustuu hänen itsenäiseen tahtoonsa (täytäntöönpanolaki 2 § 2). Lakia koskevassa hallituksen esityksessä korostetaan, että itsemääräämisoikeuteen kuuluu myös oikeus muuttaa mielipidettään ja että se on mahdollista vielä noutovaiheessakin. Tällöin on pyrittävä selvittämään huolellisesti se, vastustaako lapsi vain noutotilannetta vai myös toisen vanhemman luokse menemistä. HE 88/2018 vp, s. 68.

126 HE 224/1982 vp, s. 25.

127 Alkujaan adoptioasioissa ei ollut ikärajaa lainkaan, vaan ottolapsisuhteen vahvistaminen ei ollut mahdollista, jos lapsi vastusti sitä ja oli niin kehittynyt, että hänen arvostelukykynsä oli kiinnitettävä huomiota (laki ottolapsista 208/1925, 2 §1). Vuoden 1980 lakiin (32/1979) ehdotettiin 15 vuoden ikää, mutta lakivaliokunta piti sitä tarpeettoman korkeana ja muutti ikärajan mietinnössään 12 vuodeksi ilman perusteluja. Ks. LaVM 11/1978 vp. Ks. myös HE 47/2011 vp, s. 48.

128 Laki korvasi vuoden 2023 alusta aiemmin voimassa olleet isyys- (11/2015) ja äitiyslain (253/2018). Vanhemmuuslaissa lait yhdistettiin teknisesti ja lisäksi lakiin tehtiin joitakin muutoksia isyys- ja äitiyslain soveltamiskäytännön perusteella. Lapsen oikeudellista asemaa koskeva sääntely pysyi pitkälti samanlaisena. HE 132/2021 vp. Ks. myös Euroopan komission ehdotus niin sanotuksi vanhemmuusasetukseksi https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/fi/IP_22_7509 [käyty 23.3.2023]. Mahdollisessa asetuksessa yhdenmukaistetaan vanhemmuuteen liittyvät kansainvälisen yksityisoikeuden säännöt EU:n tasolla.

syyn vuoksi kykene ymmärtämään asian merkitystä (63 § 2). Lakia koskevassa hallituksen esityksessä korotetaan, että 15 vuotta täyttäneen lapsen näkemyksen noudattamatta jättäminen on tarkoitettu poikkeukselliseksi, ja rajoittavaa säännöstä ohjataan tulkitsemaan suppeasti.¹²⁹

15 vuotta täyttänyt lapsi voi estää vanhemmuuden vahvistamisen sekä tunnustamalla (vanhemmuuslaki 22 § 2) että kanteella (vanhemmuuslaki 34 § 1). Lisäksi hänellä on oikeus keskeyttää vanhemmuuden selvittäminen sekä määrätyin edellytyksin oikeus käynnistää se uudelleen (vanhemmuuslaki 14 §). 15 vuotta täyttänyt voi myös hakea muutosta lastenvalvojan päätökseen, jolla vanhemmuuden selvittäminen on keskeytetty tai aloitettu uudelleen (vanhemmuuslaki 17 §) sekä käyttää puhevaltaa vanhemmuuden vahvistamista koskevissa oikeudenkäynneissä (vanhemmuuslaki 35 § 2).¹³⁰

Vanhemmuuslakia tai sitä edeltäneitä isyys- ja äitiyslakia valmisteltaessa asetettua 15 vuoden ikäraja ei tarkemmin perusteltu, vaan esitettiin ainoastaan arvio, jonka mukaan 15 vuotta täyttänyt alaikäinen on pääsääntöisesti kyllin kypsä ymmärtämään vanhemmuussuhteensa vahvistamiseen tähtäävien toimien merkityksen ja tekemään tätä koskevia päätöksiä.¹³¹ Ikäraja poikkeaa adoptioasioissa käytössä olevasta ikärajasta (12 vuotta), vaikka molemmat liittyvät lopullisiin perhesuhteiden muutoksiin.

129 HE 132/2021 vp, s. 93. Lapsen kykenemättömyydellä ymmärtää vanhemmuutta koskevan asian merkitys tarkoitetaan jatkuvaa puutetta, ei lyhytaikaista ja ohimenevää tilaa. Lapsen vakava sairaus tai kehitysvammaisuus ei myöskään automaattisesti tarkoita sitä, että lapsi olisi kykenemätön ilmaisemaan tahtoaan. Lapsen näkemys tulee aina pyrkiä selvittämään ja antamaan sille lapsen kypsyden mukainen painoarvo. Lapsella on mahdollisuus riitauttaa lastenvalvojan tekemä arvio lapsen ymmärryskyvystä ja hakea muutosta lastenvalvojan vanhemmuuden selvittämistä koskevaan päätökseen hallintoprosessilain säännösten mukaisesti.

130 Ensin mainitussa valitus tehdään hallinto-oikeuteen hallintoprosessilain (808/2019) mukaisesti. Vanhemmuuden kumoamista ja vahvistamista koskevat oikeudenkäynnit käsitellään ensimmäisenä asteena käräjäoikeuksissa ja niihin sovelletaan oikeudenkäymiskaaren (4/1974) säännöksiä. Vanhemmuuden vahvistamista koskevissa oikeudenkäynneissä lasta kuullaan lapsenhuoltolain mukaisesti eli joko henkilökohtaisesti (LHL 15 a §) tai olosuhdeselvityksen kautta (LHL 16 ja 16 a §). HE 132/2021 vp, s. 52 ja LaVM 9/2022 vp, s. 14. Ks. myös jo isyyslain aikainen korkeimman oikeuden ratkaisu KKO 2021:41.

131 HE 91/2014 vp) s. 59, KAA 3/2016, s. 31 ja HE 132/2021 vp, s. 92.

5.4 Oikeus tietoon ja kielto-oikeus

Alaikäisen itsemääräämisoikeutta koskevaa sääntelyä voidaan tarkastella myös tiedollisten oikeuksien näkökulmasta. Kyse on alaikäisen oikeudesta saada viranomaiselta tietoa osallisuuden ja itsemääräämisoikeuden tueksi, oikeudesta saada itseään ja omaa asiaansa koskevaa tietoa sekä alaikäisen oikeudesta päättää itseään koskevan tiedon luovutuksesta.

Jotta itsemääräämisoikeuden käyttö ja osallistuminen on mielekästä ja toteutuisi lainsäätäjän tavoittelemalla tavalla, on asiakkaalla oltava riittävästi tietoa käsiteltävästä asiasta, erilaisista ratkaisuvaihtoehdoista sekä menettelystä. Tämä koskee kaikkia itsemääräämisoikeuden käyttöön liittyviä tilanteita ja osallistumisen tapoja.¹³² Asiakaslain 5 §:ssä säädetään yleisesti sosiaalihuollon asiakkaan oikeudesta saada omaan asiaansa ja sen käsittelyyn liittyvää tietoa. Tämän myös alaikäisiä koskevan lainkohdan mukaan sosiaalihuollon henkilöstön on selvitettävä asiakkaalle hänen oikeutensa ja velvollisuutensa, erilaiset vaihtoehdot ja niiden vaikutukset sekä muut seikat, joilla on merkitystä asiakkaan asiassa. Asiakaslakia koskeva hallituksen esitys ohjaa viranomaista antamaan selvityksen asiakkaalle avoimesti ja oma-aloitteisesti, siis ilman asiakkaan nimenomaista pyyntöä. Selvitys on annettava siten, että asiakas riittävästi ymmärtää sen sisällön ja merkityksen.¹³³

Lasten oikeudesta saada tietoa omassa asiassa osallisuuden ja itsemääräämisoikeuden tueksi säädetään erikseen sosiaalihuoltolaissa. SHL 32 § 2 momentti edellyttää, että lapselle turvataan ikää ja kehitystasoa vastaava mahdollisuus saada tietoa häntä koskevassa asiassa ja esittää siitä mielipiteensä ja toivomuksensa. Lakia koskevan hallituksen esityksen mukaan lasten tulee voida ikä- ja kehitystasoisesti keskustella ja käsitellä kokemuksiaan esimerkiksi niistä asioista ja tapahtumista, joista lapsen tai perheen sosiaalihuollon tarve johtuu. Lasten on annettava muodostaa käsityksensä vapaasti ja niin, että he tosiasiassa ymmärtävät sen, mistä on kysymys ja mitkä ovat ajateltavissa olevat vaihtoehdot. Kyse on siten lapsen aidon mielipiteen selvittämisestä, joka on tehtävä lapsen itsemääräämisoikeus ja identiteetti huomioon ottaen. Lapsella on aina oikeus tietää, missä asiassa hänen mielipidettään selvitetään ja mihin lapsen tai hänen perheensä asiaan mielipiteen

132 HE 137/1999 vp, s. 20 ja HE 185/1991 vp, s. 15. Ks. myös potilaslakia koskeva sosiaali- ja terveysvaliokunnan mietintö (StVM 15/1992 vp), s. 2–3. Asiakkaan ja potilaan tiedollisia oikeuksia turvaa hallinnonalasta riippumatta myös hallintolain 8 §:ssä säädetty hyvään hallintoon (HL 6 §) sekä hallinnon palveluperiaatteeseen (HL 7 §) palautuva ja niitä ilmentävä viranomaisen yleinen neuvontavelvollisuus, joka liittyy ennen kaikkea menettelyllisiin asioihin. HE 72/2002 vp, s. 63. Sosiaalihuollon viranomaisen yleisestä ja kaikkien kunnan asukkaiden käytössä olevasta neuvonta- ja ohjausvelvollisuudesta säädetään sosiaalihuoltolain 6 §:ssä. Neuvonta ja ohjaus ovat tärkeä osa sosiaalityötä ja kattavat asiakkaan oikeuksista ja etuuksista tiedottamisen sekä palvelujen käyttöön liittyvän neuvonnan. Sosiaalihuoltolain 6 §:n mukaan lasten ja nuorten sekä muiden erityistä tukea tarvitsevien asiakkaiden neuvontaan ja ohjaukseen on kiinnitettävä erityistä huomiota. HE 164/2014 vp, s. 101.

133 HE 137/1999 vp, s. 20.

selvittäminen liittyy. Viranomaisen on kiinnitettävä huomiota tiedon antamiseen objektiivisesti eli tavalla, joka ei vaikuta tai ohjaa lapsen mielipidettä.¹³⁴ Erityisesti viimeksi mainittu on varsin vaativa tehtävä, jonka suorittamiseen lainsäätäjät ei anna tarkempia ohjeita.

Oikeudesta saada itseään ja omaa asiaansa koskevaa tietoa säädetään julkisuuslaissa (621/1999). Sen 12 §:n mukaan jokaisella on oikeus saada tieto hänestä itsestään viranomaisen asiakirjaan sisältyvistä tiedoista (JulKL 12 §). Asianosaisella on lisäksi oikeus saada myös muuta henkilöä koskevaa salassa pidettävää tietoa, jos se on voinut tai voi vaikuttaa hänen asiansa käsittelyyn (JulKL 11 §).¹³⁵ Alaikäisen oikeus tehdä julkisuuslain mukainen tietopyyntö ratkeaa puhevaltaa koskevan sääntelyn nojalla (ks. edellä 5.1).¹³⁶ Siten tietopyynnön tekee pääsääntöisesti lapsen huoltaja, mutta 15 (HL 14 § 3) tai 12 (LSL 21 §) vuotta täyttäneellä lapsella on huoltajan rinnalla itsenäinen oikeus tietopyynnön tekemiseen. Julkisuuslain 11 ja 12 pykälien mukainen tiedonsaantioikeus koskee samansisältöisenä myös lapsen huoltajaa, muuta laillista edustajaa tai avustajaa, jotka voivat siis pyytää tietoja lapsen puolesta. Pykälien mukaiset tiedonsaantioikeudet eivät ole täysin rajoitettomia. Muun muassa lapsen etu voi rajoittaa tiedon antamista (JulKL 11 § 2) sekä huoltajalle että lapselle itselleen.¹³⁷

Sosiaalihuollon asiakasta koskeva tieto kuuluu yksityisyyden suojan ydinalueille (PL 10 §, LOS 16 art., EIS 8 art.) ja se on pääsääntöisesti tarkoitettu vain tiedon keränneen viranomaisen käyttöön kyseistä asiakasta koskevassa sosiaalihuollon asiassa. Sivullisilta, kuten muilta viranomaisilta tai asiakkaan läheisiltä, tieto on lähtökohtaisesti salassa pidettävää (JulKL 24 § 25 kohta, SHAL 14 § 1).¹³⁸ Muun muassa asiakkaan hoidon ja huolenpidon turvaaminen voi kuitenkin toisinaan vaatia tiedon luovuttamista asiakassuhteen ulkopuolisille.

134 HE 164/2014 vp, s. 123.

135 Ks. SHAL 11 §. Tämän lisäksi jokaisella on oikeus halutessaan tarkastaa käsitteleekeä viranomaisen häntä koskevaa tietoa ja mitä tietoa viranomaisella on. Tästä säädetään EU:n tietosuojasetuksessa (15 artikla).

136 HE 30/1998 vp, s. 66.

137 Lapsen etua koskeva rajoitusperuste lisättiin julkisuuslakiin siinä nimenomaisessa tarkoituksessa, että viranomaiset osaisivat kiinnittää huomiota lapsen asemaan silloin kun lapsen ja huoltajan edut voivat olla vastakkaisia. Kun tietoja pyytää lapsi, suojelun tarve voi toisinaan olla lapsen edun mukainen peruste tietojen luovuttamatta jättämiselle. HE 137/1999 vp, s. 28. Julkisuuslakia koskevassa hallituksen esityksessä mainitaan esimerkiksi myös tilanne, jossa tapauskohtaisen kokonaisharkinnan perusteella suojataan lastensuojeluilmoituksen tekijän henkilöllisyys, jos ilmoituksen tekijä on lapselle läheinen henkilö, ja jos tiedon antaminen lapsen huoltajalle johtaisi lapsen hyvinvoinnille tärkeään aikuissuhteen katkeamiseen. HE 30/1998 vp, s. 67.

138 Salassapito on poikkeus perustuslaissa turvatussa julkisuusperiaatteesta, jonka mukaan viranomaistieto on pääsääntöisesti julkista (PL 12 §, ks. myös JulKL 1 §) ja kenellä hyvänsä on oikeus saada siitä tieto.

Tietoa voidaan luovuttaa sivulliselle vain kahdella perusteella, joko asiakkaan suostumuksella tai lakiin perustuen. Asiakkaan suostumuksen perusteella toimiminen kunnioittaa asiakkaan itsemääräämisoikeutta ja yksityisyyttä ja on siksi aina ensisijaista (SHAL 16 §) - siis myös niissä tilanteissa, joissa lakiin perustuva luovutusosoikeus on olemassa (SHAL 17 § ja 18 §).¹³⁹

Asiakaslaki lähtee siitä, että alaikäinen antaa suostumuksen tietojensa luovutukseen itse, jos hänellä on edellytykset arvioida suostumuksen merkitys (SHAL 16 §). Muussa tapauksessa suostumuksen alaikäisen puolesta antaa huoltaja tai muu laillinen edustaja. Laki tai sen esityöt eivät anna ohjeistusta siihen, miten alaikäisen edellytyksiä suostumuksen antamiseen arvioidaan. Tarkemman ohjeistuksen puuttuessa on lähdetty siitä, että ainakin puhevaltainen alaikäinen antaa suostumuksen itse. Tällöin korostuvat jälleen puhevaltaa koskevan sääntelyn erot lastensuojelun ja muun sosiaalihuollon välillä.

Huoltaja tai muu laillinen edustaja ei voi päättää alaikäistä koskevien salassa pidettävien tietojen luovuttamisesta, jos alaikäisen ja hänen huoltajansa tai muun laillisen edustajansa edut ovat tai saattaisivat todennäköisesti olla asiassa ristiriidassa (SHAL 10 § 4). Tällöin sosiaalihuollon viranomaisen tulee tehdä hakemus tai ilmoitus edunvalvojan määräämiseksi alaikäiselle. Huoltaja ei voi antaa lapsen puolesta suostumusta lasta koskevan tiedon luovutukseen myöskään silloin, jos lapsi on käyttänyt asiakaslain mukaista kielto-oikeuttaan (SHAL 11 § 3). Kielto-oikeus tarkoittaa, että lapsi voi kieltää itseään koskevien tietojen luovuttamisen huoltajalleen, jos sille on lapsen ikä, kehitystaso ja asian laatu huomioon ottaen painavia syitä eikä lapsen etu muuta edellytä. Sääntely suojaa osaltaan alaikäisen autonomiaa, yksityisyyttä ja oikeutta omiin tietoihin suhteessa huoltajaan. Lapsen edun arviointiin lainsäätäjät ei ole juurikaan ohjeistanut, vaan todennut ainoastaan, että kielto-oikeus on lapsen edun vastainen, jos huoltajat eivät sen seurauksena osaa tai pysty ryhtymään lapsen edun mukaisiin tarpeellisiin toimenpiteisiin.¹⁴⁰

139 HE 137/1999 vp, s. 31 ja HE 185/1991 vp, s. 20.

140 HE 137/1999 vp, s. 26–27 ja 31. Ks. sääntelyä koskevasta keskustelusta myös asiakaslakia koskevat perustuslakivaliokunnan lausunnot PeVL 7/2000 vp, s. 6 ja PeVL 7a/2000 vp, s. 2. Kielto-oikeuden käyttö tai sen epäminen on perusteluineen kirjattava alaikäisen asiakasasiakirjoihin (asiakasasiakirjalaki 254/2015, 12 §). Alaikäisen kielto-oikeudesta säädetään asiakaslakia vastaavasti myös oppilas- ja opiskelijahuoltolaissa (1287/2013, 18 § 2). Kielto-oikeutta oppilas- ja opiskelijahuollossa perusteltiin sillä, että oppimisen terveydelliset, psykologiset tai sosiaaliset esteet ovat korostetun henkilökohtaisia ja opiskeluhoollon ensisijainen tehtävä on käsitellä niitä yhdessä opiskelijan itsensä kanssa. Tarkoituksena on ollut korostaa opiskelijan itsenäistä asemaa opiskeluhoollon asiakkaana suhteessa huoltajaansa tai muuhun lailliseen edustajaansa tilanteissa, joissa opiskelija on riittävän kehittynyt arvioimaan käsiteltävänä olevaa asiaa ja ottamaan siitä itsenäisesti vastuun. Lapsen kehitystason tai tilanteen arviointia ei tätäkään lakia koskevassa hallituksen esityksessä ohjata, vaan todetaan ainoastaan, että kielto-oikeuden soveltaminen esiopetusikäisiin olisi hyvin harvinaista. Ks. HE 67/2013 vp, s. 31 ja 64.

6 Lapsen itsemääräämisoikeutta koskeva sääntely terveydenhuollossa

6.1 Suostumus hoitotoimenpiteeseen

Myös terveydenhuollossa lähtökohta on, että lapsen huoltaja tekee lapsen hoitoa koskevat päätökset, silloin kun lapsella itsellään ei ole siihen oikeutta (LHL 4 § 1).¹⁴¹ Potilaslain 7 § 1 velvoittaa kuitenkin terveydenhuollon ammattihenkilöä selvittämään alaikäisen potilaan mielipiteen hoitotoimintaan aina kun se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista sekä arvioimaan, kykeneekö alaikäinen potilas ikänsä ja kehitystasonsa perusteella päättämään hoidostaan. Jos alaikäinen potilas arvioidaan hoitonsa suhteen itsemäärääväksi, hoito toteutetaan yhteisymmärryksessä hänen kanssaan ja alaikäisen hoitotoimenpiteeseen antaman suostumuksen ulottuvuus on lähtökohtaisesti samanlainen kuin täysi-ikäisellä potilaalla.¹⁴² Se tarkoittaa, että lapsi antaa itse suostumuksen hoitotoimenpiteeseen, ja hänellä on oikeus kieltäytyä ehdotetuista hoitotoimenpiteistä tai keskeyttää ne. Tällöin alaikäistä potilasta on hoidettava jollain muulla lääketieteellisesti hyväksyttävällä tavalla (PotL 6 § 2).

Vaikka hoitopäätökset terveydenhuollossa perustuvatkin ennen kaikkea lääketieteelliseen tietoon ja ammatilliseen osaamiseen (ks. edellä 4.4), on itsemäärääväksi arvioidun alaikäisen potilaan itsemääräämisoikeus niiden rajoissa vahva ja aineellisen itsemääräämisoikeuden kaltainen. Suhteessa huoltajaan alaikäisen potilaan itsemääräämisoikeutta vahvistaa se, ettei puhevaltaa koskeva sääntely rajoita lapsen omaehtoista asiointia terveydenhuollossa siten kuin sosiaalihuollossa (ks. edellä 5.1).

141 Ks. myös Yleissopimus ihmisoikeuksien ja ihmisarvon suojaamiseksi biologian ja lääketieteen alalla (SopS 23–24/2010, biolääketiedesopimus) 6 artiklan 2 kohta: Jos alaikäinen ei lain mukaan voi antaa suostumustaan toimenpiteeseen, voidaan toimenpide suorittaa vain hänen laillisen edustajansa tai laissa määrätyn viranomaisen, henkilön tai muun tahon luvalla. Alaikäisen mielipide on otettava huomioon hänen ikänsä ja kehitystasoaan vastaavasti.

142 HE 185/1991 vp, s. 18. Ks. myös esim. Pahlman 2018. Alaikäisen potilaan itsemääräämisoikeudesta on tehtävä merkintä potilasasiakirjoihin (sosiaali- ja terveysministeriön asetus potilasasiakirjoista 94/2022, 19 § 1). Kirjaamisen tärkeydestä alaikäisen itsemääräämisoikeutta arvioitaessa ks. EOA 4088/2017 ja EOA 7279/2017.

Toisin kuin muualla lainsäädännössä, lapsipotilaan itsemääräämisoikeudelle ei ole potilaslaissa asetettu mitään ikärajaa.¹⁴³ Ikärajan puuttuessa arvio alaikäisen itsemääräävyydestä tehdään aina tapaus- ja tilannekohtaisesti.¹⁴⁴ Se tarkoittaa, että vaikka alaikäinen potilas olisi aikaisemmin arvioitu tietyssä hoitotilanteessa itsemäärääväksi, arviointi on tehtävä tulevaisuissa hoitotilanteissa aina uudestaan ja arvioinnin lopputulos voi myös poiketa aikaisemmasta. Ratkaisevaa arvioinnissa on se, kykeneekö alaikäinen potilas ymmärtämään hoidon tai siitä kieltäytymisen merkityksen ja vaikutuksen terveydentilalleen. Arvioinnissa tulee ottaa huomioon muun muassa potilaan ikä ja yleinen kypsyys sekä hoitotoimenpiteiden luonne ja niihin mahdollisesti liittyvät riskitekijät.¹⁴⁵

Alaikäisen iän ja kehitystason arviointiin on oikeustieteessä jo pitkään vakiintunut oppi tietoon perustuvasta suostumuksesta (informed consent), vaikka siitä ei potilaslaissa nimenomaisesti säädetäkään. Opin mukaan alaikäisen näkemyksille voidaan antaa merkitystä jos 1) alaikäisellä on asian laatuun nähden riittävä päättämiskyky, 2) alaikäiselle on annettu riittävä tieto asiasta, 3) alaikäinen on harkinnut asiaa huolellisesti ja riittävästi ja 4) hän on ilmaissut tahtonsa ilman pakkoa ja painostusta. Oppia on arvosteltu sen vaativuudesta, mutta siihen turvautuminen lapsen mielipiteelle annettavan merkityksen arvioinnissa edistää kuitenkin sitä, että lapsen mielipide tulee ylipäänsä arvioiduksi ja tosiasiaa myös helpottaa arviointitehtävää: mitä selkeämmin opin edellytykset täyttyvät, sitä suurempi painoarvo lapsen mielipiteelle on mahdollista antaa.¹⁴⁶

143 Potilaslain säätämisestä lähtien 12 vuoden ikä on kuitenkin toistuvasti ollut esillä terveydenhuoltoon liittyvässä lainvalmistelussa. Lähtökohtana on pidetty sitä, että 12 vuotta täyttänyt lapsi pystyy pääsääntöisesti muodostamaan mielipiteensä terveydenhuollon toimenpiteistä. Ks. esim. HE 113/2001vp, s. 21 ja HE 86/2011 vp, s. 49–50.

144 Apulaisoikeuskansleri piti potilaslain vastaisena sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmässä Kanta.fi:ssä alkuun käyttöön otettua linjausta, jonka mukaan huoltajat eivät näe 10 vuotta täyttäneen tai sitä vanhemman alaikäisen lapsensa reseptejä tai muita terveystietoja, vaikka lapsi näin haluaisi. Apulaisoikeuskanslerin mukaan potilaslaki korostaa lapsen oman mielipiteen huomioonottamista ikä- ja kehitystasoisesti eikä mekaaninen, tietojärjestelmän ominaisuuksiin perustuva ikärajaus ota huomioon alaikäisen tahtoa tai kypsyyttä. Lisäksi ehdoton ikäraja asettaa kypsyydeltään erilaiset lapset keskenään epäyhdenvertaiseen asemaan kohdellessaan heitä samalla tavalla. Ks. OKV 257/2017 ja OKV 31/50/2019. Vuoden 2020 lopulta lähtien tiedot ovat olleet näkyvillä, ellei itsemäärääväksi arvioitu alaikäinen ole sitä erikseen kieltänyt.

145 HE 185/1991 vp, s. 18.

146 Ks. YK 12, kohta 103 ja HE 252/2006 vp, s. 131. Tarkemmin käsitteen sisällöstä ks. esim. Pollari 2019, s. 163–164 ja Toivonen 2017, s. 158–164. Hoitotieteessä potilaan päätöksentekoon vaikuttavia tekijöitä on jäsenetty myös muulla tavoin. Ks. esim. Groots-Wiegers ym. 2017.

Tietoon perustuvan suostumuksen rinnalla on lääketieteessä viime vuosina otettu käyttöön ymmärrykseen perustuvan suostumuksen käsite (understood consent). Ajatus ymmärryksestä kuuluu toki myös tietoon perustuvaan suostumukseen, mutta ymmärrykseen perustuva suostumus alleviivaa sen merkitystä. Se ohjaa näkemään suostumuksen antamisen prosessina yksittäisen tapahtuman (esim. suostumuslomakkeen allekirjoitus) sijaan. Aidosti ymmärretyn suostumuksen saavuttaminen edellyttää sitä, että ammattilainen viettää aikaa vanhemman ja lapsen kanssa selittääkseen ikätasoisesti päätettävää asiaa ja varmistamalla osallistujien ymmärrystä.¹⁴⁷

6.2 Suostumus eräissä erityistilanteissa

Potilaslain 7 § on lapsipotilaan itsemääräämisoikeutta koskeva yleissäännös terveydenhuollossa, jota sovelletaan kaikkiin terveydenhuollon tilanteisiin jollei toisin ole säädetty.¹⁴⁸ Alaikäisen itsemääräämisoikeudesta terveydenhuollossa säädetään potilaslaista poikkeavasti ja sitä rajoitetummin laissa ihmisen elimien, kudoksien ja solujen lääketieteellisestä käytöstä (101/2001, ns. kudoslaki) sekä lääketieteellistä tutkimusta koskevassa lain-säädännössä. Kaikissa on kyse toimenpiteistä, joilla ei lähtökohtaisesti hoideta alaikäistä potilasta itseään, vaan hänelle tehdään lääketieteellinen toimenpide jonkun toisen henkilön sairauden hoitamiseksi (kudoslaki) tai on kyse tutkimukseen osallistumisesta. Jälkimmäistä säätelevät laki lääketieteellisestä tutkimuksesta (488/1999, tutkimuslaki),¹⁴⁹ laki kliinisestä lääketutkimuksesta (983/2021, lääketutkimuslaki)¹⁵⁰ sekä biopankkilaki

147 Ks. esim. Isles 2017, s. 317-318.

148 Siten esimerkiksi myös erilaiset seksuaalisuuteen ja seksuaaliterveyteen liittyvät tilanteet arvioidaan potilaslain 7 §:n nojalla, samoin alaikäisen raskauden keskeyttäminen. Yksi raskauden keskeytysperuste on se, että raskaus on saanut alkunsa ennen kuin alaikäinen on täyttänyt 17 vuotta (laki raskauden keskeyttämisestä 239/1970, 1 § 4-kohta). Ikäraja perusteltiin sillä, että alle 17-vuotiaista ei voida pitää ruumiillisesti ja henkisesti kypsänä raskauteen ja äitiyteen. HE 104/1969 vp. Lähtökohtana on siten raskaaksi tulleen alaikäisen itsemääräämisoikeus, oli raskaudenkeskeyttäjä periaatteessa kuinka nuori tahansa. Ks. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2008:43:

149 Lääketieteellisellä tutkimuksella puututaan ihmisen, ihmisen alkion tai sikiön koskemattomuuteen ja sen tarkoitus on lisätä tietoa terveydestä, sairauksien syistä, oireista, diagnostiikasta, hoidosta, ehkäisystä tai tautien olemuksesta yleensä (tutkimuslaki 2 § 1 mom. 1 kohta). Tutkimuslaissa säädetään sekä hoitopotilaisiin kohdistuvasta että muusta lääketieteellisestä tutkimuksesta. Hoitopotilaisiin soveltuu myös potilaslaki. Erityislakina tutkimuslain säännöksiä sovelletaan tällöin potilaslain 2 luvun potilaan oikeuksia koskevan sääntelyn sijaan.

150 Lääketutkimuslakia sovelletaan yhdessä EU:n lääketutkimusasetuksen kanssa, joista jälkimmäisessä on määritelty kliinisen lääketutkimuksen ala (lääketutkimusasetus 2 art. 2-kohta). Lääketutkimuslaissa säädetään niistä asioista, jotka EU-asetuksessa edellytetään ja mahdollistetaan kansallisesti säädettäväksi (lääketutkimuslaki 1 §).

(688/2012).¹⁵¹ Tutkimuslakien sääntelyt pohjautuvat pitkälti biolääketiedesopimukseen (SopS 24/2010). Sopimus ei kuitenkaan ota kantaa siihen, milloin henkilö on tai ei ole kykenevä antamaan suostumustaan tutkimukseen, vaan se määrittää kunkin sopimusvaltion omassa lainsäädännössä.¹⁵²

Kudoslain mukaan elimen osan tai kudoksen irrottaminen alaikäiseltä on mahdollista vain laissa säädettyin erityisin edellytyksin ja siihen tulee olla Valviran lupa. Suostumuksen lapsen elimien, kudoksien ja solujen käyttöön antaa aina lapsen huoltaja (3 § 3). Alaikäisen oma mielipide tulee kuitenkin selvittää siinä määrin kuin se on alaikäisen ikä ja kehitystaso huomioon ottaen mahdollista eikä luovutusta voida tehdä, jos alaikäinen vastustaa sitä. Kudoslain mukaisessa sääntelyssä on siten kyse lapsen myötämääräisoikeudesta eli tilanteesta, jossa edellytetään sekä lapsen että huoltajan yhdenmukaista näkemystä asiasta (ks. edellä s. 49-50).

Alaikäinen voi lisäksi luovuttaa vain uusiutuvaa kudosta tai uusiutuvan elimen osan. Se, kenelle luovutus voidaan tehdä, riippuu siitä, katsotaanko alaikäinen luovutuksen suhteen itsemäärääväksi vai ei (kudoslaki 5 §). Arviointi tehdään potilaslain 7 §:n nojalla. Ei-itsemääräävä alaikäinen voi luovuttaa vain sisarelle, jonka henki on uhattuna sairauden tai vamman vuoksi eikä sopivaa kudosta tai elintä saada kuolleelta tai täysivaltaiselta luovuttajalta. Itsemääräävä alaikäinen voi luovuttaa myös muulle lähiomaiselle tai läheiselle.¹⁵³

Tutkimus- ja lääketutkimuslaissa lähtökohta on, että suostumuksen tutkimukseen osallistumiseen antaa lapsen huoltaja (tutkimuslaki 8 § 3, lääketutkimuslaki 14 § 2). 15 vuotta täyttäneillä alaikäisillä on kuitenkin rajoitettu oikeus päättää itse tutkimukseen osallistumisesta (tutkimuslaki 8 § 4, lääketutkimuslaki 14 § 3). Oikeus on rajattu koskemaan tutkimusta, josta koituu kyseessä olevalle alaikäiselle välitöntä hyötyä. Itsemääräämisoikeutta ei tällöinkään ole, jos alaikäinen ei ikänsä, kehitystasonsa tai sairauden, vamman tai tutkimuksen laatuun nähden kykene ymmärtämään tutkimuksen tai tutkimustoimenpiteen merkitystä.

151 Biopankkitoiminta eroaa perinteisestä tutkimuksesta siten, että toiminnassa itsessään ei ole kyse varsinaisesta tutkimuksen tekemisestä, vaan tutkimuksen tukemisesta biopankki-infrastruktuuria hyödyntäen. Siten valtaosa tuotetusta geneettisestä tiedosta syntyy biopankkiaineistoja hyödyntävissä tutkimushankkeissa, ei itse biopankeissa. Biopankkitoiminnasta lasten näkökulmasta ks. Nieminen 2019.

152 Ihmistieteissä alaikäisen osallistumisesta tutkimukseen ei säädetä laissa, vaan sitä koskevat ainoastaan Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeet (https://tenk.fi/sites/default/files/2021-01/Ihmistieteiden_eettisen_ennakoarvioinnin_ohje_2020.pdf). Lähtökohtana niissä on, että 15 vuotta täyttänyt alaikäinen voi itsenäisesti antaa suostumuksen tutkimukseen osallistumiseen. Ks. myös Nieminen 2010.

153 HE 54/2018 vp, s. 28. Soluja voi kuitenkin luovuttaa myös muissa kuin edellä mainituissa tilanteissa, jos sopivia soluja ei ole saatavissa kuolleelta tai täysivaltaiselta luovuttajalta.

Kaikissa muissa kuin edellä mainituissa tilanteissa tutkimukseen osallistumisesta päättää lapsen huoltaja. Huoltajan antaman suostumuksen ohella edellytetään myös alaikäisen omaa kirjallista suostumusta, jos hän kykenee arvioimaan tutkimuksesta saamiaan tietoja ja muodostamaan niiden perusteella siitä mielipiteensä (tutkimuslaki 8 § 6, lääketutkimuslaki 14 § 4). Kummassakaan laissa ei ole asetettu alikärajaa sille, minkä ikäiseltä lapselta edellytetään huoltajan kanssa rinnakkaista suostumusta.¹⁵⁴ Lääketutkimuslakia koskevassa hallituksen esityksessä viitataan tässä yhteydessä kansallisiin ja kansainvälisiin suosituksiin, joiden perusteella kirjallinen suostumus voitaisiin edellyttää noin kouluikäiseltä (kuudesta vuodesta eteenpäin) lapselta. Lähtökohtaisesti arvio tehdään kuitenkin tapauskohtaisesti ja siinä on otettava huomioon lasten kehitystä koskeva kirjallisuus, asiantuntijoiden suositukset, tutkijan omaan koulutukseen ja osaamiseen perustuva asiantuntemus sekä arvioinnin kohteena olevan lapsen kyky muodostaa mielipide ja arvioida saamiaan tietoja.¹⁵⁵

Jos huoltajan ja lapsen näkemykset tutkimukseen osallistumisesta eroavat toisistaan, noudatetaan alaikäisen tutkittavan nimenomaista toivomusta kieltäytyä tutkimukseen osallistumisesta tai keskeyttää osallistuminen, mikäli alaikäinen tutkittava kykenee arvioimaan tutkimuksesta saamiaan tietoja ja muodostamaan niiden perusteella mielipiteensä (tutkimuslaki 8.6 §, lääketutkimusasetus 32 art. 1 c -kohta). Molemmat lait säättävät myös lapsen kehittyvät valmiudet (LOS 5 art.) huomioon ottaen tilanteista, joissa alkuperäisen suostumuksen tutkimukseen on antanut alaikäisen huoltaja, mutta alaikäinen täyttää myöhemmin itsenäisen suostumuksen antamisen edellytykset. Tutkimuslain mukaan alaikäiselle on tällöin kerrottava, että hänellä on oikeus halutessaan keskeyttää tutkimukseen osallistuminen (tutkimuslaki 8 § 8). Lääketutkimuksen jatkaminen edellyttää, että alaikäinen antaa itse nimenomaisen tietoon perustuvan suostumuksen (lääketutkimusasetus 32 art. 3 kohta).

Voimassa olevan biopankkilain (688/2012) alikäistä koskeva sääntely poikkeaa tutkimus- ja lääketutkimuslaista. Siinä huoltaja antaa lapsen puolesta suostumuksen näytteiden käsittelyyn biopankissa lähtökohtaisesti aina, mutta huoltajan suostumuksen tulee olla alikäisen oletetun tahdon mukainen. Lisäksi edellytetään alikäisen omaa kirjallista

154 Tutkimuslakia säädettäessä ehdotettiin, ettei tutkimukseen liittyvää toimenpidettä saisi suorittaa, jos 5 vuotta täyttänyt tutkittava vastustaa sitä. Ihmisarvon kunnioittamisen katsottiin vaativan, ettei lasta alisteta tahdonvastaisesti tutkimukseen, jos lapsi kykenee ymmärtämään, mistä tutkimuksessa on kyse ja mitä siinä tehdään. HE 229/1998 vp, s. 15–16. Sosiaali- ja terveysvaliokunta kuitenkin katsoi, että ikärajasaännös voi käytännössä johtaa tutkimuksen kannalta ylipääsemättömiin ongelmiin, ja sääntelyä muutettiin valiokunnan ehdotuksen mukaisesti niin, että tutkimukseen liittyvää toimenpidettä vastustavan alikäisen mielipidettä on noudatettava tämän ikä ja kehitystaso huomioon ottaen. StVM 39/1998 vp, s. 4.

155 HE 18/2020 vp, s. 110.

suostumusta, jos alaikäinen ikänsä ja kehitystasonsa huomioon ottaen kykenee ymmärtämään biopankkitutkimuksen merkityksen ja luonteen (biopankkilaki 11 § 3). Biopankkilain uudistusta on valmisteltu ja tässä yhteydessä alaikäisiä koskevaan sääntelyyn on ehdotettu merkittäviäkin muutoksia. Laajemmasta uudistuksesta on kuitenkin tällä erää luovuttu ja päädytty tekemään lakiin vain tietosuoja-asetuksen edellyttämät muutokset sekä joitakin teknisluontoisia korjauksia.¹⁵⁶

Valmistelun aikana ehdotettiin muun muassa, että 15 vuotta täyttänyt alaikäinen olisi voinut antaa suostumuksen biopankkitoimintaan itsenäisesti. 15 vuoden ikäraja perusteltiin sillä, että 15–17-vuotiaat on monissa muissakin tilanteissa katsottu ikäryhmäksi, joka osaa hahmottaa monimutkaisia kokonaisuuksia ja kysymyksenasetteluja ja jolla voidaan lähtökohtaisesti katsoa olevan kyky ymmärtää myös biopankkitoiminnan luonne. Lisäksi ehdotettiin, että suostumuksen antamista koskeva asia tulisi ratkaista aina ensisijaisesti lapsen edun mukaisesti.¹⁵⁷

6.3 Potilastiedot ja kiello-oikeus

Myös terveydenhuollossa alaikäisen itsemääräämisoikeutta voidaan tarkastella tiedollisten oikeuksien näkökulmasta, joihin kuuluvat alaikäisen oikeus tietoon osallisuuden ja itsemääräämisen näkökulmasta, oikeus saada itseään ja omaa asiaansa koskevaa tietoa sekä oikeus päättää itseään koskevan tiedon luovutuksesta.

Potilaslaissa ei ole erikseen säädetty hoitoa koskevan tiedon antamisesta alaikäiselle potilaalle, vaan potilaslain 5 § koskee yleisesti kaikkia potilaita. Sen mukaan potilaalle on annettava selvitys hänen terveydentilastaan, hoidon merkityksestä, eri hoitovaihtoehdoista ja niiden vaikutuksista sekä muista hoitoon liittyvistä seikoista, joilla on merkitystä hoitopäätöksiä tehtäessä. Niitä ovat muun muassa hoidon merkitys, laajuus, riskitekijät, epäonnistumismahdollisuudet, komplikaatiot sekä hoitovaihtoehdot ja niiden vaikutukset. Selvitys tulisi antaa myös siitä, mitä seurauksia potilaalle voi aiheutua, jos hoitotimenpide jätetään tekemättä. Selvitys on annettava oma-aloitteisesti ja niin, että potilas riittävästi ymmärtää sen sisällön. Lapsipotilaita ei ole ohjeituksessa erityisesti otettu

¹⁵⁶ HE 247/2022 vp.

¹⁵⁷ Luonnos hallituksen esitykseksi eduskunnalle uudeksi biopankkilaiksi sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi, s. 31–33 ja s. 129.

huomioon.¹⁵⁸ Lääketieteellistä tutkimusta koskevissa laeissa tiedon antamisesta on säädetty huomattavasti yksityiskohtaisemmin (tutkimuslaki 5 a§ ja 8 § 5, lääketutkimusasetus 29 art. ja 32 art. 1 b -kohta). Huomiota on kiinnitetty muun muassa alaikäiselle annettavan tiedon sisältöön ja tiedon antamisen tapaan (tiedon antajan ammatillinen koulutus ja kokemus lasten kanssa työskentelystä).

Oikeus omiin potilastietoihin ratkeaa terveydenhuollossa sosiaalihuollon tavoin julkisuuslain nojalla (PotL 5 § 3) ja siten hallintolain puhevaltaa koskevaa sääntelyn perusteella. Vastaavasti myös potilastiedon luovutus ulkopuoliselle voi perustua vain joko potilaan antamaan suostumukseen tai lain säännökseen (ks. edellä 5.4). Hallintolain puhevaltaa koskeva sääntely voi tällöin asettua ristiriitaan potilaslain alaikäisen potilaan itsemääräämisoikeutta koskevan sääntelyn kanssa: hallintolain mukainen puhevalta on 15 vuotta täyttäneillä alaikäisillä, vaikka tätä nuorempikin voidaan arvioida potilaslain mukaisesti (7 §) itsemäärääväksi. Se taas johtaa tilanteeseen, jossa itsemäärääväksi arvioidulla alaikäisellä potilaalla ei olisi oikeutta tietopyynnön tekemiseen, vaikka lapsen oikeuksien komitea on korostanut, että lapsella tulee aina olla oikeus omiin terveystietoihinsa (YK 20, kohta 46).

Potilastietojen luovutuksessa potilaan itsemääräämisoikeutta ja yksityisyyttä kunnioittava suostumus on niin ikään aina ensisijainen luovutusperuste (PotL 13 § 2) samalla tavoin kuin sosiaalihuollossa. Alaikäinen potilas antaa suostumuksen itse, jos hänellä on edellytykset arvioida suostumuksen merkitys. Tarkemman ohjeistuksen puuttuessa on terveydenhuollossakin lähdetty siitä, että ainakin itsemäärääväksi arvioitu alaikäinen potilas voi antaa suostumuksen. Muussa tapauksessa suostumuksen antaa alaikäisen puolesta huoltaja tai muu laillinen edustaja. Potilaslaissa ei asiakaslain tavoin (SHAL 10 § 4 ja 11 § 3) säädetä erikseen tilanteista, joissa huoltaja ei voi antaa suostumusta lapsen puolesta.

Itsemäärääväksi arvioidulla alaikäisellä on oikeus kieltää terveydentilaansa ja hoitoansa koskevien tietojen antaminen huoltajalleen (PotL 9 § 2). Toisin kuin sosiaalihuollossa sääntely on ehdoton: Jos alaikäinen potilas on arvioitu itsemäärääväksi ja hän kieltää tietojensa luovutuksen huoltajalleen, kieltoa on noudatettava ilman ammattilaisen harkintaa.¹⁵⁹ Eriksen kielto-oikeudesta säädetään tutkimus- ja lääketutkimuslaissa. Alaikäinen käyttäessä

158 HE 185/1991 vp, s. 15. Ks. myös StVM 15/1992 vp, s. 2–3. Jos potilas ei halua ottaa tietoa vastaan tai on ilmeistä, että selvityksen antamisesta aiheutuisi vakavaa vaaraa potilaan hengelle tai terveydelle, selvitystä ei tule antaa. Selvityksen antamisesta tulee tehdä merkintä potilasasiakirjoihin (sosiaali- ja terveysministeriön asetus potilasasiakirjoista 94/2022, 18 § 2).

159 Alaikäisen potilaan kielto-oikeudesta tarkemmin ks. Pollari 2019, s. 94–95. Ks. myös YK 20, kohta 46. Kielto-oikeuden käyttö on merkittävä alaikäisen potilaan potilasasiakirjoihin (sosiaali- ja terveysministeriön asetus potilasasiakirjoista 94/2022, 19 §).

tutkimuslain mukaista itsemääräämisoikeuttaan, alaikäisen huoltajalle tai lailliselle edustajalle on pääsääntöisesti ilmoitettava tutkimuksesta. Tutkimushankkeen luonne huomioon ottaen on kuitenkin mahdollista, että alaikäinen saa kieltää ilmoittamisen (tutkimuslaki 8.4 §). Kielto-oikeuden käytön sallimisen arvioi eettinen toimikunta ja se voi olla perusteltua esimerkiksi perheväkivaltaan liittyvissä tutkimuksissa. Lääketutkimuslain mukaisissa tilanteissa itsemääräävällä alaikäisellä ei ole kieltämis-oikeutta, vaan huoltajalle ilmoitetaan aina (lääketutkimuslaki 14 § 3). Tutkittavaan lääkkeeseen voi liittyä haittavaikutuksia, ja alaikäisen huoltajan tai muun laillisen edustajan on voitava seurata tilannetta.¹⁶⁰

Uusi laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen käsittelystä tulee voimaan 1.1.2024 ja kumoo sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen sähköisestä käsittelystä annetun lain, sosiaalihuollon asiakasasiakirjoista annetun lain sekä muun muassa asiakas- ja potilaslain asiakastietojen käsittelyä koskevan sääntelyn.¹⁶¹ Hallituksen esityksestä antamassaan lausunnossa perustuslakivaliokunta katsoi, että myös terveydenhuollossa alaikäisen kieltämis-oikeuteen tulisi lisätä terveydenhuollon ammattihenkilön lapsen etua koskeva tarkinta.¹⁶² Lakia ei kuitenkaan tältä osin muutettu. Sosiaali- ja terveysvaliokunta totesi, että lähtökohdat lapsen oikeudelle kieltää tietojensa antaminen huoltajalle ovat erilaiset sosiaalihuollossa ja terveydenhuollossa palvelujen erilaisen luonteen takia ja toisin kuin sosiaalihuollossa, terveydenhuollossa kieltämis-oikeuden käyttö perustuu terveydenhuollon ammattihenkilön arvioon lapsen kyvystä päättää itse hoidostaan. Lapsen edun näkökulmasta on huoltajan tiedonsaantioikeuden ja huoltajan tehtävien lisäksi otettava huomioon myös lapsen oikeus luottamukselliseen asiointiin terveydenhuollossa.¹⁶³

Valiokunnan jälkimmäinen näkemys on yhdenmukainen lapsen oikeuksien komitean näkemyksen kanssa: lapsille on laissa turvattava oikeus luottamukselliseen lääketieteelliseen neuvontaan ja ohjeistukseen (ks. edellä 4.3). Uuteen lakiin lisätään kuitenkin sosiaalihuoltoa vastaavasti potilastietoja koskeva sääntely, joka rajoittaa huoltajien oikeutta kieltää lapsen tietojen luovutus hätätilanteissa, eli silloin kun on kyse potilaan henkeä tai terveyttä uhkaavan vaaran torjumiseksi tarpeellisen hoidon antamisesta (ks. laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen käsittelystä 53 § 5 ja 6 mom., ks. myös SHAL 17 §).

160 HE 18/2020 vp, s. 110 ja 149.

161 Ks. HE 246/2022 vp.

162 PeVL 89/2022 vp.

163 StVM 48/2022 vp, s. 6–7.

6.4 Yksi vai kaksi huoltajaa?

Lapsenhuoltolakiin kirjatun huoltajien yhteistoimintaperiaatteen mukaan lapsen huoltajat tekevät yhdessä lasta koskevat päätökset, jollei toisin ole säädetty tai määrätty (LHL 5 § 1).¹⁶⁴ Yhden huoltajan päätös riittää, jos toinen tai joku huoltajista ei matkan, sairauden tai muun syyn vuoksi voi osallistua päätöksen tekemiseen ja ratkaisun viivästyisestä aiheutuisi haittaa (5 § 2). Este- ja haittaedellytyksen täyttymisestä huolimatta suostumus vaaditaan kaikilta huoltajilta, jos päätettävällä asialla on huomattava merkitys lapsen tulevaisuuden kannalta. Esimerkkeinä tällaisista päätöksistä mainitaan lapsenhuoltolakia koskevassa hallituksen esityksessä muun muassa vaikeat leikkaukset tai vaikean sairauden lääkehoito. Niissä yksi huoltaja voi tehdä päätöksen ainoastaan tilanteissa, joissa lapsen etu sitä vaatii. Tältä osin hallituksen esityksessä viitataan melko vakaviin tilanteisiin, joissa lapsen henki tai terveys on vaarassa tai lääkinnällisten toimenpiteiden suorittamatta jättäminen saattaisi vaarantaa lapsen terveydentilan.¹⁶⁵

Vaikka huoltajien yhteistoimintaperiaate on tarkoitettu selkeäksi pääsäännöksi, on perheen arjen ja myös terveydenhuollon sujuvan toiminnan kannalta kuitenkin pidetty tarkoituksenmukaisena, että ainakin ns. rutiiniluonteisista toimenpiteistä voi päättää yksi huoltaja, vaikka laki ei asiasta nimenomaisesti säädäkään.¹⁶⁶ Lainsäädännön tai oikeuskäytännön perusteella ei kuitenkaan ole lainkaan selvää, milloin on kyse sellaisesta rutiiniluonteisesta terveydenhuollon toimenpiteestä, johon riittää yhden huoltajan suostumus. Esimerkiksi lasten rokottamisen osalta on esitetty eriäviä mielipiteitä. Kansalliseen rokotusohjelmaan¹⁶⁷ kuuluvia rokotuksia on usein pidetty terveydenhuollon tavanomaisina toimenpiteinä, mutta oikeusasiamies on näyttänyt edellyttävän molempien huoltajien suostumusta riippumatta siitä, kuuluuko rokotus kansalliseen rokotusohjelmaan vai ei (ks. esim. EOA 4640/09 ja EOA 5294/13) ja sama koskee rokotustutkimukseen osallistumista

164 Pykälä koskee kaikkia huoltajia riippumatta siitä ovatko he lapsen vanhempia vai henkilöitä, joille lapsen huolto on uskottu vanhemman tai vanhempien ohella tai sijaan joko sopimuksella tai tuomioistuimen päätöksellä.

165 HE 224/1982 vp, s. 14.

166 Ks. Tolonen & Linnanmäki 2020, s. 82. Ks. myös Pollari 2019, s. 96.

167 Sosiaali- ja terveysministeriön asetus rokotuksista ja tartuntatautien raskaudenaikaisesta seulonnasta (421/2004).

(AOA 2983/07).¹⁶⁸ Toistaiseksi lainsäätäjät on ollut melko haluton puuttumaan tai edes pohdimaan yhteistoimintaperiaatetta eikä lainsäädännössä myöskään aina selkeästi ilmaista, edellytetäänkö asiassa yhden vai kahden huoltajan suostumusta.¹⁶⁹

Käytännössä huoltajien yhteistoimintaperiaate voikin aiheuttaa ongelmia lapsen hoitoon pääsyssä, jos huoltajat ovat hoidon tarpeesta tai sisällöstä erimielisiä eikä lapsella itsellään ole mahdollisuutta toimia asiassa. Muun muassa oikeusasiamies ja eduskunnan perustuslakivaliokunta ovat tuoneet esille tarpeen arvioida ja täsmentää alaikäisen päätöksentekoa ja huoltajien asemaa koskevaa terveydenhuollon sääntelyä.¹⁷⁰ Myös lapsen oikeuksien komitea on edellyttänyt, että silloin kun alaikäinen ei itse pysty tekemään terveydenhuoltoaan koskevia päätöksiä ja antamaan suostumusta, laissa pitää olla selvästi säädetty, kuka antaa suostumuksen lapsen puolesta (YK 20, kohta 39). Esimerkiksi Ruotsissa laissa on erikseen säädetty, että huoltajien erimielisyystilanteissa sosiaalitoimi voi päättää lapselle

168 Papilloomavirustutkimuksen toteuttamista alaikäisellä tutkittavalla ei apulaisoikeusasiamiehen mukaan ollut rutiiniluonteinen toimenpide, kun rokotteen vaikutuksista käytiin kriittistä keskustelua ja eikä rokotteella ollut myyntilupaa pojille, vaan pitkäikäistutkimusta tehtiin juuri vaikutusten arvioimiseksi. Informoitu ja kirjallinen suostumus olisi siksi pitänyt pyytää kummaltakin alle 15-vuotiaan lapsen huoltajalta. Ks. lasten rokotuksia koskevasta keskustelusta Helander 2018.

169 Potilaslain valmistelussa huoltajien väliseen toimivaltakysymykseen ei esimerkiksi otettu lainkaan kantaa, vaan viitattiin tältä osin lapsenhuoltolain esitöihin. HE 185/1991 vp, s. 17. Potilaslaissa puhutaan huoltajasta yksikkömuodossa (PotL 7 § 2), samoin kudoslaissa (101/2001) ja tutkimuslaissa (488/1999, 8 § 3). Mielenterveyslaissa (11 § 1) huoltaja sana on monikkomuodossa ja myös hallituksen esityksen mukaan alaikäisen tahdonvastaiseen hoitoon vaaditaan molempien huoltajien suostumus. HE 201/1989 vp, s. 16. Biopankkilaissa on taas nimenomaisesti lähdetty siitä, että yhden huoltajan suostumus riittää, koska laki sisältää vaatimuksen siitä, että huoltajan suostumuksen on oltava alaikäisen oletetun tahdon mukainen. HE 86/2011 vp, s. 49–50. Biopankkilain uudistusta valmisteltaessa ehdotettiin tästä poikkeavasti säädettäväksi, että alaikäisen puolesta suostumuksen antavat hänen molemmat huoltajansa. Lakiluonnoksen perustelujen mukaan biopankkitoimintaan osallistumista ei voida katsoa sellaiseksi rutiiniluontoiseksi toimenpiteeksi, josta voi päättää toinen huoltaja yksin, vaan kyse on tietosuoja- ja henkilötietojen käsittelyyn liittyvästä korkeariskisestä toiminnasta. Luonnos hallituksen esitykseksi eduskunnalle uudeksi biopankkilaiksi sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi, s. 127. Ehdotus ei ole ainakaan toistaiseksi edennyt hallituksen esitykseksi.

170 HE 18/2020 vp, s. 16 ja PeVL 23/2020 vp, s. 6. Perustuslakivaliokunta katsoi, että lääketutkimuslain sääntelyn sanamuodosta tulisi käydä ilmi, koskeeko vaatimus molempia/kaikkia huoltajia vai ei. Lakitekstissä viitataan edelleen huoltajaan yksikkömuodossa, mutta sosiaali- ja terveysvaliokunta tarkensi perustuslakivaliokunnan lausunnon johdosta pitävänsä perusteltuna sitä, että jos lapsella on kaksi huoltajaa, suostumus lääketutkimukseen kysytään lapsen molemmilta huoltajilta ja mahdolliset ilmoitukset lähetetään molemmille huoltajille. StVM 22/2021 vp.

säännöksessä lueteltujen sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen antamisesta toisen huoltajan suostumuksesta riippumatta, jos lapsen etu sitä vaatii (Föräldrabalk 1949:381, 6:13 a §). Sanottu koskee muun muassa psykiatrista tai psykologista selvitystä tai hoitoa.

Tällä hetkellä Suomessa lasta suojaava huoltajien erimielisyystilanteissa potilaslain sääntely, jonka mukaan lapsen henkeä tai terveyttä uhkaavan vaaran torjumiseksi hänelle voidaan aina antaa kiireellinen hoito huoltajien tai huoltajan vastustuksesta riippumatta (8 ja 9 § 4). Myös lastensuojelun toimenpiteet, esimerkiksi lapsen kiireellinen sijoitus (LSL 38 §), huostaanotto (LSL 40 §) tai lupa lapsen tutkimiseen (LSL 28 §) voivat toisinaan olla käyttökelpoisia ja tarpeellisia, jotta lapsi ylipäänsä saadaan terveydenhuollon piiriin.¹⁷¹ Muutoin huoltajan käytössä ovat erimielisyystilanteissa lähinnä yksinhuoltajuuden tai tehtävänjakomääräyksen hakeminen tuomioistuimesta.¹⁷² Terveystieteiden palvelua, esimerkiksi terapiaa, tarvitsevalle lapselle molemmat prosessit ovat valitettavan hitaita, minkä lisäksi kynnys prosessin käynnistämiseksi voi olla huoltajalle suuri. Toiseksi, vaikka tehtävänjakomääräys olisikin olemassa, näyttää siltä, etteivät palveluiden järjestäjät sitä välttämättä tunne.¹⁷³

171 Lapsen kiireellisen sijoituksen ja/tai huostaanoton myötä oikeus päättää lapsen terveydenhuollon asioista siirtyy hyvinvointialueelle (LSL 38 § 4 ja 45 § 1). LSL:ssa säädetään lisäksi erikseen tilanteesta, jossa huoltajat ovat erimielisiä lapsen avohuollon sijoituksesta (LSL 37 a §). Tällöin lapsi voidaan sijoittaa, jos huoltaja, jonka luona lapsi asuu tai jonka kanssa lapsi tulee sijoituksen aikana asumaan, siihen suostuu ja sijoituksen katsotaan olevan lapsen edun mukainen.

172 Uuteen biopankkilakiin ehdotettiin sääntelyä, jonka mukaan huoltajien erimielisyystilanteissa suostumuksen antaisi edunvalvojan sijainen. Se edellyttää, että lapselle haetaan edunvalvojan sijaista LHL 5 c §:n nojalla. Luonnos hallituksen esitykseksi eduskunnalle uudeksi biopankkilaksi sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi, s. 127–128. Ehdotus ei ole ainakaan toistaiseksi edennyt hallituksen esitykseksi.

173 Koulu ym. 2023, s. 109–110. Epäkohta on, ettei huoltoon koskevien työnjakomääräysten sisältö tällä hetkellä ilmene väestökisteriin tehdyistä kirjauksista.

7 Osallisuusouikeudet

7.1 Lähtökohtia

Osallisuusouikeuksia pidetään yleisesti yhtenä tärkeimmistä perus- ja ihmisoikeuksista.¹⁷⁴ Niiden taustalla on ajatus jokaisen yksilön yhtäläisestä ihmisarvosta ja oikeudesta saada yhdenvertaisesti muiden kanssa ilmaista näkemyksiään ja ottaa osaa omaa elämäänsä koskeviin ratkaisuihin. Osallisuusouikeudet turvataan myös lapsille lapsen oikeuksien sopimuksessa (12 art.), perustuslaissa (PL 6.3 § ja 14.4 §) ja monissa eduskuntalakitasoisissa säädöksissä.

Osallisuusouikeuksiin kuuluu ensinnäkin lapsen oikeus osallistua, jolla viitataan lapsen konkreettiseen mahdollisuuteen osallistua itseään koskevan asian käsittelyyn. Sosiaali- ja terveydenhuollossa sitä turvaavat säännökset lapsen kuulemisesta ja mielipiteen selvittämisestä. Osallisuusouikeuksissa on kyse myös osallisuudesta, jolla viitataan laajempaan, lapsen tunnepohjaiseen kokemukseen siitä, että hän saa olla mukana omaa elämäänsä koskevissa asioissa. Sosiaalihuollossa osallisuus on yksi oikeudenalan oikeusperiaatteista ja osallistumista turvaavan sääntelyn tavoite. Terveysouillossa osallisuudella ei ole itsenäisen oikeusperiaatteen asemaa, mutta myös siellä potilaan ja terveydenhuollon ammatilaisen yhteistoiminta ja dialogi tukevat sekä potilaan vaikuttavaa hoitoa että potilaan itsemääräämisoikeutta. Osallistuminen on keskeinen keino turvata muiden oikeuksien toteutumista ja osallisuus puolestaan antaa mahdollisuuden ymmärtää päätöksentekoprosessia ja lopputulosta sekä vahvistaa näin yksilön oikeudenmukaisuuskokemuksia. Asianmukaisesti toteutettuna eli osallisuuden kokemuksista turvaten osallistuminen on vahva väline työskentelyssä alaikäisyyteen perustuvaa syrjintää vastaan (ks. edellä 2.3.1). Osallistuminen on lapsen oikeus, ei velvollisuus ja siksi osallisuusouikeuksiin kuuluu myös oikeus olla osallistumatta.

Osallisuusouikeudet eivät kuitenkaan tyhjene lapsen oikeuteen osallistua tai edes osallisuusouikeuksiin, vaan lasten näkemyksille on annettava heitä koskevissa asioissa painoarvoa lapsen kehittyvien valmiuksien mukaisesti (LOS 5 ja 12 art., PL 6 § 3). Velvoite kunnioittaa lapsen usein rajoitettua itsemääräämisoikeutta. Osallisuusouikeuksilla on lisäksi tärkeä lapsen kehittyviin valmiuksiin (LOS 5 art.) liittyvä tehtävä, sillä osallistumalla lapsi kehittyä kohti aikuisuutta ja täysimääräistä itsemääräämisoikeutta. Se edellyttää kuitenkin,

¹⁷⁴ Osallisuuden moninaisista määritelmistä ja merkityksistä ks. esim. Pajulammi 2014, ss. 141.

etteivät aikuiset sulje lasta hänen omaa elämäänsä koskevien asioiden ulkopuolelle vaan että aikuiset päinvastoin edistävät lapsen kykyä itsenäiseen ajatteluun, päätöksentekoon ja toimintaan. Lapsen kehittyvien valmiuksien näkökulmasta on vahingollistakin ajatella, ettei lapsi kykene osallistumaan. Oikein toteutettuna osallistumisen ja kuulluksi tulemisen kokemukset ovat itsessään arvokkaita ja lasta kasvattavia, riippumatta siitä, mikä niiden vaikutus lopputulokseen on ollut. Se edellyttää kuitenkin, että osallisuus on toteutettu lapsiystävällisesti ja että tehdyt ratkaisut perustellaan lapselle ymmärrettävällä tavalla. Muussa tapauksessa osallistuminen voi olla lapselle turhauttavaa ja käsittämätöntä ja sellaisena myös vahingollista.¹⁷⁵

Osallisuus oikeuksien merkityksestä ja yleisesti tunnustetusta asemasta huolimatta niiden toteutumisessa on haasteita, joita ovat tuoneet esille lapset itse¹⁷⁶ ja lapsen oikeuksia valvovat tahot.¹⁷⁷ Myös lapsen oikeuksien komitea on Suomelle antamissaan suosituksissa ja huomautuksissa kiinnittänyt huomiota puutteisiin lasten näkemysten selvittämisessä ja huomioon ottamisessa. Erityisesti komitea on ollut huolissaan kansallisen lainsäädännön ikärajoista ja niiden lasten osallisuutta mahdollisesti rajoittavasta vaikutuksesta. Lisäksi komitea on peräänkuuluttanut lapsiystävällisiä kuulemisen tapoja ja huomion kiinnittämistä erityisen haavoittuvassa asemassa olevien lasten osallisuuden turvaamiseen. Kun osallisuus on erottamattomasti yhteydessä lapsen edun toteutumiseen, liittyvät puutteet lasten näkemysten selvittämisessä ja niiden huomioon ottamisessa osaltaan myös komitean havaintoihin siitä, ettei lapsen etua käytännössä ymmärretä eikä sitä siksi sovelleta Suomessa vielä täysimääräisesti.¹⁷⁸

175 Keenan & Evans 2009, s. 6–7 ja Wingrove & Beal 2014, s. 13–29, s. 14–15 ja 18–19. Ks. myös AOA 796/4/87, jossa apulaisoikeusasiamies katsoi, että poliisin kiinniottovaltuuksien tulkinnassa oli noudatettava erityistä varovaisuutta, kun niiden kohteena on ensimmäistä kertaa poliisin kanssa tekemisissä oleva alaikäinen henkilö, sillä alaikäisen ensivaikutelma voi vaikuttaa merkittävästi hänen tulevaan suhtautumiseensa viranomaisiin.

176 Ks. esim. Council of Europe Strategy for the Rights of the Child 2012–2015, s. 16–20. Ks. myös Opetus- ja kulttuuriministeriö 2011:27 ja Sosiaali- ja terveysministeriö 2021:19.

177 Ks. esim. Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2018, s. 102. Lasten osallisuus toteutuu edelleen puutteellisesti, vaikka oikeusasiamies on jo vuosien ajan ohjannut viranomaisia lukuisilla kanteluratkaisuilla.

178 Ks. erityisesti CRC/C/15/Add.272, kohdat 20–21 ja 22–23 ja CRC/C/FIN/CO/4, kohdat 26–29.

7.2 Osallisuus oikeudet perustuslaissa ja lapsen oikeuksien sopimuksessa

Kun tarkastellaan lapsen oikeutta osallistua, perustuslain pykälistä viitataan usein 6 § 3 momenttiin. Sen mukaan 'Lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilönä ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti'. Ensisijaisesti perustuslain 6 §:ssä säädetään kuitenkin yhdenvertaisuudesta ja alkuperäinen hallituksen esitys sisälsikin vain vaatimuksen lasten tasa-arvoisesta kohtelusta. Vaikutusmahdollisuuksia koskeva kohta lisättiin lakiin perustuslakivaliokunnan esityksestä. Paikaksi valikoitui hieman sattumanvaraisestikin yhdenvertaisuussäätely, kun muutakaan luontevaa, systemaattista paikkaa sille ei löytynyt.¹⁷⁹

Osallisuus oikeuksien näkökulmasta PL 6 § 3 momenttia tuleekin lukea yhdessä PL 14 § 4 momentin kanssa. Otsikkotasolla vaali- ja osallistumisoikeuksia koskevassa PL 14 § 4 momentissa säädetään ääni- ja äänestys oikeutta laajemmin julkisen vallan velvollisuudesta turvata yksilön osallisuutta. Lainkohdan mukaan 'Julkisen vallan tehtävänä on edistää yksilön mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ja vaikuttaa häntä itseään koskevaan päätöksentekoon'. Lakia koskevassa hallituksen esityksessä todetaan nimenomaisesti, ettei yksilön vaikuttamismahdollisuuksia itseään koskevissa asioissa rajata pykälässä iän perusteella. Päinvastoin säännös edellyttää yhdessä lasten yhdenvertaisuutta koskevan säätelyn (PL 6 § 3) kanssa, että mahdollisuus turvataan myös lapsille heidän kehitystään vastaavasti.¹⁸⁰

Lapsen oikeutta tulla kuulluksi hallinto- ja tuomioistuinprosessissa turvaa PL 21 §. Sen 2 momentin mukaan "käsittelyn julkisuus sekä oikeus tulla kuulluksi, saada perusteltu päätös ja hakea muutosta samoin kuin muut oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja hyvän hallinnon takeet turvataan lailla". Oikeus tulla kuulluksi on yksi oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja hyvän hallinnon ydinelementeistä: asianosaisten oikeusturva edellyttää, ettei viranomaisen tai tuomioistuin voi lähtökohtaisesti päättää asiaa asianosaista kuulematta.

Lapsen oikeuksien sopimuksessa lasten osallisuudesta säädetään 12 artiklassa. Artiklan 1 kohta koskee lapsen oikeutta ilmaista näkemyksensä kaikissa itseään koskevissa asioissa sekä oikeudesta siihen, että näkemykset otetaan huomioon lapsen ikää ja kehitystasoa vastaavasti. Jälkimmäinen kohta säätää lapsen oikeudesta tulla kuulluksi itseään

¹⁷⁹ PeVM 25/1994 vp, s. 7.

¹⁸⁰ HE 309/1993 vp, s. 62. Ks. myös StVL 5/1994 vp, s. 5.

koskevien asioiden hallinto- tai tuomioistuimenettelyssä.¹⁸¹ 12 artikla on yksi sopimuksen yleisperiaatteista. Muiden yleisperiaatteiden tavoin se on sekä itsenäinen oikeus että sopimuksen keskeinen tulkintaperiaate, joka on otettava huomioon kaikkien muiden sopimuksen artiklojen tulkinnassa. Erityisen kiinteä yhteys on osallisuus oikeuksien ja lapsen edun välillä; lasta koskeva päätös ei voi olla lapsen edun mukainen, jos osallisuuteen kykenevä ja sitä haluava lapsi ei ole saanut osallistua (YK 14, kohta 43 ja YK 12, kohdat 70–74).

LOS 12 artikla:

”1. Sopimusvaltiot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti.

2. Tämän toteuttamiseksi lapselle on annettava erityisesti mahdollisuus tulla kuuluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa joko suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä kansallisen lainsäädännön menettelytapojen mukaisesti.”

7.2.1 Jokaiselle lapselle kuuluva ehdoton oikeus

Yleiskommenteissaan lapsen oikeuksien komitea on korostanut 12 artiklan ehdottomuutta; lapsella, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä ja joka haluaa ne ilmaista, tulee aina olla oikeus osallistua asioihin, jotka koskevat tai jotka vaikuttavat lapseen. Sopimuksen valmisteluvaiheessa tehtiin nimenomainen päätös siitä, että oikeus koskee kaikkia asioita ja että sitä on tulkittava laajasti (YK 12, kohdat 26 ja 27). Taustalla on ajatus siitä, että lapsi itse on lähtökohtaisesti paras lähde kertomaan itsestään, elämästään ja tarpeistaan (YK 14, kohta 44). Yhtä ehdoton on toisaalta myös lapsen oikeus olla osallistumatta, jos hän itse niin tahtoo. Lapsi itse päättää osallistumisestaan eikä häntä tule missään olosuhteissa siihen painostaa (YK 12, kohta 22).

Osallisuus on jokaisen lapsen oikeus. Se, että lapsi on pieni, vammainen tai muutoin erityisen haavoittuvassa asemassa, ei saa estää sen paremmin osallistumista kuin lapsen näkemysten huomioon ottamista (YK 7, kohta 14). Päinvastoin erityisen haavoittuvassa asemassa olevien lasten osallisuuteen on kiinnitettävä erityistä huomiota. On

¹⁸¹ LOS 9 artiklassa säädetään erikseen osallisuudesta päätöksenteossa, joka koskee lapsen tahdonvastaista erottamista vanhemmastaan ja 13 artiklassa yleisemmin lasten yhteiskunnallisesta osallisuudesta.

yksiselitteisesti sopimusvaltioiden vastuulla mahdollistaa osallisuus huolehtimalla esimerkiksi tarvittavista apuvälineistä tai muista järjestelyistä, kuten lapselle määrättävästä edunvalvojasta (esim. YK 12, kohdat 20 ja 21; YK 7, kohdat 13–16).

Osallisuus oikeuksien merkitystä korostaa myös se, että komitea on suhtautunut varsin kielteisesti lasten osallisuutta rajoittaviin ikärajoihin (YK 12, kohta 21). Komitea on kehoittanut myös Suomea luopumaan osallisuutta rajoittavista ikärajoista ja varmistamaan, että kaikenikäisiä lapsia kuullaan heihin vaikuttavissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa prosesseissa. Erityisesti komitea on esittänyt huolensa siitä, että hallinnossa (pääsääntöisesti myös sosiaalihuollossa) vasta 15 vuotta täyttäneillä lapsilla on oikeus tulla kuulluiksi henkilökohtaisesti heitä koskeissa asioissa ja ettei alle 12-vuotiaita lapsia aina kuulla lainkaan tai riittävästi.¹⁸²

Oikeuskäytännössä Eduskunnan oikeusasiamies on jo pitkään korostanut osallisuus oikeuksien olevan lapselle laissa turvattuja oikeuksia, joiden sivuuttaminen ei ole hyväksyttävää (ks. esim. EOAK 2207/2000, EOAK 2039/2015, EOAK/6545/2017). Esillä on ollut myös muun muassa viranomaisen vastuu lasten osallisuus oikeuksien toteutumisesta (EOAK 931/1999) sekä lasta kuulevien henkilöiden ammatillisen pätevyyden merkitys osallisuus oikeuksien toteutumisessa (EOAK 1810/1998, EOAK 2282/2015 ja EOAK 1088/2016).

Viime vuosina myös ylimmät kansalliset tuomioistuimet ovat ottaneet kantaa lasten osallisuus oikeuksiin. Korkein oikeus esimerkiksi puuttui perheen sisäistä lähestymiskieltoa koskevassa asiassa (KKO 2019:50) siihen, ettei käräjäoikeudessa ollut selvitetty 11 ja 12-vuotiaiden lasten mielipidettä lähestymiskiellon määräämisestä eikä lasten puhevallan käyttöä ollut järjestetty asianmukaisesti. Hovioikeuden olisi tullut kiinnittää näihin puutteisiin huomiota omasta aloitteestaan. Korkein hallinto-oikeus on muun muassa ulkomaalaisasioissa painottanut, että 12 vuotta täyttäneen lapsen kuuleminen turvapaikkatutkinnassa on selkeä pääsääntö, josta poikkeamisen mahdollisuutta on tulkittava suppeasti ja jonka noudattamatta jättäminen on menettelyvirhe (esim. KHO 2021:190 ja KHO 2017:81).

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on perinteisesti edellyttänyt, että vanhempien oikeus osallistua lasta koskeviin viranomais- ja tuomioistuinprosesseihin on asianmukaisesti turvattu.¹⁸³ Sitten tuomioistuin on korostanut, että samat proses-

182 CRC/C/FIN/CO/4, kohdat 28 ja 30. Neurotieteellisen tutkimuksen perusteella on esitetty, että esimerkiksi huoltoriidoissa osallisuusikärajoja tulisi alentaa 8 ikävuoteen. Ks. Bruning & Peper 2020, s. 31–44.

183 Ks. esim. Sommerfeld v. Saksa 8.7.2003, kohdat 66–75, Sahin v. Turkki 29.6.2004, kohdat 68–78.

suaaliset oikeudet koskevat myös prosessin kohteena olevia lapsia. Käänte lapsen osallisuutta korostavissa ratkaisuisa on yhdistetty erityisesti M. ja M. v. Kroatia tapaukseen vuodelta 2015 (kohdat 171, 181, 184–185). Tämän jälkeen lasten oikeutta osallistua on painotettu useassa ratkaisussa.¹⁸⁴

7.2.2 Riittävä ja ymmärrettävä tieto osallisuuden edellytyksenä

Pystyäkseen ilmaisemaan näkemyksiään ja muodostamaan päätöksenteossa huomioon otettavia mielipiteitä, lapsi tarvitsee aikuisen tavoin riittävästi asian kannalta merkityksellistä tietoa ymmärtämällään tavalla (YK 12, kohta 41). Lapsen oikeuksien komitea on omassa ratkaisukäytännössään muistuttanut siitä, ettei lapsi tarvitse kaikkea tietoa ja täydellistä ymmärrystä käsiteltävästä asiasta voidakseen osallistua, vaan riittävät tiedot, joiden perusteella lapsi voi muodostaa oman näkemyksensä asiasta (Y.B ja N.S. v. Belgia 27.9.2018).

Lapsella tulee olla tieto ensinnäkin siitä, että hänellä on oikeus osallistua tai olla osallistumatta. Toiseksi lapselle on kerrottava missä asiassa häntä kuullaan, miten hän voi ilmaista näkemyksiään (suoraan tai edustajan välityksellä), mitä vaihtoehtoja asiassa on ja mitä eri valinnoista seuraa. Lapsen yksilöllinen valmius vaikuttaa sekä annettavan tiedon sisältöön että tapaan, jolla tieto annetaan. Tiedon antaminen on aina lapsen asiaa käsittelevän tai lapsen kanssa toimivan aikuisen vastuulla ja hänen tulee varmistua siitä, että lapsi ymmärtää saamansa informaation.

Eduskunnan oikeusasiamies on katsonut tiedollisiin oikeuksiin kuuluvan muun muassa sen, että lapselle selvitetään, miten hän pystyy esittämään omia näkemyksiään ja käsityksiään, mikä merkitys niillä asiassa on ja mitä oikeuksia lapsella kulloisessakin asiassa on. Tiedot on annettava lapselle ymmärrettävällä tavalla ja mitä vanhemmasta tai kehittyneemmästä lapsesta on kyse, sitä yksityiskohtaisempi annettavan selvityksen on oltava (EOAK/6965/2020).

Korkein oikeus katsoi lasten palauttamista koskevassa ratkaisussa KKO 2021:93, ettei lasten oikeus tulla kuulluksi heitä itseään koskevassa asiassa toteutunut riittävästi, kun asiassa ei voitu esitetyn selvityksen perusteella varmistua siitä, että lapsilla oli ollut riittävästi tietoa harkitukseen asiaa ja ilmaistakseen siinä perustellun mielipiteensä.

184 Ks. esim. N.Ts. ja muut v. Georgia 2.5.2016, kohdat 78–80 ja C. v. Kroatia 8.10.2020, kohdat 73 ja 80.

7.2.3 Lapsen näkemyksille annettava painoarvo

Lapsen oikeus osallistua ei tyhjene lapsen mielipiteen selvittämiseen tai kuulemiseen, vaan lapsilla on oikeus myös siihen, että heidän esittämilleen mielipiteille ja näkemyksille annetaan lasta koskevassa asiassa painoarvoa lapsen ikää ja kehitystasoa vastaavasti (LOS 12 art. 1 kohta, ks. myös PL 6 § 3, YK 12, kohta 28). Vaatimus velvoittaa kunnioittamaan lapsen itsemääräämisoikeutta myös niissä tilanteissa, joissa lapsella ei ole oikeutta päättää asiasta itse. On huomattava, että ikää ja kehitystasoa koskeva arviointivelvollisuus koskee kaikenikäisiä lapsia, ei ainoastaan iältään nuorimpia. Myös jo täysi-ikäisyyttä lähestyvällä lapsella voi olla sellaisia yleiseen tai tilannekohtaiseen kompetenssiin liittyviä puutteita, jotka vaikuttavat siihen, mikä merkitys hänen näkemyksilleen voidaan antaa. Mitä suurempi vaikutus lopputuloksella on lapsen elämään, sitä tärkeämpää on arvioida lapsen kehitystaso oikein (YK 12, kohta 30).

Lapsen näkemysten huomioon ottaminen ei tarkoita lapsen päätöksentekovaltaa eli veloitetta ratkaista asia lapsen näkemysten mukaisesti, jos tällaista oikeutta ei ole lapselle erikseen säädetty. Lapsen näkemykset ovat kuitenkin aina osa päätösharkintaa, ja toisinaan niiden merkitys voi olla määrääväkin.

Ratkaistessaan 11 ja 13,5-vuotiaiden palauttamista koskevan asian lasten näkemyksen mukaisesti, korkein oikeus kiinnitti iän ohella huomiota lasten kyvyille ymmärtää palauttamista koskevan asian merkitys sekä siihen, että lapset olivat pitkähkön ajan kuluessa esittäneet toistuvasti eri viranomaisille vastustavansa palauttamista (KKO 2021:93).¹⁸⁵

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien on lapsen hoivaan ja huolenpitoon liittyvissä ratkaisuihinsa korostanut velvollisuutta ottaa asianmukaisesti huomioon lasten näkemykset ja tunteet, kun lapsi kasvaa ja kehittyy ja pystyy ilmaisemaan omat

185 Vrt. vuonna 2004 annettu lasten palauttamista koskeva ratkaisu KKO 2004: 76. Asiassa arvioitiin 9 ja 12-vuotiaiden lasten vastustusta ja päädyttiin siihen, ettei sitä voitu pitää esteenä lasten palauttamiselle. Korkeimman oikeuden mukaan vanhemman lapsen osalta ei ollut riittävää varmuutta siitä, että hänen näkemyksensä olisi hänen oma, asianmukaiseen tietoon ja ymmärrykseen sekä riittävän kypsään harkintaan perustuva tahtonsa. Nuoremman lapsen kykyä omaehtoiseen harkintaan ja itsenäiseen tahdonmuodostukseen korkein oikeus ei pitänyt niin kehittyneenä, että sille olisi voitu antaa ratkaisevaa merkitystä.

näkemyksensä. Ratkaisussaan M & M v. Kroatia EIT katsoi, että lapsen ikä (prosessin kestäessä 9–13 vuotta) ja kypsyys huomioon ottaen lapsen näkemysten sivuuttaminen merkitsi lapsen yksityis- ja perhe-elämän suojan loukkausta (8 art.).¹⁸⁶

Ratkaisussa Y.B ja N.S. v. Belgia 27.9.2018 lapsen oikeuksien komitea katsoi, että 5-vuotias lapsi olisi ollut täysin kykenevä ilmaisemaan näkemyksensä siitä, haluaako hän asua pysyvästi valittajien luona Belgiassa. Komitea muistutti ratkaisussaan, ettei 12 artiklassa ole ikärajaa eikä lapsen nuori ikä tai haavoittuvuus poista lapsen oikeutta osallistua eikä myöskään vähennä lapsen näkemyksille annettavaa painoarvoa. Jäsenvaltion tehtävä on huolehtia osallisuuden toteuttamisesta ikää ja kehitystasoa vastaavasti. Lapsen osallisuuden turvaamisella oli erityinen merkitys käsitellyssä tapauksessa, jossa oli kyse merkittävästi ja pitkäkestoisesti lapsen elämään vaikuttavasta ratkaisusta (adoptio).

Sen osoittamiseksi, että lasta on kuultu ja hänen näkemyksensä on otettu huomioon, päätökset on perusteltava lapsen ymmärtämällä tavalla. Perustelujen avulla lapsi voi varmistua siitä, että hänet on kuultu ja ymmärretty oikein ja että lapsen näkemykset on arvioitu ja punnittu suhteessa muihin esille tulleisiin seikkoihin. Perustelut ovat aina tärkeitä, mutta aivan erityisesti silloin, kun tehdään päätös tai toimitaan lapsen nimenomaisesti ilmaisevan tahdon vastaisesti (YK 12, kohta 45).

7.2.4 Osallisuus ja suojelu

Monissa käytännön tilanteissa lapsen oikeus osallistua asettuu tai asetetaan vastakkain lapsen suojelutarpeen kanssa. Tarve suojella lasta voi olla todellinen, mutta yhtä hyvin se voi olla aikuisen oletus suojelutarpeesta, jota ei tosiasiallisesti ole olemassa. Toisinaan se voi myös olla aikuiselle pakotie osallisuudesta vaikeassa tai aikaa vievässä tilanteessa. Siksi lapsen oikeuksien komitea on korostanut, että myös silloin, kun osallisuus sisältää riskejä lapsen kannalta (esimerkiksi tulehtuneet huoltoriidat, psyykkisesti huonovointiset lapset)

¹⁸⁶ Psykologit ja psykiatrit olivat arvioineet lapsen kognitiivisilta taidoiltaan ikätasostaan kehittyneemmäksi ja lapsen tahto asua äitinsä luona oli heidän mukaansa hyvin vahva. Ks. myös Plaza v. Puola 20.6.2011, kohta 71 sekä päätöksen G.H.B. v. Iso-Britannia perustelut. Jälkimmäisessä tuomioistuimissa katsoi, että jos sijaishuoltoon sijoitettu ja sittemmin adoptoitu 12-vuotias lapsi olisi palautettu biologiseen perheeseensä hänen selvästi ja toistuvasti ilmaisevan tahdon vastaisesti, kyse olisi ollut 8 artiklan (perhe-elämän suoja) loukkauksesta. Tuomioistuimissa nosti asian nimenomaisesti esille perusteluissa, vaikka tapauksessa ei annettu asiaratkaisua, vaan se jätettiin tutkimatta.

tai osallisuuden turvaamisessa on erityisiä haasteita (esimerkiksi vammaiset lapset), ensisijainen ratkaisu ei saa olla osallisuudesta luopuminen. Sen sijaan tulisi miettiä, kuinka lapsi voi sekä osallistua että tulla suojelluksi (YK 12, kohta 134 h).

Myös korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisu KHO 2019:114 osoittaa, että lasten kuulematta jättämiselle suojeluperusteella tulee olla konkreettiset perusteet. Tapauksessa lastensuojeluviranomainen oli perustellut lasten kuulematta jättämistä sillä, että kuulemisista olisi voinut aiheutua vakavaa vaaraa lasten kehitykselle tai turvallisuudelle ja että kuulematta jättäminen oli lasten edun toteutumisen kannalta välttämätöntä. Korkeimman hallinto-oikeuden mukaan suojeluperusteen olemassaolosta ei kuitenkaan ollut esitetty riittäviä perusteita ja siksi lasten kuulematta jättäminen oli menettelyvirhe.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on pohtinut osallisuuden ja suojelun suhdetta muun muassa ratkaisussa M & M v. Kroatia 3.12.2015 (ks. edellä s. 85). Tapauksessa oli kyse huoltoriidasta, johon väitetyksi liittyi lapsen fyysistä ja psyykkistä pahoinpitelyä. Lapsi oli prosessin kestäessä 9–13-vuotias. Psykologien mukaan lapsi oli traumatisoitunut, ”kärsi suurta henkistä ahdistusta ja vahingoitti itseään”. Tästä huolimatta EIT moitti kansallisia tuomioistuimia siitä, etteivät ne olleet ”tunnistaneet tilanteen vakavuutta ja kiireellisyyttä eivätkä sitä, kuinka tärkeä asian oikeuskäsittely lapselle oli”. ”Erityisen hämmästynyt” tuomioistuin kertoi olevansa siitä, ettei lapsi ollut käsittelyn aikana saanut mahdollisuutta osallistua ja kertoa näkemystään siitä, kumman vanhemman luona hän halusi asua (kohdat 183–184).

Erityinen haaste lasten osallisuudessa on se, että osallisuutta turvaavat järjestelmät on usein luotu aikuislähtöisesti ja aikuisia varten. Lasten mielekäs ja merkityksellinen osallisuus ei kuitenkaan usein toteudu yksin sillä, että lapsille tarjotaan pääsy aikuisille tarkoitettuihin prosesseihin. Päinvastoin se voi täyttää välillisen syrjinnän edellytykset. Jotta lasten aikuisten kanssa yhtäläinen oikeus osallisuuteen voidaan turvata, lapsille tulee olla tarjolla lapsilähtöisiä osallistumisen tapoja (YK 5, kohdat 12 ja 29).

7.2.5 Lapsen välitön eli suora kuuleminen

Erityisesti lapsen oikeuteen tulla kuulluksi häntä koskevan asian viranomais- tai tuomioistuinkäsittelyssä (12 art. 2 kohta) liittyy kysymys siitä, takaako 12 artikla lapselle oikeuden tulla kuulluksi henkilökohtaisesti viranomaisessa tai tuomioistuimessa ja mikä on välillisen

eli edustajan välityksellä tapahtuvan kuulemisen merkitys.¹⁸⁷ Yleiskommenttien perusteella oikeus suoraan kuulemiseen ei ole ehdoton, mutta komitean mukaan lapselle on annettava tilaisuus tulla henkilökohtaisesti kuulluksi aina, kun se on mahdollista. Päätösvalta siitä, kuullaanko lasta suoraan vai välillisesti, on lapsella (YK 12, kohta 35).¹⁸⁸ Jos lapsi itse niin toivoo, häntä voidaan kuulla myös edustajan välityksellä.

Myös EIT on katsonut, etteivät 8 artiklan (perhe-elämän suoja) prosessuaaliset vaatimukset lapsen kuulemisesta tuomioistuimessa merkitse tuomioistuimille ehdotonta velvollisuutta välittömään kuulemiseen huoltoriidan yhteydessä, vaan asia tulee ratkaista tapauskohtaisesti ottaen huomioon tapauksen tosiseikat sekä lapsen ikä ja kehitystaso (Sahin v. Saksa 8.7.2003, kohta 73).¹⁸⁹ Monissa ratkaisuissa lapsen osallisuus oikeuksia on kuitenkin todettu loukatun, kun mahdollisuutta suoraan osallistumiseen ei ole ollut. Muun muassa tapauksessa C. v. Kroatia 8.1.2021 EIT totesi, ettei se suoran kuulemisen puuttuessa pystynyt varmistumaan siitä, että lapsen etu oli tullut asiassa kansallisesti asianmukaisesti arvioiduksi (kohta 81). Vaikka lapsen (9 v.) näkemykset olivat kaikkien osapuolten tiedossa, lapselle olisi tullut antaa mahdollisuus tulla suoraan kuulluksi jossain vaiheessa huoltoriitaa ottaen erityisesti huomioon, ettei lapsen edustamista ollut asianmukaisesti järjestetty (kohdat 78 ja 79).

Ratkaisussa KKO 2021:41 korkein oikeus katsoi, että lapsen (10 v.) henkilökohtainen kuuleminen oli tarpeen hänen etunsa arvioimiseksi asiassa, joka koski edunvalvojan määräämistä isyyden kumoamiskanteen nostamista varten.

Edustajana voi tilanteen mukaan toimia lapsen vanhempi, asianajaja tai esimerkiksi sosiaalityöntekijä. Lapsen ja hänen vanhempansa välille voi kuitenkin syntyä eturistiriita ja tällöin asianmukainen edustus on järjestettävä muulla tavoin (YK 12, kohta 37; YK 14, kohta 96), esimerkiksi määräämällä lapselle edunvalvoja. Lapsen oikeuksien komitea on toistuvasti nostonut esille sen, kuinka oikea-aikainen ja asianmukainen oikeudellinen apu tai edustus varmistaa osaltaan sitä, että lapsen etu arvioidaan ja että lapsen oikeus tulla

187 Lapsen oikeuksien komitea on korostanut suoran kuulemisen merkitystä myös lainvalmistelussa ja pitänyt tärkeänä, ettei lasten näkemysten välittäminen lainsäätäjälle jää yksin kansalaisjärjestöjen tai ihmisoikeustoimijoiden vastuulle (YK 5, kohta 12).

188 Sittemmin komitea on korostanut tätä myös ratkaisukäytännössään. Ks. esim. M.K.A.H v. Sveitsi 22.9. 2021, kohta 10.11.

189 Kyseessä oli suuren jaoston ratkaisu. Jaosto oli aiemmin päätenyt äänin 5–2 päinvas-
taiseen ratkaisuun. Sen mukaan kansallisen tuomioistuimen ei olisi tullut tyytyä asian-
tuntijoiden epämääräisiin (vague) lausuntoihin kuulemiseen liittyvistä riskeistä edes
harkitsematta mahdollisuutta lapsen iän vaatimiin kuulemisen erityisjärjestelyihin
(Sahin v. Saksa 11.10.2001, kohta 47). Tapauksen lapsi oli 5-vuotias.

kuulluksi toteutuu. Kyse ei ole vain menettelyllisestä oikeudesta, vaan oikeusavun tai edustuksen puute voi käytännössä johtaa huomattaviin aineellisen oikeuden loukkauksiin (ks. esim. R.Y.S. v. Espanja 4.2.202, S.M.A v. Espanja 28.9.2020 ja M.B.S v. Espanja 28.9.2020).

7.3 Lapsen osallisuutta koskeva sääntely sosiaali- ja terveydenhuollossa

7.3.1 Kuuleminen ja mielipiteen selvittäminen

Lapsen oikeutta osallistua turvaa sosiaali- ja terveydenhuollossa lapsen kuulemista ja lapsen mielipiteen selvittämistä koskeva sääntely. Kuuleminen on hallintolain 34 §:ssä säännelty määrämuotoinen toimi, joka liittyy aina vireillä olevaan hallintomenettelyyn ja hallintopäätöksen tekoon eli sosiaalihuollossa asiakkaan palveluita, etuuksia ja tukia koskevaan päätöksentekoon (SHAL 6 §, SHL 45 §). Kuuleminen on päätöstä tekevän viranomaisen velvollisuus ja hallintoasian asianosaisen oikeus. Tosiasiallisessa hallintotoiminnassa, kuten terveydenhuollossa, kuulemista koskevia säännöksiä ei pääsääntöisesti sovelleta.

Aikuista asianosaista kuullaan ennen hallintopäätöksen tekoa aina elleivät laissa säädetyt kuulematta jättämisen perusteet täyty.¹⁹⁰ Alaikäisiä asianosaisia sen sijaan kuullaan lähtökohtaisesti vain silloin kun he käyttävät asiassa itsenäistä puhevaltaa huoltajansa ohella eli käytännössä 15 tai 12-vuotiaina. Tätä nuorempien lasten osallisuutta turvaa mielipiteen selvittämistä koskeva sääntely. Sen tarkoitus on varmistaa, että sosiaalihuollon asioissa selvitetään kaiken ikäisten lasten mielipide ja että se myös otetaan huomioon lasta koskevassa päätöksenteossa ja muussa toiminnassa.

Mielipiteen selvittäminen on vapaamuotoinen menettely, joka voi tapahtua monella tapaa ja prosessin eri vaiheissa. Se ei myöskään aina liity päätöksentekotilanteisiin, vaan asiakkaan mielipiteiden ja näkemysten selvittäminen on keskiössä myös sosiaalihuollon tosiasiallisessa toiminnassa, ja koskee siellä samalla tavoin kaikkia asiakkaita - niin itsemäärääviä kuin niitä, joiden itsemääräämisoikeuteen kohdistuu rajoituksia.

190 HL 34 § 2: Asian saa ratkaista asianosaista kuulematta, jos:1) vaatimus jätetään tutkimatta tai hylätään heti perusteettomana; 2) asia koskee palvelussuhteeseen tai vapaaehtoiseen koulutukseen ottamista; 3) asia koskee hakijan ominaisuuksien arviointiin perustuvan edun myöntämistä; 4) kuuleminen saattaa vaarantaa päätöksen tarkoituksen toteutumisen tai kuulemisesta aiheutuva asian käsittelyn viivästyminen aiheuttaa huomattavaa haittaa ihmisten terveydelle, yleiselle turvallisuudelle taikka ympäristölle; tai 5) hyväksytään vaatimus, joka ei koske toista asianosaista tai kuuleminen on muusta syystä ilmeisen tarpeetonta.

Vaikka mielipiteen selvittämisessä ja kuulemisessa on oikeudellisesti kyse hieman eri asioista, lapsen osallisuuden näkökulmasta molemmilla on sama päämäärä: yhtäältä ne toteuttavat lapsen muodollista oikeutta osallistua, toisaalta niiden molempien avulla selvitetään lapsen mielipiteitä ja ajatuksia päätöksenteon tai toiminnan tueksi. Onkin tärkeä huomata, ettei painoarvon antaminen lapsen näkemyksille ole sidottu lapsen osallistumisen tapaan, vaan lapsen mielipiteen selvittäminen on tästä näkökulmasta yhtä arvokas osallistumisen muoto kuin lapsen kuuleminenkin. Molempiin liittyy velvoite kunnioittaa lapsen itsemääräämisoikeutta ja kehittyviä valmiuksia sekä ottaa lapsen näkemykset huomioon lapsen ikää ja kehitystasoa vastaavasti. Tästä huolimatta ainakaan lastensuojelussa mielipiteen selvittämistä koskeva sääntely ei ole näyttänyt turvaavan puhevaltaa vailla olevien lasten osallisuutta siten kuin lapsen oikeuksien sopimus, sosiaalihuoltolaki tai lastensuojelulaki edellyttävät. Tutkimusten mukaan puhevaltaa vailla olevat lapset jäävät usein vaille ääntä omissa asioissaan niin hallinnossa kuin tuomioistuimissakin.¹⁹¹

7.3.2 Puhevaltaan kytkeytyvä oikeus tulla kuulluksi

Hallintomenettely

Alaikäisen asianosaisen oikeus tulla kuulluksi kytkeytyy pääsääntöisesti puhevaltaa koskevaan sääntelyyn (HL 14 §), vaikka mitään luonnollista ja ehdotonta yhteyttä puhevallan ja kuulemisen välillä ei olekaan. On siis täysin mahdollista kuulla myös puhevaltaa vailla olevaa asianosaista tai kokonaan ilman asianosaisasemaakin (ks. esim. hallintoprosessilaki 68 § ja LHL 15 a §). Hallintolain mukainen oikeus tulla kuulluksi hallintomenettelyssä koskee kuitenkin vain puhevaltaisia eli sosiaalihuollossa lähtökohtaisesti 15 vuotta täyttäneitä asianosaisia. Lastensuojelussa lapsella on puhevaltaa koskevaa sääntelyä vastaavasti oikeus tulla kuulluksi 12-vuotiaana (LSL 20 § 2).¹⁹²

Sosiaalihuollossa lapsen puhevalta on itsenäinen, mutta huoltajan kanssa rinnakkainen, mikä tarkoittaa, ettei lapsen puhevalta asiassa syrjäytä huoltajan puhevaltaa, vaan molemmat käyttävät puhevaltaansa omista lähtökohdistaan. Rinnakkaisen puhevallan tilanteissa hallintolaissa on pyritty varmistumaan siitä, että tarvittaessa sekä huoltaja että lapsi saavat tilaisuuden näkemystensä esittämiseen. Siten, jos puhevaltaa käyttää huoltaja, on kuultava

191 Ks. esim. de Godzinsky 2014, s. 39–50 ja Pösö ym. 2019, s. 237. Osallisuudesta yleisemmin ks. Stenvall 2018.

192 Myös vastaanotto- (746/2011, 5 § 2) ja kotoutumislain (1386/2010, 4 § 2) mukaisissa asioissa kuullaan 12 vuotta täyttäneitä lapsia. Kun puhevallasta ei erikseen ko. laeissa säädetä mitään, se määräytyy hallintolain mukaisesti (14 § 3) ja on 15 vuotta.

myös alaikäistä ja jos puhevaltaa käyttää alaikäinen, on kuultava myös huoltajaa (HL 35 §). Säännös ei ole ehdoton, vaan sitä sovelletaan, jos se on viranomaisen harkinnan mukaan tarpeen lapsen edun turvaamiseksi tai asian selvittämiseksi.

Hallintolain mukainen asianosaisten kuuleminen on kirjallista ja siksikin väistämättä muodollista. On selvää, että menettely on suunniteltu aikuisia hallinnon asiakkaita ajatellen eikä sellaisena turvaa lapsen osallisuus oikeuksia siten kuin lapsen oikeuksien sopimuksessa tavoitellaan. Päinvastoin menettely voi täyttää välillisen syrjinnän edellytykset, jos lapsilla ei ole tosiasiallisia mahdollisuuksia käyttää sitä yhdenvertaisesti aikuisten kanssa.

Lastensuojelussa pääsäännöksi asianosaisten kuulemisessa on käytännössä ja vailla nimenomaista sääntelyn tukea muodostunut suullinen kuuleminen. Suullinen kuuleminen on helpommin järjestettävissä lapsiystävällisemmäksi ja yksittäisen lapsen tilanteen huomioon ottavaksi. Tällöin voidaan luotettavammin varmistua myös siitä, että lapsella on asiasta ja menettelystä riittävästi tietoa ja että hän on ymmärtänyt kuulemisen merkityksen sekä sen tavoitteet. Lastensuojelussa lapsen menettelyllisiä oikeuksia turvaa myös lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän velvollisuus avustaa lasta puhevallan käytössä sekä tarvittaessa ohjata lapsi oikeusavun piiriin (LSL 24 §). Vastaavaa sääntelyä ei ole muualla sosiaalihuollossa.

Tuomioistuinkäsittely

Hallintomenettelyn lisäksi lasta voidaan kuulla myös sosiaalihuollon asian tuomioistuin-käsittelyssä. Pääsääntöisesti sosiaalihuollon asioita käsitellään hallintotuomioistuimissa, jossa menettelyä sääntelee laki oikeudenkäynnistä hallintoasioissa (808/2019, hallintoprosessilaki). Sosiaalihuollon perheoikeudellisiin palveluihin liittyvät asiat (mm. lapsen huolto, vanhemmuus, adoptio) kuuluvat enimmäkseen yleisten tuomioistuinten toimivaltaan ja niihin soveltuvat oikeudenkäymiskaaren säännökset (4/1734, OK).¹⁹³

193 Yleisissä tuomioistuimissa lapsen henkilökohtainen kuuleminen on pääsääntöisesti sidottu puhevaltaikärajaan eli 15 ikävuoteen (OK 17:27 §). Poikkeus ovat lapsenhuoltolain mukaiset asiat (LHL 15 a §). 15 vuotta täyttäneidenkin osalta tuomioistuimen tulee harkita tapauskohtaisesti, että alaikäisen henkilökohtaisella kuulemisella on asian selvittämiseksi keskeinen merkitys eikä kuuleminen saa todennäköisesti aiheuttaa kuul-tavalle sellaista kärsimystä tai muuta haittaa, joka voisi vahingoittaa häntä tai hänen kehitystään (OK 17:27 ja 30 §).

Hallintotuomioistuimissa asian käsittely ja siten myös kuuleminen on hallintomenettelyn tapaan lähtökohtaisesti kirjallista (hallintoprosessilaki 44 § 1) ja sidottu lapsen puhevaltaan eli 15 tai 12 vuoden ikään.¹⁹⁴ Kirjallisessa kuulemisessa tulee ottaa huomioon lapsen ikä ja kehitystaso. Erityistä huomiota tulisi kiinnittää kuulemiskirjelmässä käytettyyn kieleen; ne tulee pyrkiä laatimaan niin, ettei kirjelmä sisällä lapselle ja nuorelle vaikeita sanoja ja käsitteitä.¹⁹⁵

Myös suullinen käsittely hallintotuomioistuimessa on mahdollinen (hallintoprosessilaki 7 luku). Erityisesti lastensuojeluasioissa niitä järjestetään säännönmukaisesti ja niihin osallistuu usein myös lapsia.¹⁹⁶ Alaikäisen suullinen kuuleminen ei ole kirjallisen kuulemisen tavoin sidottu puhevaltaikärajaan, vaan alaikäistä voidaan kuulla hallintotuomioistuimen suullisessa käsittelyssä ilman ikärajaa, jos hän siihen suostuu (hallintoprosessilaki 68 §). Säännös turvaa lähtökohtaisesti hyvin lapsen välitöntä osallisuutta (ks. edellä 7.2).

Alle 12-vuotiaan lapsen suulliselle kuulemiselle on kuitenkin asetettu lisäedellytyksiä.¹⁹⁷ Heitä voidaan kuulla muussa kuin omassa asiassa, esimerkiksi todistajana, vain jos kuuleminen on välttämätöntä asian ratkaisemiseksi eikä kuulemisesta arvioida aiheutuvan lapselle merkittävää haittaa. Tuomioistuin arvioi kuulemisen tarpeen tapauskohtaisesti ja voi tarvittaessa pyytää esimerkiksi perheneuvolasta, lastenpsykiatrilta tai lastensuojeluviranomaiselta selvitystä siitä, miten kuuleminen todennäköisesti vaikuttaa lapseen. Alaikäisen suojaamisen tai itsenäisen mielipiteen varmistamisen tarkoituksessa alaikäisen henkilökohtainen kuuleminen voidaan järjestää myös niin, että lapsen kuulemisessa on läsnä vain yksi tai useampi hallintotuomioistuimen jäsen (hallintoprosessilaki 68 § 1). Tarvittaessa lasta voidaan kuulla myös istuntosalin ulkopuolella esimerkiksi tuomioistuimen muissa tiloissa, sairaalassa tai lapsen sijaishuoltopaikassa ja mahdollista on myös

194 Myös tuomioistuimissa on otettu huomioon tilanteet, joissa puhevaltaa käyttävät rinnakkain lapsi ja huoltaja. Jos alaikäinen käyttää puhevaltaa, voidaan kuulla myös huoltajaa ja päinvastoin, jos se on tarpeen alaikäisen edun vuoksi tai asian selvittämiseksi (hallintoprosessilaki 27 §, OK 12:3 §).

195 HE 29/2018 vp, s. 109.

196 de Godzinsky 2012, s. 77–78 ja 93–94.

197 HE 29/2018 vp, s. 133, 135 ja 217. Lapsen suullisesta kuulemisesta säädetään hallintoprosessilakia vastaavasti myös lastensuojelulaissa (LSL 86 §) ja lapsenhuoltolaissa (LHL 15 a §).

kuuleminen videoneuvottelussa tai muulla teknisellä tiedonvälitystavalla.¹⁹⁸ Tuomioistuimien voi myös määrätä alaikäiselle kuultavalle tukihenkilön, jonka tehtävänä on olla lapsen tukena suullisessa käsittelyssä (hallintoprosessilaki 68 § 3, ks. myös OK 17:27 § 2).

7.3.3 Puhevallasta riippumaton lapsen mielipiteen selvittäminen

Sosiaalihuollossa yleiset säännökset lapsen mielipiteen selvittämisestä ovat sosiaalihuollon asiakaslaissa ja sosiaalihuoltolaissa. Ensin mainitun lain mukaan alaikäisen asiakkaan toivomukset ja mielipide on selvitettävä ja otettava huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla (asiakaslaki 10 § 1). Jälkimmäinen turvaa lapselle mahdollisuuden esittää mielipiteensä ja toivomuksensa ja ohjaa kiinnittämään niihin erityistä huomiota kaikessa sosiaalihuollon toiminnassa (SHL 32 §). Lapsen näkemysten selvittäminen koskee siten kaikkea sosiaalihuollon toimintaa (päätöksenteko ja tosiasiallinen toiminta) ja koko asiakkuusaikaa. Lapsen mielipiteen selvittämistä ei ole missään tilanteissa tarkoitettu pistemäiseksi, vaan lapsen mielipiteitä on selvitettävä ja ne on otettava huomioon koko sosiaalihuollon prosessin ajan. Sosiaalihuoltolaki tai asiakaslaki eivät myöskään sisällä sääntelyä, jonka nojalla lapsen mielipide voitaisiin jättää selvittämättä. Lähtökohtana voidaan siten pitää sitä, että mielipide on selvitettävä aina, ottaen kuitenkin huomioon lapsen oikeus suojeluun.¹⁹⁹

Erikseen lapsen mielipiteen selvittämisestä säädetään sosiaalihuollon perheoikeudellisiin palveluihin kuuluvissa asioissa (ks. edellä 5.3). Täytäntöönpanolaki velvoittaa täytäntöönpanosovittelijaa keskustelemaan henkilökohtaisesti lapsen kanssa, jos se on lapsen ikä ja kehitystaso huomioon ottaen mahdollista (7 § 3). Keskustelun tavoite on selvittää lapsen omat toivomukset ja mielipide lapsen ikää ja kehitystasoa vastaavasti, hienovaraisesti ja

198 HE 29/2018 vp, s. 33–34. Vastaava sääntely puuttuu oikeudenkäymiskaaresta, mutta korkein oikeus on soveltanut samoja periaatteita omassa toiminnassaan. Ks. esim. isyyden kumoamista koskeva asia KKO 2021: 41 ja lasten palauttamista koskeva asia KKO 2021:93. Kun lasta kuullaan istunnon ulkopuolella, hallintotuomioistuimen on lähtökohtaisesti varattava oikeudenkäynnin osapuolille tilaisuus tutustua alaikäisen kuulemisen sisällöstä laadittuun tai tallennettuun oikeudenkäyntiaineistoon ja lausua mielipiteensä sen sisällöstä, ellei oikeutta ole alaikäisen suojaamiseksi tai hänen muun erittäin tärkeän etunsa turvaamiseksi välttämätöntä rajoittaa (68 § 2). Taus-talla on oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä turvaava kontradiktorinen periaate, jonka mukaan tuomioistuimen ratkaisu voi perustua vain sellaiseen aineistoon, joka on ollut oikeudenkäynnissä kaikkien saatavilla, ja jota osapuolet ovat voineet kommentoida (knowledge of, comment on -periaate). Ks. esim. EIT ratkaisu Ruiz-Mateos v. Espanja 23.6.1993, kohta 63.

199 Ks. HE 164/2014 vp, s. 99 ja 124. Vrt. LSL 20 § 3, jonka mukaan lapsen mielipide voidaan jättää selvittämättä vain, jos selvittäminen vaarantaisi lapsen terveyttä ja kehitystä.

niin, ettei siitä aiheudu haittaa lapsen ja hänen vanhempiensa välisille suhteille.²⁰⁰ Myös adoptioasioissa lähtökohta on, että kaiken ikäisten lasten mielipide selvitetään ja otetaan huomioon ikää ja kehitystasoa vastaavasti, siis myös silloin kun lapsen suostumusta adoptioon ei adoptiolain 10 §:n mukaan vaadita (adoptiolaki 3 § 2) eli alle 12-vuotiaiden lasten osalta. Mielipide selvitetään lähtökohtaisesti lapsen ja adoptioneuvonnasta vastaavan sosiaalityöntekijän henkilökohtaisissa tapaamisissa (adoptiolaki 26 §), ja selvittämisen tulisi perustua sosiaalityöntekijän ammatilliseen koulutukseen ja kokemukseen pohjautuvaan kokonaisvaltaiseen työskentelyyn lapsen kanssa. Adoptiolakia koskevassa hallituksen esityksessä on korostettu sitä, että tavoite on selvittää lapsen aito mielipide, niin, ettei lapsen mielipide perustuisi ulkoisiin seikkoihin, kuten vanhempien tai muiden henkilöiden manipulaatioyrityksiin.²⁰¹

Vanhemmusslain mukaisissa asioissa 15 vuotta täyttäneiden lasten mielipide selvitetään vanhemmuuden selvittämiseksi järjestettävissä neuvotteluissa (vanhemmuuslaki 9 §). Lastenvalvojan on kutsuttava neuvotteluun myös puhevaltainen eli 15 vuotta täyttänyt lapsi, jolla on tasavertainen asema vanhemmuuden selvittämistä koskevassa neuvottelussa muiden neuvottelun osapuolten kanssa. Alle 15-vuotiaat eivät osallistu vanhemmuuden selvittämistä koskeviin neuvotteluihin, mutta vanhemmuuslaki velvoittaa selvittämään myös heidän mielipiteensä, jos se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista (63 §).²⁰² Lakia säädettäessä pidettiin tärkeänä, että myös alle 15 -vuotiaiden lasten osallisuutta turvataan, koska vanhemmuuslain mukaisilla ratkaisulla on suuri merkitys lapsen elämään ja

200 Täytäntöönpanoriitojen tuomioistuinkäsittelyyn sovelletaan lapsenhuoltolain (381/1983) säännöksiä lapsen kuulemisesta tuomioistuimessa (täytäntöönpanolaki 11 §). Ks. myös HE 88/2018 vp, s. 68.

201 Adoptiolaisissa säädetään myös lapselle keskustelun yhteydessä annettavista tiedoista (24 § 2 mom. 1-kohta ja 26 §) ja hallituksen esityksessä ohjeistetaan adoptioneuvontaa antavaa sosiaalityöntekijää selittämään lapselle perusteellisesti se, miksi häntä ollaan adoptoimassa, miten adoptioprosessi eri vaiheissa etenee ja mitä adoptio hänen kannaltaan käytännössä tarkoittaa. Lapselle on myös kerrottava, miksi lapsen mielipidettä selvitetään ja miten se tapahtuu. HE 47/2011 vp, s. 45 ja 57.

202 Toisin kuin monessa muussa lasta koskevassa sääntelyssä, vanhemmuuslaissa ei säädetä siitä, ettei lapsen mielipiteen selvittäminen saa aiheuttaa haittaa lapsen ja hänen vanhempiensa välisille suhteille. Sen ei katsottu soveltuvan toimintaohjeeksi tilanteissa, joissa lapsen mielipiteen selvittäminen kohdistuu juuri lapsen ja hänen mahdollisen vanhempansa välisen suhteen selvittämisen keskeyttämiseen tai vanhemmuussuhteen kumoamiseen. HE 132/2021 vp, s. 93.

hyvinvointiin.²⁰³ Alle 15 -vuotiaiden näkemysten selvittämismäärä on kuitenkin rajoitettu ja koskee vain tilanteita, joissa lapsen etua tulee vanhemmuuslain mukaan erityisesti arvioida eli vanhemmuuden selvittämisen keskeyttämisen yhteydessä (14 §:n 2 momentin 4 kohta) sekä vanhemmuuden kumoamiskanteen tai sitä varten tehdyn edunvalvontahakemuksen käsittelyn yhteydessä (48 §:n 2 momentin 3 kohta ja 48 §:n 1 momentti). Tätä perusteltiin sillä, että monet vanhemmuuslain mukaiset asiat ratkeavat oikeusgeneettisen tutkimuksen tulosten perusteella tai ovat muutoin riippuvaisia kanteen käsittelylle asetetuista edellytyksistä, jolloin lapsen mielipiteelle tai lapsen edun arvioinnille ei lähtökohdaisesti anneta merkitystä, ellei lapsi ole täyttänyt 15 vuotta ja vastusta vanhemmuuden vahvistamista.²⁰⁴

Terveydenhuollossa alaikäisen potilaan näkemysten selvittämisestä säädetään potilaslain 7 § 1 momentissa.²⁰⁵ Sen mukaan alaikäisen potilaan mielipide hoitotoimenpiteeseen on selvitettävä, jos se on hänen ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden mahdollista. Laissa tai sen esitöissä ei tarkemmin ohjeisteta selvittämisen tapaan. Erikseen lapsen näkemysten selvittämisestä säädetään kudoslaissa (101/2001).²⁰⁶ Tutkimuslaissa (488/1999), lääketutkimuslaissa (983/2021) tai biopankkilaissa (688/2012) ei säädetä sen paremmin aikuisen kuin alaikäisen näkemysten selvittämisestä, vaikka onkin selvää, että se suostumusten antamisen yhteydessä tapahtuu. Kuten edellä (7.1) on todettu, osallisuudella ei ole terveydenhuollossa oikeusperiaatteen asemaa eikä siitä ole katsottu tarpeen erikseen myöskään

203 Erityisesti lain esitöissä korostetaan tarvetta selvittää neuvotteluissa 15 vuotta lähestymässä olevien lasten mielipide, koska vanhemmuutta ei voida vahvistaa ilman lapsen suostumusta enää sen jälkeen, kun lapsi on täyttänyt 15 vuotta. KAA 3/21016, s. 31. Ks. myös HE 91/2014 vp, s. 33–34, 36 ja 48. Alkuperäisen hallituksen esityksen mukaan pykälä koski myös 15 vuotta täyttäneitä alaikäisiä. Lakivaliokunnassa se rajattiin alle 15-vuotiaisiin, koska 15 vuotta täyttäneillä on vanhemmuutta koskeissa asioissa vahvempi prosessuaalinen asema eli itsenäinen kanneoikeus sekä vanhemmuuden vahvistamista että kumoamista koskevassa asiassa. Näissä tilanteissa lapsen edun määrittää lähtökohdaisesti lapsi itse eikä lapsen kuuleminen ole siten tarveharkintaista tai suostumusperusteista. Rajaus lisättiin pykälän 1 ja 3 momenttiin. Ks. HE 132/2021 vp, s. 28 ja LaVM 9/2022 vp, s. 14.

204 LaVM 9/2022 vp, s. 8. Lakivaliokunta katsoi lisäksi, että velvoite selvittää ja ottaa huomioon lapsen etu ja näkemykset kaikissa vanhemmuutta koskevista asioista merkitsisi laajaa ja vakiintuneen sääntelyn periaatteellisiin lähtökohtiin nähden perustavanlaatuisia muutosta, johon ei katsottu olevan mahdollisuutta ja joka voisi vaikuttaa vanhemmuusasioissa alkuperäistä tarkoitustaan laajemmin tai sen vastaisesti.

205 Aikuisen potilaan näkemysten selvittämisestä ei potilaslaissa erikseen säädetä. Hallituksen esityksen mukaan myös aikuisen potilaan näkemyksistä tulisi kuitenkin nimenomaisesti varmistua, jos mielipiteestä on epäselvyyttä, hoitoon liittyy vaaratekijöitä tai kun valittavana on eri hoitovaihtoehtoja. HE 185/1991 vp, s. 26.

206 Kudoslaki 3 § 3: Suostumuksen kudoksen luovuttamiseen antaa huoltaja, mutta lääkärin tulee selvittää alaikäisen luovuttajan mielipide siinä määrin kuin se on mahdollista luovuttajan ikä ja kehitystaso huomioon ottaen.

säätää. Ilman osallisuutta ei potilaankaan itsemääräämisoikeus kuitenkaan toteudu täysimääräisesti ja siksi potilaan mielipiteen selvittäminen on tärkeää kaikissa hoitoketjun vaiheissa – hoitopäätöstä tehdessä, hoidon aikana ja hoidon lopettamista koskevassa päätöksenteossa.

Kuulemista koskevaan sääntelyyn verrattuna voidaan kokoavasti todeta, että lapsen mielipiteen selvittämistä koskevassa sääntelyssä on useimmiten otettu selvästi paremmin huomioon lapsen erityinen oikeudellinen asema ja kiinnitetty enemmän huomiota lapsiystävällisiin kuulemisympäristöihin ja -tapoihin. Verraten usein lainsäätäjät näyttävät kuitenkin lähtevän siitä oletuksesta, että lapsia eri lakien puitteissa kohtaavilla ammattilaisilla on aina koulutusta ja kokemusta lasten kuulemisesta ja lasten iän ja kehitystason arvioinnista, vaikka näin ei suinkaan aina ole.

7.3.4 Osallisuus ja suojele

Lapsen osallisuus oikeuksien yhteydessä joudutaan toisinaan pohtimaan kysymystä siitä, voiko osallisuuteen liittyä lasta vahingoittavia elementtejä (ks. myös edellä 7.2). Erityisesti tämä ajankohtaistuu hallintolain mukaisen kuulemisen yhteydessä, sillä siihen sisältyy kuultavan oikeus saada tieto kaikista kuulemisen kohteena olevista asiakirjoista (HL 36 §) ja lähtökohta on, että viisitoista vuotta täyttänyt lapsi saa nähtäväkseen aineiston samassa laajuudessa kuin aikuiset asianosaiset. Asiakirjat voivat sisältää lapselle vahingollista tietoa esimerkiksi lapsen kasvuhistoriasta tai vanhemmista. Tällöin lapselle luovutettavia tietoja ja asiakirjoja on tarvittaessa arvioitava myös suojelelun näkökulmasta.²⁰⁷

Kuten edellä on todettu, kuulemista sääntelevä hallintolaki on säädetty ensisijaisesti aikuisasiakkaan näkökulmasta eikä siinä säädetä erikseen myöskään suojelelvoitteesta. Sosiaalihuoltolaki kieltää antamasta lapselle mielipiteen selvittämisen yhteydessä sellaisia tietoja, jotka vaarantaisivat lapsen kehitystä tai olisivat vastoin lapsen muuta erittäin tärkeää yksityistä etua (SHL 32 § 2). Sanamuotonsa mukaan lainkohta koskee vain lapsen mielipiteen selvittämistä, ja onkin katsottu, että kuulemisen yhteydessä tietojen antamatta jättäminen perustetaan lapsen etua koskevaan julkisuuslain 11 § 2 momentin 1 kohtaan.²⁰⁸ Lainsäätäjän tarkoitus näyttää kuitenkin olleen, että SHL 32 § 2 ulottuisi lapsen mielipiteen selvittämisen ohella myös kuulemiseen. Sosiaalihuoltolakia koskevassa hallituksen esityksessä todetaan nimenomaisesti, että säännöksellä on erityistä merkitystä juuri kuulemisen

207 HE 164/2014 vp, s. 125.

208 Araneva 2022, s. 74–75.

yhteydessä ja lainsäätävä toteaa ko. kohdan vastaavan asiallisesti lastensuojelulain LSL 20 § 4 momenttia, joka kieltää lapselle vahingollisten tietojen antamisen sekä mielipiteen selvittämisen että kuulemisen yhteydessä.²⁰⁹ SHL 32 § 2:a olisikin tältä osin syytä täsmentää.

Lapsen henkilökohtaisen kuulemisen yhteydessä alaikäiselle ei saa hallintotuomioistuintuomiossa antaa lapselle vahingollisia tietoja. Hallintoprosessilaki (68 § 1) kieltää antamasta lapselle sellaisia tietoja, jotka voisivat vakavasti vaarantaa hänen terveyttään tai kehitystään. Hallinnossa (SHL 32 §, LSL 20 § 4) vakavuus edellytystä ei ole. Hallintoprosessilakia koskevassa hallituksen esityksessä ei oteta kantaa muotoilujen erilaisuuteen eikä siksi voida päätellä, onko tietojen antamisen kynnys tarkoitettu aidosti erilaiseksi vai ei. Asianosaisena kuultavan alaikäisen osalta tuomioistuimissa korostuu kuitenkin yleisesti vaatimus siitä, ettei ratkaisua voi perustaa aineistoon, jota asianosaisella ei ole ollut mahdollisuutta kommentoida (ks. av 198).

Lapsen suojelun ja osallisuuden välinen jännite näkyy hallintomenettelyä selvimmin tuomioistuintuomioita koskevassa sääntelyssä. Vaikka alaikäisen kuulemistä koskevan sääntelyn tavoitteena on vahvistaa alaikäisen oikeutta tulla kuulluksi ja turvata alaikäisen itsenäisen mielipiteen huomioon ottaminen, pyritään lasta samaan aikaan suojaamaan tuomioistuintuomioissa tapahtuvan kuulemisen aiheuttamilta haitallisilta kokemuksilta niin, että kuuleminen rasittaa alaikäistä mahdollisimman vähän.²¹⁰ Sääntelyn taustalla on ajatus siitä, että tuomioistuintuomioita koskeva käsittely on lapselle vahingollinen ja siksi lapsia koskevat asiat tulisi pyrkiä käsittelemään tuomioistuintuomioita ulkopuolella, mieluiten sovinnollisissa menettelyissä.²¹¹ On totta, että tuomioistuintuomioita koskeva käsittely on usein kuormittava niin aikuiselle kuin lapselle, mutta kuormittavuutta voidaan myös vähentää monin keinoin. Onkin syytä tunnustaa, että ajatus erityisestä vahingollisuudesta voi osaltaan hidastaa sitä, että tuomioistuintuomioita koskeva käsittelyä aktiivisesti kehitettäisiin lapsille ystävällisemmiksi.²¹² Toisaalta on samaan aikaan todettava, että kuulemisen lapsiystävällisyyteen on kiinnitetty tuomioistuintuomioita koskevassa sääntelyssä hallintomenettelyä enemmän huomiota (hallintoprosessilaki 68 §), vaikka se on yhtälailla tärkeää myös hallinnossa, jossa valtaosa lapsista kohdataan ja heitä koskevia asioita ratkaistaan.

209 HE 164/2014 vp, s. 124.

210 HE 29/2018 vp, s. 33–34.

211 Ks. keskustelusta kokoavasti Toivonen 2017, s. 121.

212 Daly & Rap 2019, s. 299–319. Ks. myös Milojevich ym. 2016, s. 185–216.

8 Tahdosta riippumaton hoito ja rajoitustoimenpiteet

8.1 Lähtökohtia

Sosiaali- ja terveydenhuollossa lähtökohta on, että palveluihin hakeutuminen ja niiden vastaanottaminen perustuu vapaaehtoisuuteen. Tietyissä laissa säädetyissä tilanteissa ja edellytyksin hoitoon voidaan kuitenkin määrätä myös vastoin asiakkaan tai potilaan tahtoa. Tahdosta riippumaton hoito merkitsee sitä, ettei siihen määrätty saa poistua toimintayksikön tiloista omasta tahdostaan. Tämä on mahdollista päihdehuoltolain (41/1986), kehitysvammalain (519/1977), mielenterveyslain (1116/1990) sekä lastensuojelun (417/2007) ja tartuntatautilain (583/1986) mukaisissa asioissa. Kaikissa ko. laeissa säädetään myös rajoitustoimenpiteiden käytöstä.²¹³ Rajoitustoimenpiteitä ovat esimerkiksi asiakkaan tai potilaan kiinnipito tai tämän omaisuuden tarkastaminen ja haltuunottaminen.

Tahdonvastainen hoito ja rajoitustoimenpiteet puuttuvat aina potilaan perus- ja ihmisoi-keuksiin. Niiden käyttöä oikeuttaa se, että toimenpiteillä suojataan joko niiden kohteen omaa etua tai suojataan muita henkilöitä tai toisinaan myös omaisuutta. Molempiin voidaan turvautua vasta viimesijaisena vaihtoehtona, jos vapaaehtoiset toimet ovat osoittautuneet riittämättömiksi, epätarkoituksenmukaisiksi tai mahdottomiksi. Kun edellytykset lakkaavat sekä tahdosta riippumaton hoito että rajoitustoimenpiteiden käyttö on välittömästi lopetettava.

213 Mielenterveys- ja päihdehuoltolaissa rajoitustoimenpiteiden käyttö on rajattu vain tahdosta riippumattomaan hoitoon. Kehitysvammalain mukaisessa erityishuollossa ja lastensuojelussa rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää sekä tahdosta riippumattomassa että suostumukseen perustuvassa hoidossa. Rajoitustoimenpiteiden käyttöä somaattisessa terveydenhuollossa ei ole säännelty. Yksittäistapauksissa niiden käyttö on oikeutettu rikosoikeudellisena hätävarjeluna (RL 4:4 § 1) tai pakkotilana (RL 4:5 §), joka on poistanut teon rangaistavuuden. Kumpaakaan ei ole tarkoitettu varsinaiseksi eikä hyväksyttäväksi perusoikeuksien rajoitusperusteeksi. Lisäksi niiden käytön edellytykset ovat tiukat ja ne rajautuvat palvelutarjonnassa äärimmäisiin tapauksiin. Eduskunnan oikeusasiamies onkin pitkään tuonut esille tarpeen täydentää sääntelyä tältä osin. Ks. EOA Riitta-Leena Paunio esitys sosiaali- ja terveysministeriölle somaattisissa terveydenhuollon yksiköissä käytettävistä rajoitustoimenpiteistä (EOA 1073/2007). Ks. myös. EOAK/5485/2018. Eryityisiä haasteita on liittynyt muistisairaiden ikääntyneiden ihmisten kohteluun (EOAK/4180/2020, EOAK/3115/2020 sekä EOAK 164/2021).

Laitoksessa vapaaehtoisesti tai tahdonvastaisesti oleminen tai asuminen ei ole koskaan peruste rajoittaa yksilön perus- ja ihmisoikeuksia, ei myöskään henkilön alaikäisyys tai muu vajaavaltaisuus, vaan rajoitustoimenpiteen käytölle laissa säädettyjen yleisten ja erityisten edellytysten tulee aina täytyä, jotta niihin voidaan turvautua. Laillisuusvalvonnan havaintojen mukaan alaikäisiin laitoksissa kohdistettuja rajoitustoimenpiteitä ei kuitenkaan aina mielletä puuttumisena lapsen perusoikeuksiin, vaan niitä saatetaan pitää lasten normaaliin kasvatukseen tai tavanomaiseen hoitoon ja huolenpitoon kuuluvina (ks. esim. EOAK/2757/2019, AOA 699/4/16, OAK/2555/2016). Näin voi olla jopa silloin kun laitoksessa on lähtökohtaisesti olemassa yleiset, asiakkaan iästä riippumattomat ohjeet ja menettelytavat rajoitustoimenpiteiden käytölle (EOAK/5030/2018). Oikeusasiamiehen havainnot ovat esimerkki siitä, kuinka ammattilaisetkin voivat suhtautua asiakkaana olevaan lapseen ja tämän oikeuksiin hyvin eri tavoin kuin aikuiseen.

Erityisesti tahdosta riippumattoman hoidon edellytysten arviointi vaatii useimmiten muuta kuin oikeudellista osaamista. Lainsäädännön tärkeä tehtävä on huolehtia siitä, että tahdosta riippumattomasta hoidosta ja rajoitustoimenpiteistä päättäminen tapahtuu asianmukaisessa menettelyssä, ja että asiakkaan tai potilaan oikeusturvasta muutoinkin huolehditaan. Itsemääräämistä ja osallisuutta koskevalla sääntelyllä on muiden oikeusturvatakeiden ohella päätöksenteossa erityinen merkitys. Lähtökohtaisesti tahdosta riippumattomista toimenpiteistä päättäminen on hallintomenettelyä, johon sovelletaan muun muassa hallintolain (HL 434/2003) kuulemistä (HL 34 §) sekä puhevaltaa koskevaa sääntelyä (14–15 §, 35 §).²¹⁴ Hallintolakia täydentäen noudatetaan asiakas- ja potilaslain säännöksiä. Yleislakeina kolme edellä mainittua kuitenkin syrjäytyvät, jos erityislaeissa on säädetty asiasta toisin.

Seuraavissa luvuissa käsitellään tarkemmin päihde-, kehitysvamma- ja mielenterveyslain tahdosta riippumattoman hoidon ja rajoitustoimenpiteiden käytön sääntelyä alaikäisen asiakkaan tai potilaan oikeuksien näkökulmasta. Kaikilla mainituilla laeilla on myös läheisiä rajapintoja lastensuojelulain kanssa, ja myös niitä nostetaan keskusteluun.

214 Poikkeuksena esimerkiksi kiinnipitotilanteet, joihin joudutaan tyypillisestisuunnitelmattomasti. Kiinnipidoista on tilanteen päätyttyä tehtävä kirjallinen selvitys (ks. esim. LSL 68 §).

8.2 Päihdehuoltolaki

Ensisijaisesti päihdeongelmiin vastataan avohuollon toimenpitein ja niitä voidaan järjestää sekä sosiaali- että terveydenhuollon palveluina (SHL 14 §, THL 20, 28 ja 28 a §).²¹⁵ Päihdehuoltolaissa (41/1986) säädetään päihdeongelmaan annettavasta tahdosta riippumattomasta hoidosta. Alaikäisen päihteidenkäyttö voi olla perusteena myös lastensuojelulain mukaisille tahdonvastaisille toimenpiteille. Lainsäätäjä on pitänyt lastensuojelua ensisijaisena keinona puuttua alaikäisen vahingolliseen päihteidenkäyttöön²¹⁶ ja näin on toimittu myös käytännössä.²¹⁷

Päihdehuoltolain nojalla alaikäisen tahdonvastainen hoito on mahdollista terveysvaaran perusteella.²¹⁸ Terveysvaara on käsillä silloin, kun henkilö on hänellä olevan tai hänelle päihteiden käytöstä välittömästi aiheutumassa olevan sairauden tai vamman takia välittömässä hengenvaarassa tai saamassa vakavan, kiireellistä hoitoa vaativan terveydellisen vaurion (päihdehuoltolaki 10 § 1 mom. 1 kohta). Määräyksen antaa terveyskeskuksen vastaava lääkäri tai sairaalan asianomainen ylilääkäri toisen lääkärin antaman lausunnon perusteella. Tahdonvastainen hoito voi kestää enintään 5 vuorokautta (päihdehuoltolaki 11 § 1).

215 Sosiaalihuollon päihdepalveluista säädetään jatkossa sosiaalihuoltolaissa ja terveyden- ja sairaanhoidon palveluista terveydenhuoltolaissa. Päihdehuoltolakiin jäi edelleen tahdosta riippumattomasta hoitoa koskeva sääntely. Ks. HE 197/2022 vp.

216 HE 246/1984 vp, s. 21–22. Lastensuojelulakeja koskeissa hallituksen esityksissä (HE 13/1983 vp, HE 252/2006 vp) rajanvetoon huostaanoton ja päihdehuoltolain mukaisen palvelujen välillä ei palattu. Ks. kuitenkin kehitysvammalain uudistusta koskeva HE 96/2015 vp, s. 28, jossa todetaan, että lastensuojelulain mukainen huostaanotto on ensisijainen toimenpide suhteessa päihdehuoltolain mukaiseen hoitoon määräämiseen.

217 Päihdehuoltolain mukaista tahdonvastaista hoitoa ei ylipäänsä Suomessa juuri käytetä. Ks. esim. Poikonen 2013, s. 419. Pitkälti kuolleeksi kirjaimeksi on siten jäänyt myös päihdehuoltolain mukainen mahdollisuus määrätä päihdeongelmainen vanhempi tahdonvastaiseen hoitoon väkivaltaisuuden perusteella vaihtoehtona lapsen huostaanotolle (HE 246/1984 vp, s. 21). Onkin todennäköistä, ettei päihdeongelman hoito ole tehokasta, jos se ei perustu vanhemman omaan tahtoon, ja tällöin mahdolliset hyödyt jäävät lyhytkestoisiksi. Lastensuojelulain nojalla lapsen vanhemman päihdeongelma voi olla sellainen lapsen huolenpitoon tai kasvuolosuhteisiin liittyvä tekijä, joka uhkaa vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä (LSL 40 § 1 mom. 1 kohta) ja edellyttää näin lapsen huostaanottoa ja sijaishuoltoon sijoittamista.

218 Aiemmin se oli erityisin edellytyksen mahdollista myös väkivallan vaaran perusteella, mutta mahdollisuus poistui vuoden 2023 alusta (HE 197/2022 vp).

Lastensuojelulain mukaan yksi huostaanoton ja sijaishuoltoon sijoittamisen peruste on se, että alaikäisen päihteidenkäyttö vaarantaa vakavasti hänen terveyttään tai kehitystään (LSL 40 § 1 mom. 2 kohta). Lisäksi edellytetään, etteivät lievemmät, avohuollon tukitoimenpiteet (LSL 7 luku) ole lapsen edun mukaisen huolenpidon toteuttamiseksi sopivia, mahdollisia tai riittäviä ja että sijaishuollon arvioidaan olevan LSL 4 §:n mukaisesti lapsen edun mukaista. Lastensuojelulain nojalla alaikäisen päihteiden käyttöön voidaan reagoida päihdehuoltolakiä lievemmin edellytyksin, eikä huostaanotto myöskään ole edellytysten täyttyessä harkinnanvarainen, kuten päihdehuoltolain mukainen tahdonvastainen hoito, vaan se on hyvinvointialueen velvollisuus.

Rajoitustoimenpiteiden soveltamisesta alaikäiseen ei ole päihdehuoltolaissa mitään erillistä sääntelyä, eikä myöskään hoitopaikkaan kohdisteta erityisiä vaatimuksia.²¹⁹ Päihdehuoltolaissa ei säädetä erikseen myöskään alaikäisen mielipiteen selvittämisestä eikä itsemääräämisoikeuden kunnioittamisesta, vaan niihin sovelletaan SHL:n ja SHAL:n säännöksiä. Hoitoon määrättävän puhevalta ja kuuleminen määräytyy hallintolain mukaisesti (päihdehuoltolaki 14 §). Siten 15 vuotta täyttäneellä hoitoon määrättävällä on oikeus käyttää puhevaltaa ja tulla kuulluksi. Lastensuojelulaki poikkeaa päihdehuoltolaista puhevaltaa ja erityisen paljon rajoitustoimenpiteiden sääntelyä koskevin osin (ks. LSL 11 luku). Onkin selvää, että tällä hetkellä alaikäisen päihteiden käyttäjän oikeudellinen asema näytetään hyvin erilaisena riippuen siitä, kummasta asiakkuudesta on kyse.

Vaikka alaikäisten päihteitä käyttävien hoidossa on ollut mahdollista turvautua kahden erillisen lain mukaisiin palvelupolkuihin, on päihteitä käyttävien nuorten tukemisessa sekä päihdepalveluiden saatavuudessa ollut puutteita. Terveiden- ja hyvinvoinnin laitoksen selvityksen mukaan Suomesta puuttuu alaikäisille tarkoitettu päihdehuollon laitosmuotoinen hoito.²²⁰ Sitä on ainakin osin pyritty paikkaamaan lastensuojelulain mukaisilla sijoituksilla, mutta eduskunnan oikeusasiamiehen tarkastushavaintojen mukaan järjestelyillä ei pystytty riittävästi vastaamaan päihteitä käyttävien lasten ja nuorten tarpeisiin.²²¹

Alaikäisten päihteidenkäytöstä ja sen vaikuttavasta hoidosta onkin tarve käydä avoin ja perusteellinen yhteiskunnallinen ja oikeudellinen keskustelu, jossa erityistä huomiota tulee kiinnittää päihdehuollon ja lastensuojelun rajapintoihin. Hyvän pohjan keskustelulle rakentaa tuore selvitys, jonka mukaan alaikäisten päihteidenkäyttöön tulee vastata

219 Päihdehuoltolain mukaisessa tahdonvastaisessa hoidossa hoidettava voidaan eristää (päihdehuoltolaki 26 §), häneltä voidaan ottaa haltuun päihteet, niiden käyttöön liittyvät tai turvallisuutta vaarantavat aineet ja esineet (päihdehuoltolaki 27 § 1) sekä suorittaa niiden etsimiseksi henkilöntarkastus tai tarkastaa hoidossa olevan posti tai muu lähetys (päihdehuoltolaki 27 § 2).

220 Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Työpaperi 12/2021.

221 Ks. esim. Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuodelta 2020, s. 300.

kokonaisvaltaisesti ja moniammatillisesti, mutta vastuunjaon näkökulmasta keskitetysti. Erityinen huomio on kiinnitettävä vakavasti päihteillä oireileviin alaikäisiin eli juuri heihin, joihin tahdonvastainen hoito ja rajoitustoimenpiteiden käyttö mahdollisesti kohdistuu.²²²

8.3 Kehitysvammalaki

Kehitysvammalain (519/1977)²²³ mukaista erityishuoltoa annetaan erityishuollon tarpeessa olevalle henkilölle eli henkilölle, jonka kehitys tai henkinen toiminta on estynyt tai häiriintynyt synnynnäisen tai kehitysiässä saadun sairauden tai vamman vuoksi ja joka ei muun lain nojalla voi saada tarvitsemiaan palveluja (kehitysvammalaki 1 § 1). Huolto koostuu asiakkaan yksilölliseen tarpeeseen perustuen erilaisista palveluista (2 §), joista päätetään erityishuolto-ohjelmassa (34 §). Suhteessa erityishuoltoon kehitysvammalain ja vammaispalvelulain mukaiset vapaaehtoiset palvelut ovat ensisijainen vaihtoehto.

Edellytysten täytyessä erityishuoltoa tarvitseva voidaan määrätä erityishuollon toimintayksikköön tahdostaan riippumatta, alaikäinen sekä vastoin omaa että huoltajiensa tahtoa. Tahdosta riippumattoman hoidon edellytykset ovat käsillä jos: 1) henkilö ei kykene tekemään hoitoaan ja huolenpitoaan koskevia ratkaisuja eikä ymmärtämään käyttäytymisensä seurauksia, ja siksi 2) hän todennäköisesti vakavasti vaarantaa terveyttään tai turvallisuuttaan taikka muiden henkilöiden terveyttä tai turvallisuutta eikä 3) hänen hoitoaan ja huolenpitoaan voida järjestää muulla tavoin (32 § 1). Päätöksen tahdosta riippumattomasta erityishuollosta tekee hyvinvointialueen vaativan moniammatillisen tuen asiantuntijaryhmä (32 § 3) ja se toteutetaan kehitysvammalaissa määritellyissä yksiköissä, joissa on riittävä lääketieteen, psykologian ja sosiaalityön asiantuntemus vaativan hoidon ja huolenpidon toteuttamista ja seuranta varten (32 § 2).²²⁴

222 Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2023:4.

223 Eduskunta hyväksyi uuden vammaispalvelulain 1.3.2023 ja laki tulee voimaan 1.10.2023. Ks. HE 191/2022 vp. Voimaantulon yhteydessä vanha vammaispalvelulaki sekä kehitysvammalain palveluita koskevat pykälät kumoutuvat. Kehitysvammalakiin jäävät edelleen tahdosta riippumattoman erityishuollon järjestämistä, itsemääräämisoikeuden vahvistamista ja rajoitustoimenpiteiden käyttöä koskevat säännökset, joihin ei uudistuksessa puututtu. Lakiehdotusta koskevassa lausunnossaan perustuslakivaliokunta kiinnitti huomiota lasten asemaan. Valiokunta katsoi muun muassa, että lapsen asumisen tukea koskeva esitetty sääntely oli puutteellista lapsen kuulemisen ja lapsen näkemysten huomioon ottamisen osalta. Ks. PeVL 79/2022 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunnon johdosta lakiin lisättiin lapsen mielipiteen selvittämistä koskeva erillinen pykälä (20 §) tilanteisiin, joissa päätetään lapsen asumisen tuesta kodin ulkopuolella.

224 Ks. tarkemmin HE 312/2022 vp.

Kehitysvammalakia uudistettiin (381/2016) vuonna 2016 siinä nimenomaisessa tarkoituksessa, että se toteuttaisi paremmin kehitysvammaisen henkilön itsemääräämisoikeutta ja itsenäistä suoriutumista. Samalla täsmennettiin tahdosta riippumatonta erityishuoltoa ja rajoitustoimenpiteitä koskevaa sääntelyä vastaamaan kansainvälisten ihmisoikeussopimusten, erityisesti YK:n vammaisyleissopimuksen ja perustuslain asettamia vaatimuksia. Tämä näkyy jossain määrin myös lapsen osallisuutta ja itsemääräämisoikeutta koskevan sääntelyn sisällössä verrattuna esimerkiksi edellä käsiteltyyn päihdehuoltolakiin.²²⁵

Erytyshuollossa vapaaehtoisesti tai tahdosta riippumatta olevan henkilön itsemääräämisoikeutta ja osallisuutta turvaa esimerkiksi kehitysvammalain vaatimus itsemääräämisoikeuden vahvistamisesta sekä osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksien takaamisesta (42 §). Tätä tukee velvoite kirjata henkilön palvelu- ja hoitosuunnitelmaan yhteistyössä erityishuollossa olevan henkilön kanssa ne toimenpiteet, joilla itsenäistä suoriutumista ja itsemääräämisoikeuden toteutumista tuetaan ja edistetään. Kehitysvammalaki myös edellyttää selvittämään henkilön oman mielipiteen ennen kuin hänet määrätään erityishuollon tarvetta selvittävään tutkimukseen (33 § 1). Kuulemiseen ja puhevaltaan sovelletaan hallintolain säännöksiä, jolloin 15 vuotta täyttäneillä alaikäisillä on huoltajan ohella rinnakkainen puhevalta ja oikeus tulla kuulluksi. Myös tätä nuorempien lasten mielipide on selvitettävä asiakaslain 10 §:n mukaisesti.²²⁶

Keskustelua on käyty siitä, onko puhevaltaisen eli 15 vuotta täyttäneen alaikäisen vastustus aina este vapaaehtoisen erityishuollon antamiselle. Sääntelyn tarkoitus on ollut vahvistaa lapsen osallisuutta ja itsemääräämisoikeuden kunnioittamista, mutta se ei ota huomioon sitä, että erityishuoltoa tarvitsevat lapset eivät välttämättä tuettuina kykene hahmottamaan tahdonvastaisen erityishuollon seurauksia, esimerkiksi sitä, että se vie lapselta ja hänen huoltajiltaan oikeuden päättää yksiköstä poistumisesta ja voi johtaa yhteydenpidon rajoituksiin. Onkin esitetty, että tilanteita voisi olla tarpeen arvioida kokonaisvaltaisemmin yksittäisen lapsen edun näkökulmasta.²²⁷

225 HE 96/2015 vp, s. 81.

226 HE 96/2015 vp, s. 81. Hallituksen esityksessä ohjataan tunnustamaan ja kunnioittamaan myös muita kuin kielellisiä viestintätapoja, esimerkiksi leikkiä, kehonkieltä, kasvojen ilmeitä sekä piirtämistä ja maalaamista, joiden avulla hyvinkin pienet lapset voivat ilmaista valintojaan ja mieltymyksiään. Tarvittavista viestintävälineistä huolehtiminen ja lapsen avustaminen on lasta kuulevan tai tämän mielipidettä selvittävän aikuisen vastuulla.

227 Ks. Sosiaali- ja terveysministeriö 21.6.2016.

Alaikäiset on osin otettu huomioon myös kehitysvammalain rajoitustoimenpiteitä koskevassa sääntelyssä.²²⁸ Laki velvoittaa ottamaan rajoitustoimenpiteidenkäytössä huomioon alaikäisen edun, iän ja kehitystason (42 d §), vaikka ohjeistusta niiden arviointiin ei annetaakaan. Alaikäisellä on myös oikeus saada selvitys rajoitustoimenpiteen käytöstä, ja rajoitustoimenpiteen käyttöä on erikseen arvioitava hänen kanssaan (42 d § 3 ja 42 j § 1).²²⁹ Lastensuojelulakiin verrattuna rajoitustoimenpiteiden käyttöä koskeva sääntely ja ohjeistus on kuitenkin vaatimatonta, vaikka keskustelu ja arvio siitä, mitkä ovat rajoitustoimenpiteiden vaikutukset kasvavaan ja kehittyvään lapseen tai mitkä ovat rajoitustoimenpiteiden ja kasvatuksellisten keinojen rajat, ovat yhtä merkityksellisiä täysin siitä riippumatta, missä yhteydessä niitä lapseen sovelletaan.²³⁰

Päihdehuoltolain tavoin myös kehitysvammalailla on rajapinta lastensuojelun kanssa. Lainsäädännön lähtökohta on, että mikäli lapsella on vain kehitysvammasta johtuva erityishuollon tarve, pärjätään kehitysvammalain säännöksillä. Jos taas kehitysvammaisen lapsen kohdalla täyttyvät myös lastensuojelulain mukaiset huostaanottooperusteet, lapsi otetaan huostaan lastensuojelulain mukaisesti (LSL 40 §) ja käytössä ovat lastensuojelulain mukaiset rajoitustoimenpiteet (LSL 11 luku). Myös lastensuojelun sijoituksessa lapsen tulee saada tarvitsemansa erityishuollon palvelut sekä muut vammaispalvelut (esimerkiksi henkilökohtainen apu ja kuljetuspalvelut).²³¹ Käytännössä eri lakien mukaiset rajoitustoimenpiteiden käytön edellytykset ovat kuitenkin olleet hoitoyksiköiden arjessa epäselviä.²³²

228 Erityishuollossa käytössä ovat seuraavat rajoitustoimenpiteet: kiinnipito (42 f §), aineiden ja esineiden haltuunotto (42 g §), henkilöntarkastus (42 h §), lyhytaikainen erillään pitäminen (42 i §), välttämättömien terveydenhuollon toimenpiteiden suorittaminen tahdonvastaisesti (sisältäen kiinnipidon, 42 j §), rajoittavien välineiden tai asusteiden käyttö päivittäisissä toiminnoissa tai vakavissa vaaratilanteissa (esim. sängyssä tai tuolilla pysyminen, 42 k ja l §), valvottu liikkuminen (esim. tekninen valvonta, ovien lukitseminen, 42 m §) ja poistumisen estäminen (sisältäen välttämättömät voimakeinot, 42 n §). Rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää erityishuollon tehostetussa palveluasumisessa ja laitoshuollossa. Osa niistä on käytettävissä myös työtoiminnassa ja vammaisten päivätoiminnassa. Poistumisen estäminen on mahdollista vain tahdonvastaisessa erityishuollossa.

229 HE 96/2015 vp, s. 65 ja 81. Erillään pitämisen osalta todetaan nimenomaisesti, että mikäli alaikäisen erillään pito ylipäänsä katsotaan välttämättömäksi, alaikäisen hyvinvoinnista ja turvallisuudesta on pidettävä erityistä huolta ja henkilökuntaan kuuluvan sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilön tulee olla fyysisesti lapsen kanssa samassa tilassa koko erillään pitämisen ajan. HE 96/2015 vp, s. 86.

230 Lastensuojelun rajoitustoimenpiteistä ks. HE 225/2004 vp ja HE 237/2018 vp. Ks. myös Saastamoinen 2020, s. 26–53 ja Pollari & Murto 2016.

231 HE 96/2015 vp, s. 28.

232 Ks. EOA 3001/2014 ja 3851/2014.

8.4 Mielensterveyslaki

Myös mielensterveyden ongelmassa avohuollon palvelut ovat ensisijaisia, ja niitä voidaan päihdehuollon tavoin antaa sekä sosiaali- että terveydenhuollon palveluina (SHL 14 §, THL 20 ja 27 §).²³³ Mielensterveyslaissa (1116/1990) säädetään tahdosta riippumattomasta hoidosta mielisairausten perusteella.

Tahdosta riippumattomaan hoitoon määräämisestä päättävät lääkärit kolmiportaisessa menettelyssä (mielensterveyslaki 2 luku). Alaikäisen tahdonvastaiseen hoitoon määrääminen ei edellytä aikuisten tavoin todettua mielisairautta, vaan vakava mielensterveydenhäiriö riittää. Lisäedellytyksenä on, että hoitoon toimittamatta jättäminen olennaisesti pahentaisi alaikäisen sairautta tai vaarantaisi vakavasti lapsen omaa tai toisen henkilön terveyttä tai turvallisuutta eivätkä mitkään muut mielensterveyspalvelut sovellu käytettäväksi (8 § 2). Toisin kuin aikuisilla, hallinto-oikeuden tulee vahvistaa päätös alaikäisen hoitoon määräämisestä (11 § 3 ja 13 § 3) ja erikseen säädetään myös siitä, että alaikäisen tahdonvastainen hoito tulee järjestää yksikössä, jossa on edellytykset ja valmiudet hoitaa alaikäisiä. Hoito on järjestettävä erillään aikuisista, jollei alaikäisen etu muuta edellytä (8 § 3).

Menettely alaikäisen potilaan määräämisessä tahdonvastaiseen hoitoon riippuu siitä, onko alaikäinen arvioitu potilaslain (7 §) mukaisesti itsemäärääväksi vai ei (ks. tarkemmin 6.1). Itsemäärääväksi arvioidun alaikäisen tahdonvastainen hoito on mahdollista vain mielensterveyslain 2 luvun mukaisessa menettelyssä eli tarkkailuun ottamisen ja hoitoon määräämisen kautta. Muussa tapauksessa alaikäisen tahdonvastainen hoito ja hänelle sen aikana suoritettavat hoitotoimenpiteet perustuvat lapsen huoltajien antamaan suostumukseen.²³⁴ Jos huoltajien suostumusta ei saada, noudatetaan mielensterveyslain 2 luvun mukaista menettelyä.

Mielensterveyslain 11 §:n mukaan ennen hoitoon määräämistä on selvitettävä tarkkailuun otetun oma mielipide. Tämä koskee myös alaikäistä potilasta. Mahdollisuuksien mukaan myös alaikäisen vanhemmille, huoltajille ja henkilölle, jonka hoidossa ja kasvatuksessa

233 Sosiaalihuollon mielensterveyspalveluista säädetään 1.1.2023 alkaen sosiaalihuoltolaissa ja terveyden- ja sairaanhoidonpalveluista terveydenhuoltolaissa, mielensterveyslakiin jää tahdosta riippumattoman hoidon ja valtion mielisairaaloiden toiminnan sääntely. Ks. edellä av. 125 ja HE 197/2022 vp.

234 Vaikka potilaslaki ei sisällä itsemääräämisoikeuden ikärajaa, suuntaa antavana pääsääntönä on pidetty, että 12 vuotta täyttänyt voidaan määrätä tahdonvastaiseen hoitoon vain mielensterveyslain mukaisessa menettelyssä. Ratkaisevaa on, onko alaikäinen potilaslain tarkoittamalla tavalla niin kypsä, että hän kykenee ymmärtämään, mikä merkitys hoidolla ja siitä kieltäytymisellä on hänen terveydentilalleen. HE 113/2001 vp, s. 22.

alaikäinen on ollut välittömästi ennen tarkkailuun ottamista, on varattava tilaisuus tulla kuulluksi kirjallisesti tai suullisesti. 12 vuotta täyttäneellä alaikäisellä on lisäksi itsenäinen, huoltajan kanssa rinnakkainen muutoksenhakuoikeus tahdonvastaiseen hoitoon määräämistä tai sen jatkamista sekä yhteydenpidon rajoittamista koskeviin päätöksiin (24 § 5).²³⁵

Mielenterveyslain mukaisia rajoitustoimenpiteitä voidaan kohdistaa potilaaseen vain, jos hänet on otettu tarkkailuun taikka määrätty tutkimukseen tai hoitoon (22 a § 1).²³⁶ Kaikkia potilaita koskien säädetään myös rajoitustoimenpiteiden käytössä noudatettavasta suhteellisuusperiaatteesta ja potilaan ihmisarvon kunnioittamisesta sekä ohjataan kiinnittämään erityistä huomiota potilaan sairaalassa olon perusteeseen. Mielenterveyslakia säädettäessä ei pidetty tarpeellisena säätää erityisesti alaikäisten rajoitustoimenpiteiden käytöstä. Erikseen säädetään vain siitä, että eristetyn tai sidotun (mielenterveyslaki 22 f § 2) alaikäisen potilaan tilaa on jatkuvasti seurattava siten, että hoitohenkilökunnalla on

235 Alkuperäiseen mielenterveyslakia koskevaan hallituksen esitykseen (HE 2011/1989) näitä keskeisiä oikeusturvatakeita ei sisältynyt. Niitä ei ilmeisesti pidetty tarpeellisina, koska hallituksen esityksen lähtökohta oli, että alaikäisen hoitoon määrääminen perustuu aina huoltajien suostumukseen ja tapahtuu ensisijaisesti lastensuojelun kautta lastensuojelun ja terveydenhuollon viranomaisten yhteistyönä. Lakiesityksen eduskuntakäsittelyssä alaikäisten tahdonvastaiseen hoitoon rakennettiin talousvaliokunnan ehdotuksesta oma, aikuisista poikkeava kriteeristönsä (8 § 3), mutta vielä tässäkin vaiheessa valiokunnan esitys ei sisältänyt lapsen kuulemista tai muutoksenhakuoikeutta koskevaa sääntelyä (HE 2011/1989 vp, s. 16 ja TaVM 6/1990 vp, s. 5). Muun muassa tältä osin valiokunnan esitykseen jätettiin eriäviä mielipiteitä ja keskustelu jatkui vilkkaana eduskunnan täysistunnossa, jossa lapsen kuulemista ja puhevaltaa koskevaa sääntelyä sekä vastustettiin että puollettiin (Ks. esim. PTK 114/1990 vp, PTK 116/1990 vp, PTK 117/1990 vp ja 122/1990 vp). Sitten suuri valiokunta hyväksyi eduskunnan lakiin tekemät lapsen kuulemista ja muutoksenhakuoikeutta koskevat muutokset (SuVM 133a/1990 vp).

236 Mielenterveyslain mukaisia rajoitustoimenpiteitä ovat liikkumisvapauden rajoittaminen (22 d §), eristäminen ja mahdollinen sitominen (22 e §), omaisuuden haltuunotto (22 g §), omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen (22 h §), henkilöntarkastus ja -katsastus (22 i §) sekä yhteydenpidon rajoittaminen (22 j §). Oma kysymyksensä on potilaalle tahdonvastaisen hoidon aikana annettava psyykkinen (22 b §) ja somaattinen (22 c §). Lähtökohtaisesti niiden tulisi perustua yhteisymmärrykseen ja vapaaehtoisuuteen. Itsemääräävää alaikäistä hoidetaan em. tilanteissa yhteisymmärryksessä alaikäisen kanssa ja ei-itsemääräävää alaikäistä potilasta yhteisymmärryksessä hänen huoltajansa kanssa. Somaattisten sairauksien hoidossa noudatetaan potilaslakia eikä tahdonvastainen hoito ole mahdollista paitsi silloin, jos se on tarpeen hoidostaan päättämään kykenemättömän potilaan henkeä tai terveyttä uhkaavan vaaran torjumiseksi. Psyykkisen sairauden hoidon tulee olla lääketieteellisesti hyväksytyn hoitokäytännön mukaista ja lisäksi edellytetään, että sen suorittamatta jättäminen vaarantaisi vakavasti potilaan tai muiden henkilöiden terveyttä tai turvallisuutta. HE 113/2001 vp, s. 23. EIT on puuttunut siihen, ettei pakkolääkintätilanteissa ole Suomessa valitusmahdollisuutta (ks. X. v. Suomi 19.11.2012). Tilanne ei ole tätä kirjoitettaessa korjaantunut ja Suomi on tältä osin Euroopan neuvoston ministerikomitean erityistarkastelussa.

näkö- ja kuuloyhteys potilaaseen.²³⁷ Kehitysvamma- ja päihdehuoltolain tavoin voidaan siten todeta, että lastensuojelulakiin verrattuna mielenterveyslain alaikäiseen kohdistuvien rajoitustoimenpiteiden käyttöä koskeva sääntely on vaatimatonta ja siksi sitä tulisi jatkossa tarkastella yksityiskohtaisemmin kasvavan ja kehittyvän lapsen ja lapsen oikeuksien näkökulmasta.

Päihdepalveluiden ja kehitysvammaisten erityishuollon tavoin myös mielenterveyspalveluilla on yhteinen rajapinta lastensuojelun kanssa. Lasten ja nuorten mielenterveyspalvelujen saatavuudessa on jo pitkään ollut vakavia puutteita eikä psyykkisesti oireilevien lasten ja nuorten tarpeisiin ole terveydenhuollossa pystytty riittävästi vastaamaan. Tähän on kiinnittänyt huomiota myös lapsen oikeuksien komitea.²³⁸ Psykiatrisen osastohoidon ja pitkäaikaisen kuntouttavan psykiatrisen hoidon palvelut ovat esimerkiksi vähentyneet ja osastohoidot ovat muuttuneet lyhyiksi kriisijaksoiksi. Myös tätä puutetta on pyritty poikaamaan lastensuojelun palvelujärjestelmässä. Eduskunnan oikeusasiamies on kuitenkin pitänyt yksiselitteisesti lainvastaisena tilanteita, joissa vaikeasti oireileva lapsi joudutaan ottamaan huostaan yksinomaan lapsen sairauden hoidossa ilmenevien puutteiden tai hoitopaikkojen puutteen takia. Käytännössä vastuun siirtäminen lastensuojelulle ja laitoksille on voinut johtaa myös siihen, että lapsi on jäänyt ilman välttämättä tarvitsemaansa terveydenhuollon hoitoa ja tukea.²³⁹ Päihdepalveluiden tavoin myös alaikäisten psyykkisten ja neurologisten sairauksien hoidosta on syytä käydä avoin perusteellinen yhteiskunnallinen ja oikeudellinen keskustelu, jossa erityistä huomiota tulisi kiinnittää terveydenhuollon ja lastensuojelun rajapintoihin.

237 HE 113/2001 vp, s. 22.

238 CRC/C/FIN/CO/4, kohdat 41–42, 59–60 ja 62. Ks. myös CRC/C/15/Add.272, kohdat 37–38.

239 Ks. esim. Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuodelta 2020, s. 300. Ks. myös oikeusasiamiehen hoidon puutteita koskeva aloite jo vuonna 1996 (EOA 1052/1996).

9 Keskeiset havainnot ja johtopäätökset

Selvityksessä on tarkasteltu alaikäisten osallisuutta ja itsemääräämisoikeutta koskevaa sääntelyä sosiaali- ja terveydenhuollossa ennen kaikkea siitä näkökulmasta, miten se täyttää YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen asettamia velvoitteita. Perheyhteyden periaatteen mukaisesti tarkastelussa on otettu huomioon myös lapsen huoltajien oikeuksia ja velvollisuuksia. Tässä selvityksen päättävässä viimeisessä luvussa kerrataan lyhyesti keskeiset havainnot ja tehdään niiden perusteella joitakin johtopäätöksiä. Havainnot ja johtopäätöksiä tarkastellaan erikseen lainsäädännön ja sen toimeenpanon näkökulmasta. Lapsen oikeuksien sopimuksen sopimusvaltiona Suomi vastaa molemmista: Lainsäädännön on oltava kaikilta osin yhteensopiva lapsen oikeuksien sopimuksen kanssa ja sopimusmääräysten on toteuduttava myös käytännössä. Myös lainsäädäntö ja sen soveltaminen vaikuttavat yhtenä ulkoisena tekijänä lasten kasvuun, kehitykseen ja hyvinvointiin, ja tämä vaikutus voi olla positiivinen tai negatiivinen. Lähtökohtana tulisi aina olla lainsäätäjän pyrkimys maksimoida positiivisia vaikutuksia ja vähentää negatiivisia vaikutuksia.

Selvityksen perusteella nousi esiin kolme keskeistä havaintoa: 1) Lapsen oikeuksia koskevaa sääntelyä siirretään lainvalmistelussa helposti säädöksestä toiseen ilman tarkempaa analyysiä ja synteesiä siitä, miten se säädettävään asiayhteyteen kulloinkin soveltuu. Lapsen oikeuksia toteutetaan tällöin muodollisesti ja tavalla, joka ei edistä niiden toteutumista käytännössä. Lapsen oikeuksien tehokas turvaaminen edellyttää, että lapsen oikeudellista asemaa tarkastellaan aina suhteessa kulloinkin käsillä olevaan oikeudelliseen ja tosiasialliseen soveltamiskontekstiin, 2) Yksittäisissä säädöshankkeissa ei aina oteta systemaattisesti huomioon lasta koskevaa sosiaali- ja terveydenhuollon sääntelyn kokonaisuutta. Tällöin sääntelyyn voi jäädä epäjohtonmukaisuutta, mikä vaikuttaa myös sääntelyn soveltamiseen ja 3) Lainsäädännön toimeenpanoon ei kiinnitetä riittävästi huomiota. Toimeenpano vaikuttaa siihen, miten lakeja käytännössä sovelletaan ja soveltaminen ratkaisee pitkälti sen, miten lainsäätäjän tavoitteet ja lapsen oikeudet käytännössä toteutuvat.

9.1 Lapsen oikeudet lainsäädännössä

Suomen liittyessä lapsen oikeuksien sopimukseen lähdettiin siitä, että oikeusjärjestyksemme on kutakuinkin sopusoinnussa sopimuksen ja yleisemminkin ihmisoikeussääntelyn kanssa eikä sopimuksen ajateltu juurikaan aiheuttavan muutostarpeita lainsäädäntöön.²⁴⁰ Sopimuksen valvontakäytäntö ja tutkimus osoittivat kuitenkin vähitellen puutteita sekä lainsäädännössä että sen soveltamisessa. Ymmärrys siitä, että lasten on usein vaikea tunnistaa oikeuksiaan ja huolehtia niiden toteutumisesta ja että he tarvitsevat siksi yhteiskunnassa erityistä suojelua, on lisääntynyt. Velvoite erityiseen suojeluun tarkoittaa lainsäätäjän näkökulmasta sitä, että lapsiin ja lasten oikeuksiin on lainsäädännössä kiinnitettävä erityistä huomiota, jotta turvataan lasten yhdenvertainen kohtelu suhteessa aikuisiin tai muita haavoittuvammassa asemassa olevien lasten asema suhteessa muihin lapsiin. Lapsen oikeuksien johdonmukainen ja selkeä turvaaminen lainsäädännössä on keskeinen ennakkollisen oikeusturvan tae. Se on erityisen tärkeä lapsille, joille jälkikäteisiin oikeusturvakeinoihin turvautuminen ei ole yhtä yksinkertaista kuin useimmille aikuisille.

Lainvalmistelussa lapsen oikeuksien sopimukseen onkin alettu kiinnittää enenevässä määrin huomiota ja mitä tuoreemmasta lainsäädännöstä on kysymys, sitä todennäköisemmin se sisältää lapsen oikeudellista asemaa koskevaa erityistä sääntelyä, jota on ainakin jossain määrin arvioitu myös lapsen oikeuksien sopimuksen näkökulmasta. Lasten näkökulma lainsäädännöstä sen sijaan lähtökohtaisesti vielä puuttuu, vaikka lainvalmistelussa olisi tärkeää kuulla suoraan niitä lapsia, joita sääntely tulee koskemaan.

9.1.1 Sääntelykontekstin huomioon ottaminen

Valitettavan usein lainsäätäjä tyytyy kuitenkin kopioimaan lapsen oikeuksia koskevaa sääntelyä säädöksestä toiseen ilman tarkempaa analyysiä ja synteisiä siitä, miten se säädettävään asiayhteyteen kulloinkin soveltuu. Lapsen oikeuksia toteutetaan tällöin muodollisesti ja tavalla, joka ei edistä niiden toteutumista käytännössä. Lapsen oikeuksien tehokas turvaaminen edellyttää, että lapsen oikeudellista asemaa tarkastellaan aina suhteessa kulloinkin käsillä olevaan oikeudelliseen ja tosiasialliseen soveltamiskontekstiin. Lapsen oikeuksia ja sosiaalioikeuden omia sääntöjä, periaatteita ja yleisiä oppeja arvioidaan siis esimerkiksi sitä silmällä pitäen, että sääntelyn kohteena on juuri kehitysvammaisen lapsen osallisuus ja itsemäärääminen tahdosta riippumattomassa hoidossa, ei osallisuus ja itsemäärääminen yleisesti. Lapsen oikeuksien sopimuksen näkökulmasta keskeistä on myös se, ettei mitään sopimuksen turvaamaa yksittäistä oikeutta voida lakeja säädettäessäkään arvioida irrallisina, vaan sopimusta on tarkasteltava kokonaisvaltaisemmin (ks. 2.1).

240 Ks. esim. Hakalehto-Wainio 2011, s. 511. Ks. myös Nieminen 2004 s. 277–297.

9.1.2 Sääntelyn johdonmukaisuus

Oikeudelliselta sääntelyltä edellytetään johdonmukaisuutta ja koherenssia. Siihen pyrkiminen voi olla yksi syy lainsäätäjän käyttämälle 'kopioi ja liitä' -tekniikalle lapsen oikeuksista säädettäessä. Tästä huolimatta lasta koskeviin säädösteksteihin saattaa jäädä kielellisiä eroja, joiden merkitys soveltamistilanteissa jää usein epäselväksi. Lapsen näkemysten selvittämisestä säädetään esimerkiksi sosiaalihuoltolaissa ja asiakaslaissa eri tavoin ("on turvattava", "on selvitettävä"), ilman lainsäätäjän kantaa siihen, ovatko sääntelyt tosiasiasa tarkoitettu toisistaan poikkeaviksi. Myös lapsen oikeuksia tai oikeudellista toimintakelpoisuutta määrittävät ikäraajat siirtyvät usein laista toiseen, ilman että lainsäätäjä olisi pohtinut saati perustellut sitä, miksi määrätty ikäraja on valittu tai miksi ne toisinaan eroavat toisistaan. Mitään perusteltua syytä esimerkiksi puhevaltaa ja kuulemista koskevien ikärajojen eroille lastensuojelussa (12 vuotta) ja muussa sosiaalihuollossa (15 vuotta) ei ole esitetty eikä sellaista liene helposti esitettävissäkään.

Oikeudellisen sääntelyn johdonmukaisuutta edistää se, että säädöshankkeissa otetaan sääntelykontekstin ohella systemaattisesti huomioon lasta koskeva sosiaali- ja terveydenhuollon sääntely, eri laeissa tehdyt ratkaisut sekä niille esitetyt perustelut. Se edellyttää, että lainsäätäjän käytössä on vahvaa sosiaali- ja terveydenhuollon sääntelyn yleisosaamista yksittäisten alojen asiantuntijaosaamisen rinnalla. Aikanaan tehdyt ratkaisut eivät myöskään saa vakiintua pysyviksi, vaan niitä on oltava valmius arvioida tutkimustiedon valossa tarvittaessa uudestaan. Esimerkiksi ikärajoja säädettäessä oikeudellinen johdonmukaisuus ei myöskään voi olla ainoa eikä määräävä tekijä, vaan huomioon on otettava myös ajantasainen alaikäisten ymmärrys-, ajattelu- ja toimintakykyä koskeva käyttäytymistieteellinen ja kehityspsykologinen tutkimustieto.²⁴¹

9.1.3 Kohti lapsiystävällistä sosiaalihuoltoa

Lastensuojelulaki ei ollut tämän selvityksen kohteena. Lastensuojelulla on kuitenkin useita rajapintoja muun sosiaali- ja terveydenhuollon sääntelyn kanssa, ja niitä pyrittiin selvityksessä nostamaan esille. Lastensuojelulakia käytettiin myös paikoin vertailukohteena muulle sosiaali- ja terveydenhuollon sääntelylle. Erot olivat usein ilmeiset. Lastensuojelun sääntelyssä on muuta sosiaalihuoltoa pidempään painotettu lapsilähtöistä ja lapsen oikeuksiin keskittyvää lähestymistapaa, jossa lainsäätäjä ohjaa kiinnittämään huomiota lapsen näkökulmaan ja suoraan lapsen kanssa työskentelyyn. Lapsen erityisen suojelun tarve on otettu huomioon myös menettelyä koskevassa lastensuojelun sääntelyssä. Täysin

241 Ks. tarkemmin Toivonen ym. 2022.

poikkeuksellisia ovat esimerkiksi lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän velvollisuus valvoa lapsen edun toteutumista ja tarvittaessa avustaa lasta puhevallan käytössä (LSL 24 § 1).

Lapsilähtöisyys ei ole samalla tavalla sääntelyn lähtökohta lastensuojelun ulkopuolella. Yhtenä esimerkkinä nousi tässä selvityksessä esille rajoitustoimenpiteiden käyttöä koskeva sääntely. Lastensuojelulakia vertailukohtana pitäen monien muiden lakien alaikäisten rajoitustoimenpiteiden käyttöä koskeva sääntely ja ohjeistus on hyvin vaatimatonta. Keskustelu ja arvio siitä, mitkä ovat rajoitustoimenpiteiden vaikutukset kasvavaan ja kehittyvään lapseen tai mitkä ovat rajoitustoimenpiteiden ja kasvatuksellisten keinojen rajat, ovat kuitenkin yhtä merkityksellisiä täysin siitä riippumatta, missä yhteydessä niitä lapseen sovelletaan.

Lainsäädännön tasolla voimme siis puhua lapsiystävällisestä lastensuojelusta (child sensitive child welfare), mutta emme samalla tavoin vielä lapsiystävällisestä sosiaalihuollosta (child sensitive social work). Muissa sosiaalipalveluissa lapsi saatetaan edelleen mieltää toissijaisena asiakkaana suhteessa huoltajaansa. Taustalla voi vaikuttaa ajatus siitä, että sosiaaliturvaa koskeva sääntely kohdistuu usein ensisijaisesti lapsen vanhempiin, ja että lapsi nauttii sosiaaliturvasta välillisesti vanhempien välityksellä. Tämä näkyy myös perustuslain 19 § 3 momentissa, jonka mukaan päävastuu lapsen hoidosta ja huolenpidosta kuuluu perheelle, ja julkinen valta ensisijaisesti tukee, ei suoraan lasta, vaan lapsen huolenpidosta vastaavien toimintaa. Seuraus voi kuitenkin olla se, ettei lasta nähdä riittävässä määrin oman elämänsä asiantuntijana edes silloin kun on kyse lapselle myönnettävästä palvelusta tai etuudesta ja lapsi on asianosaisasemassa. Vaikutus ulottuu myös menettelyä koskevaan sääntelyyn. Aikuisille asiakkaille suunniteltu muodollinen ja kirjalliseen käsittelyyn perustuva menettely ei useinkaan riitä turvaamaan lapsen osallisuus oikeuksia. Päinvastoin menettely voi täyttää välillisen syrjinnän edellytykset, jos lapsilla ei ole tosiasiallisia mahdollisuuksia käyttää sitä yhdenvertaisesti aikuisten kanssa.

Jatkossa voi olla tarpeen pohtia, millaiset sääntelytekniset ratkaisut tukisivat parhaiten lapsen oikeuksien toteutumista riippumatta siitä, minkä lain mukaisessa asiakkuudessa ja missä asemassa lapsi kulloinkin on. Yksi vaihtoehto voisi olla lasta koskevien menettelytapasäännösten ja lapsen erityistä oikeudellista asemaa koskevan sääntelyn keskittäminen omaksi kokonaisuudekseen.

9.1.4 Eri palvelupolkujen rajapinnat

Erityisen läheiset rajapinnat lastensuojelulla on päihde- ja mielenterveyspalveluiden kanssa. Lapsen oikeudellinen asema näyttyy kuitenkin hyvin erilaisena riippuen siitä, minkä lain mukaisesta asiakkuudesta on kyse. Päihde- ja mielenterveyspalveluissa on

myös pitkään ollut isoja ongelmia, joita lastensuojelun palvelujärjestelmä on pyrkinyt paikkaamaan. Tämän myötä lastensuojelussa ei enää pitkään aikaan ole ollut kyse yksin lasten tavanomaisesta hoivasta, huolenpidosta ja kasvatuksesta, vaan enenevässä määrin vaativasta hoidollisesta toiminnasta eivätkä lastensuojelun resurssit ja ammatillinen osaaminen näissä erityiskysymyksissä ole välttämättä kasvaneet lasten tarpeiden myötä. Alaikäisten päihteidenkäyttöön ja mielenterveyden haasteisiin liittyvät ongelmat ovat paitsi oikeudellisia, myös vahvasti rakenteellisia, taloudellisia ja osin ehkä asenteellisiakin ja siksi niihin puuttumiseksi tarvitaan myös poliittista tahtoa ja päätöksentekoa. Onkin tarve käydä avoin ja perusteellinen, tutkimukseen nojaavaan tietoon perustuva oikeudellinen ja yhteiskunnallinen keskustelu alaikäisten päihteidenkäytöstä, psyykkisistä ja neurologisista sairauksista sekä niiden hoidosta ja alaikäisen oikeudellisesta asemasta hoidon aikana.

9.1.5 Huoltajien yhteistoimintaperiaate

Oikeudellisen vajaavaltaisuutensa takia alaikäinen tarvitsee jonkun edustamaan itseään ja käyttämään oikeuksiaan erityisesti niissä tilanteissa, joissa alaikäisellä itsellään ei oikeutta ole. Pääsääntöisesti alaikäisen oikeuksia käyttävät tämän huoltajat. Huoltajien yhteistoimintaperiaatteen (LHL 5 §) mukaan huoltajat päättävät lasta koskevista asioista lähtökohteisesti yhdessä. Poikkeuksena ovat rutiiniluonteiset, arkiset päätökset sekä tilanteet, joissa asiasta säädetään laissa toisin. Toistaiseksi lainsäätäjällä on kuitenkin ollut melko haluton säätämään tai edes pohtimaan huoltajien asemaa lasta koskevassa päätöksenteossa.

Huoltajien yhteistoimintaperiaate on aiheuttanut viivettä muun muassa lasten terapia- palveluihin pääsyssä, kun toinen huoltaja esimerkiksi kiistää terapian tarpeen täysin. Sekä eduskunnan oikeusasiamies että perustuslakivaliokunta ovat nostaneet esille tarpeen tämentää huoltajien yhteistoimintaperiaatetta erityisesti terveydenhuollossa. Samat ongelmat voivat koskea myös sosiaalihuollossa järjestettäviä tukipalveluita.

Lapsen oikeuksien komitean kanta on, että jos lapsella itsellään ei ole oikeutta tehdä päätöksiä hoitoaan koskevassa asiassa, laissa on oltava selkeästi säädetty, kenellä oikeus on. Lisäksi komitea on korostanut, että kaiken ikäisille lapsille on laissa turvattava oikeus luottamukselliseen terveydenhuollon neuvontaan ja ohjeistukseen ilman huoltajien suostumusta aina kun se on tarpeen lapsen turvallisuuden tai hyvinvoinnin vuoksi. Tarve voi syntyä esimerkiksi perheväkivaltilanteissa tai seksuaali- ja lisääntymisterveyttä koskevissa asioissa tai ylipäänsä silloin kun lapsen näkemykset ovat ristiriidassa huoltajien näkemysten kanssa.

Lapsen ja huoltajien väliset ristiriitatilanteet tulisi yleisimminkin ottaa lainsäädännössä paremmin huomioon. Yksi ratkaisu tähän on lasten edunvalvonta. Sitä on viime vuosina kehitetty, mutta tutkimusten mukaan järjestelmässä on epäkohtia, joista vakavimmat

liittyvät puutteisiin edunvalvojien koulutuksessa ja valvonnassa. Lisäksi järjestelmää olisi tärkeä tarkastella kokonaisuutena, ei oikeudenalakohteisesti. Kun lasten edunvalvonnasta nyt säädetään usean eri ministeriön alle kuuluvissa laeissa, ei vastuu kokonaisuudesta näytä kuuluvan kenellekään.

9.2 Lainsäädännön toimeenpano

Sopimusvaltiona Suomi vastaa lainsäädännön lisäksi siitä, että lapsen oikeuksien sopimuksen turvaamat oikeudet toteutuvat myös käytännössä. Lainsäädännön toimeenpano vaikuttaa siihen, miten sääntelyä käytännössä sovelletaan, ja soveltaminen ratkaisee pitkälti sen, miten lainsäätäjän tavoitteet ja lapsen oikeudet arjessa toteutuvat. Siksi jo lainsäädäntövaiheessa on kiinnitettävä huomiota sääntelyn tehokkaaseen täytäntöönpanoon ja pohdittava ensinnäkin millaisiin asioihin voidaan ylipäänsä vaikuttaa sääntelyn keinoin, ja missä määrin on keskityttävä lainsäädännön toimeenpanoon. Toiseksi on kiinnitettävä huomiota sen varmistamiseen, että lainsoveltaja tuntee sääntelyn, ymmärtää sen tarkoituksen ja osaa soveltaa sitä lainsäätäjän tarkoittamalla tavalla. Jos lakeja säädettäessä ei samalla huolehdita kentän riittävistä valmiuksista ja resursseista soveltaa sääntelyä, ei voida olettaa, että lainsäätäjän lakiin ja sen esitöihin kirjaamat tavoitteet siirtyisivät tehokkaasti käytäntöön. Lainsäätäjän tavoite lapsen osallisuuden ja itsemääräämisoikeuden turvaamiseksi on esimerkiksi jo asiakaslain säätämisestä lähtien ollut pitkälti lapsen oikeuksien sopimuksen mukainen, mutta lainsäätäjän asettamat tavoitteet eivät ole siirtyneet käytäntöön.

Lapsen oikeuksien komitean mukaan lasten laissa turvatut oikeudet jäävät usein käytännössä toteutumatta siksi, ettei oikeuksia joko tunneta tai niitä ei osata soveltaa. Keskeinen keino vaikuttaa tähän on lapsen oikeuksia ja lapsen erityistä oikeudellista asemaa koskeva koulutus.²⁴² Lisäksi koulutuksella voidaan vaikuttaa lapsen oikeuksia koskeviin asenteisiin, jotka voivat osaltaan olla lapsen oikeuksien toteutumisen esteenä; myös ammattilaisilla arvot, asenteet ja työyhteisöjen vakiintuneet toimintatavat vaikuttavat siihen, miten asiakkaan tai potilaan oikeudet tosiasiallisesti toteutuvat. Asenteissa on usein kyse ikään perustuvasta syrjinnästä - siitä että alaikäistä kohdellaan ilman perustetta eri tavoin kuin aikuista tai että alaikäinen jää jopa kokonaan näkymättömäksi omassa asiassaan.

242 Lapsistrategian toimeenpanossa tähän on pyritty vastaamaan tuottamalla verkkokoulutuskokonaisuus lapsen oikeuksista ja erityisesti lasten osallisuudesta. Koulutus on tehty ammattilaisille, jotka kohtaavat työssään lapsia tai joiden työllä on vaikutus lapsiin ja se on avoin kaikille. Ks. <https://www.eoppiva.fi/koulutukset/johdatus-lapsen-oikeuksiin-turvaa-lapsen-oikeuksien-toteutuminen/>.

Laillisuusvalvonnassa on esimerkiksi havaittu, että lapsiin kohdistuvia rajoitustoimenpiteitäkin saatetaan pitää normaaleina kasvatukseen kuuluvina asioina eikä perus- ja ihmisoikeuksiin kajoavina toimenpiteinä.

Lainsoveltamiseen liittyviin valmiuksiin keskittymistä puoltaa myös se, että erityisesti sosiaalihuollossa sääntelykokonaisuuden hahmottaminen edellyttää sosiaalityön ammattillisen osaamisen ohella myös oikeudellista lainsäädännön lukutaitoa ja eri laeissa ja toisinaan myös eri hallinnon aloilla säädetyn tiedon yhdistämistä. Lisäksi sääntely on usein harkinnanvaraista, ja sen soveltaminen lainsäätäjän tavoittelemalla tavalla edellyttää muun muassa perus- ja ihmisoikeuksien, oikeusperiaatteiden ja lainsäätäjän tavoitteiden tuntemusta. Tämän osaaminen on yksi oikeustieteellisessä koulutuksessa saatavia perusvalmiuksia, mutta sosiaali- ja terveydenhuollon juridiikkaa soveltavat käytäntöön sote-alan ammattilaiset, joiden koulutukseen kuuluu vain vähän oikeudellista osaamista. Sekä sote-ammattilaisten että asiakkaiden oikeusturvan näkökulmasta lainsäätäjän lainsoveltajaan kohdistamat odotukset isojen sääntelykokonaisuuksien ja erilaisten tulkintaa ohjaavien instrumenttien hallinnasta ovat vähintäänkin ongelmalliset, samoin lainsäätäjän hiljainen oletus siitä, että sosiaali- ja terveydenhuollossa työskentelevät ammattilaiset osaavat oman koulutuksensa perusteella aina arvioida esimerkiksi lapsen ikää ja kehitystasoa tai omaavat erityiset valmiudet kuulla lasta. Näin ei automaattisesti ole, vaan arvioinnissa ja kuulemisessa tarvitaan niiden yhdenvertaista toteutumista turvaavia yhteisiä mittapuita.

Perinteisesti lainsäädännön toimeenpanoon ei ole ollut tapana varata resursseja. Kalliiksi tulee kuitenkin myös se, että toimeenpanon ongelmiin pyritään kerta toisensa jälkeen puuttumaan yksin lainsäädäntöteknisin ratkaisuin, jotka ilman asianmukaista panostusta toimeenpanoon jäävät aina uudelleen tehottomiksi.

LÄHTEET

- Araneva Mirjam: Lapsen suojelu. Toteuttaminen ja päätöksenteko. Alma Talent 2022.
- Besson Samantha & Kleber Eleonor: Article 2: The Right to Non-Discrimination. Teoksessa John Tobin (toim.), The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary. Oxford University Press 2019.
- Bruning Mariëlle & Peper Jiska: Giving Children a Voice in Court. Erasmus Law Review 2020.
- Council of Europe Strategy for the Rights of the Child 2012–2015.
- CRC/C/15/Add.272. Lapsen oikeuksien komitean Suomea koskevat päätelmät 2005.
- CRC/C/FIN/CO/4. Lapsen oikeuksien komitean Suomea koskevat päätelmät 7.9.2011.
- CRC/C/OPAC/SWE/CO/1. Lapsen oikeuksien komitean Ruotsia koskevat päätelmät 6.7.2007.
- CRC/C/SWE/CO/5. Lapsen oikeuksien komitean Ruotsia koskevat päätelmät 6.3.2015.
- Daly Aoife & Rap Stephanie: Children's participation in the justice system. Teoksessa Ursula Kilkelly, Ton Liefaard (toim.): International Human Rights of Children. Springer 2019.
- Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2018.
- Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuodelta 2020.
- Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä 2012. <https://rm.coe.int/16806a453d>.
- Fagerlund Monica & Toivonen Virve: Rikosprosessin kerto lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:3.
- de Godzinsky Virve: Huostaanottoasiat hallinto-oikeuksissa. Tutkimus tahdonvastaisten huostaanottojen päätöksentekomenettelystä. OPTL 260/2012.
- de Godzinsky Virve: Lapsen etu ja osallisuus hallinto-oikeuksien päätöksissä. OPTL 267/2014.
- de Godzinsky Virve: Kohti lapsiystävällisempää oikeudenkäyttöä. Lakimies 6/2015.
- Grootens-Wiegers, P., Hein, I.M., van den Broek, J.M. et al. Medical decision-making in children and adolescents: developmental and neuroscientific aspects. BMC Pediatr 17, 120 (2017). <https://doi.org/10.1186/s12887-017-0869-x>.
- HaVL 7/2000 vp. Hallintovaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista sekä sosiaalihuoltolain muuttamisesta ja eräksi niihin liittyviksi laeiksi.
- Hakalehto-Wainio Suvianna: Lapsen oikeudet lapsen oikeuksien sopimuksessa. Defensor Legis 4/2011.
- Hakalehto-Wainio Suvianna: Lasten oikeusturva lapsen oikeuksien sopimuksen näkökulmasta. Teoksessa Hänninen, Sakari – Kotkas, Toomas – Nykänen, Eeva – Pajukoski, Marja – Sakslin Maija (toim.): Muuttuva sosiaali-oikeus. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisu 2013.

- Hakalehto Suvianna: Lapsioikeuden perusteet. Alma Talent 2018.
- HE 104/1969 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi raskauden keskeyttämisestä.
- HE 224/1982 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ja holhouslain muuttamisesta sekä niihin liittyvien lakien muuttamisesta.
- HE 13/1983 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle lastensuojelulaiksi.
- HE 246/1984 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle päihdehuoltolaiksi.
- HE 201/1989 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle mielenterveyslaiksi.
- HE 185/1991 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi potilaan asemasta ja oikeuksista.
- HE 309/1993 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.
- HE 129/1997 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle Suomen Hallitusmuodon ja muiden perustuslakien muuttamisesta kahden apulaisoikeusasiamiehen järjestelmään siirtymiseksi.
- HE 1/1998 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle uudeksi Suomen Hallitusmuodoksi.
- HE 30/1998 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi viranomaisten toiminnan julkisuudesta ja siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 229/1998 vp. Hallituksen esitys laeiksi lääketieteellisestä tutkimuksesta sekä potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 6 ja 9 §:n muuttamisesta.
- HE 137/1999 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista sekä sosiaalihuoltolain muuttamisesta ja eräiksi niihin liittyviksi laeiksi.
- HE 113/2001 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi mielenterveyslain ja hallinto-oikeuslain 7 §:n muuttamisesta.
- HE 72/2002 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle hallintolaiksi ja laiksi hallintolainkäyttölain muuttamisesta.
- HE 225/2004 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lastensuojelulain muuttamisesta.
- HE 252/2006 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle lastensuojelulaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 90/2010 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle terveydenhuoltolaiksi sekä laeiksi kansanterveyslain ja erikoissairaanhoidolain muuttamiseksi sekä sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista annetun lain muuttamiseksi.
- HE 185/2010 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi kotoutumisen edistämisestä ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta.
- HE 266/2010 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta.
- HE 47/2011 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle adoptiota koskevan lainsäädännön uudistamiseksi sekä lasten adoptiota koskevan eurooppalaisen yleissopimuksen hyväksymiseksi ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta.
- HE 86/2011 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle biopankkilaiksi sekä laeiksi ihmisen elimien, kudoksien ja solujen lääketieteellisestä käytöstä annetun lain ja potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain muuttamiseksi.

- HE 67/2013 vp. hallituksen esitys eduskunnalle oppilas- ja opiskelijahuoltolaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 91/2014 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle isyyslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 164/2014 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle sosiaalihuoltolaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 96/2015 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi kehitysvammaisten erityishuollosta annetun lain muuttamisesta.
- HE 29/2018 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi oikeudenkäynnistä hallintoasioissa ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 54/2018 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi ihmisen elimien, kudoksien ja solujen lääketieteellisestä käytöstä annetun lain muuttamisesta.
- HE 88/2018 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 225/2004 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lastensuojelulain muuttamisesta.
- HE 18/2020 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi kliinisestä lääketutkimuksesta sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 132/2021 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle vanhemmuuslaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 191/2022 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle vammaispalvelulaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 197/2022 vp. hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi sosiaalihuoltolain ja terveydenhuoltolain muuttamisesta sekä niihin liittyviksi laeiksi.
- HE 246/2022 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen käsittelystä sekä siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 247/2022 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle biopankkilain muuttamisesta.
- HE 312/2022 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi kehitysvammaisten erityishuollosta annetun lain muuttamisesta.
- Heikkilä Marjukka & Rantaeskola Satu: Suunnitelma lapsen edunvalvonnan kehittämisestä valtakunnallisesti rikosasioissa ja lastensuojeluasioissa. THL Työpaperi 19/2022.
- Helander Merike: Rokottaako vai ei? Teoksessa Suviaanna Hakalehto, Irma Pahlman (toim.): Lapsen oikeudet terveydenhuollossa. Kauppakamari 2018.
- Hughes Karen, Ford Kat, Bellis Mark A, Glendinning Freya, Harrison Emma & Passmore Jonathan: Health and financial costs of adverse childhood experiences in 28 European countries: a systematic review and meta-analysis. The Lancet 6(11) 2021.
- Hytönen Kirsi-Marja, Malinen Antti, Salenius Paula, Haikari Janne, Markkola Pirjo, Kuronen Marjo & Koivisto Johanna: Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983. STM 2016:22. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/74821/Rap_2016_22.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Iivonen Esa & Pollari Kirsi: Kansallisen lapsistrategian oikeudellinen perusta. STM 2020:20. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162242/STM_2020_20_rap.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

- livonen Esa & Pollari Kirsi: Lapsivaikutusten arvioinnin käsikirja lainvalmistelijoille. VNK 2021:5. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/163343/VNK_2021_5.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Isles Alan: Understood consent versus informed consent: a new paradigm for obtaining consent for pediatric research studies. *Front Pediatr.* 2013 Nov 21; 1:38, Robert Vasquez: *Bioethics In Practice: Understanding Understood Consent.* Ochsner J. 2017 Winter;17(4).
- KAA 3/2016. Kansalaisaloite eduskunnalle äitiyslainsäädännön ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.
- Keenan Thomas & Evans: *Subhadra An Introduction to Child Development.* Toinen painos. SAGE Foundations of Psychology Series 2009.
- KM 2021:8. Kansallinen lapsistrategia. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162864/VN_2021_8.pdf?sequence=4&isAllowed=y
- Koivisto Ida: Ohjattua vapautta? Itsemääräämisoikeus hallinnan välineenä. *Lakimies* 6/2019.
- Kotkas Toomas: Terveiden ja sosiaalisen turvallisuuden hallinnointi 2000-luvun Suomessa – menettelylliset oikeudet ja aktiivinen kansalaisuus. *Lakimies* 2/2009.
- Koulu Sanna, Sihvonen Ella, Aarnio Kia & Moring Anna: Laki ja perheiden monimuotoisuus. Loppuraportti. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2023: 22.
- Langford Malcolm & Khalid Urfan: Article 26. The Right to Social Security. Teoksessa John Tobin (toim.), *The UN Convention on the Rights of the Child.* Oxford University Press 2019.
- Launis Veikko: Kenelle itsemääräämisoikeus kuuluu? Teoksessa Juhani Pietarinen, Veikko Launis, Juha Räikkä, Erik Lagerspetz, Marjo Rauhala, Markku Oksanen (toim.), *Oikeus itsemääräämiseen.* Painatuskeskus 1994.
- Launis Veikko: *Ihmisarvo.* Vastapaino 2018.
- LaVM 11/1978 vp. Toisen lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä lapseksiottamista koskevan lainsäädännön uudistamisesta.
- LaVL 22/2006 vp. Lakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä lastensuojelulaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.
- LaVM 16/2014 vp. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä isyyslainsäädännön ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.
- LaVM 9/2022 vp. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.
- Liebel Manfred: *Adulthood and AgeBased Discrimination Against Children.* Teoksessa Dagmar Kutsar, Hanne Warming (toim.), *Children and Non-Discrimination, Interdisciplinary textbook.* CREAN 2019.
- Lundqvist Kia, Toivonen Virve, Saari Joona, Halttunen Timo, Qvist Leena-Maija, Mikkonen Anna sekä Castrén Elina: Edustajat lapsen edun takaajina. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisu 26/2018.
- Luonnos hallituksen esitykseksi eduskunnalle uudeksi biopankkilaiksi sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

- Martikainen Sini & Rahkola Iida: "Joutunu just näkemään kaikkea mitä ei lapsen pitäis nähdä": Lapsuudesta kerrotut kaltoinkohtelu kokemukset ja niiden yhteys aikuisiän lähi-suhdeväkivaltaan. Seinäjoen ammattikorkeakoulu 2020.
- Milojevich Helen, Quas Jodi A. & Yano Jason Z.: Children's Participation in Legal Proceedings: Stress, Coping, and Consequences. Teoksessa Monica Miller, Brian Bornstein (toim.): *Advances in Psychology and Law*. Springer 2016.
- Nieminen Liisa: Lasten perusoikeudet. Lakimiesliiton kustannus 1991.
- Nieminen Liisa: Koulu lasten perus- ja ihmisoikeuksien turvaajana – vai rajoittajana? *Oikeus* 2004.
- Nieminen Liisa: Nuoren perus- ja ihmisoikeudet. Teoksessa Marjukka Litmala – Mirva Lohiniva-Kerkelä (toim.): *Nuoren oikeudet*. Edita publishing 2005.
- Nieminen Liisa: Lasten ja nuorten tutkimus: oikeudellinen tarkastelu. Teoksessa Hanna Lagström, Tarja Pösö, Niina Rutanen ja Kaisa Vehkalahti (toim.), *Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka*. Nuorisotutkimusseura 2010.
- Nieminen Liisa: Biopankkitoiminta lasten terveyden ja hyvinvoinnin edistäjänä -oikeudellinen tarkastelu. Teoksessa Niina Rutanen ja Kaisa Vehkalahti (toim.): *Tutkimuseettisestä sääntelystä elettyyn kohtaamiseen. Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka II*. Nuorisotutkimusverkosto 2019.
- Nieminen Liisa (2020 a): Ristiriitainen soft law – liian paljon vai liian vähän soft law'ta? *Lakimies* 7–8/2020.
- Nieminen Liisa (2020 b): Lasten suojeleminen sananvapauden rajoittamisperusteena. Teoksessa Päivi Korpisaari (toim.): *Oikeuksia, vapauksia ja rajoituksia: Viestintäoikeuden vuosikirja 2019*. Helsingin yliopisto 2020.
- Nieminen Liisa: Koronapandemian vaikutukset haavoittuvassa asemassa olevien lasten läheissuhteiden ylläpitämiseen ja perhe-elämän suojaan. Valtioneuvoston kanslian julkaisu 2022:20.
- Nylund Anna: Lapsi riidan kohteena – lapsen asemaa koskevien asioiden haasteita. *Lakimies* 7–8/2010.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö 2011:27. Lasten ja nuorten osallistuminen päätöksentekoon Suomessa.
- Pahlman Irma: Alaikäisen potilaan itsemääräämisoikeus. Teoksessa Suviana Hakalehto, Irma Pahlman (toim.): *Lapsen oikeudet terveydenhuollossa*. Kauppakamari 2018.
- Pajulampi Henna: Lapsi, oikeus ja osallisuus. Talentum 2014.
- Paunio Riitta-Leena: Oikeusasiamies lapsen oikeuksien valvojana. *Lakimies* 6–7/2001.
- PeVL 6/1988 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle yhdistyslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- PeVM 25/1994 vp. Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.
- PeVM 5/1997 vp. Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä Suomen Hallitusmuodon ja muiden perustuslakien muuttamisesta kahden apulaisoikeusasiamiehen järjestelmään siirtymiseksi.

- PeVL 7-7a/2000 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista sekä sosiaalihuoltolain muuttamisesta ja eräksi niihin liittyviksi laeiksi.
- PeVL 34/2001 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi mielen-terveyslain ja hallinto-oikeuslain 7 §:n muuttamisesta.
- PeVL 58/2006 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä lastensuojelulaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- PeVL 42/2016 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä nuorisolaiksi.
- PeVL 1/2018 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi sosiaali- ja terveystietojen toissijaisesta käytöstä sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- PeVL 23/2020 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi kliinisestä lääketutkimuksesta sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- PeVM 8/2020 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto valtioneuvoston asetuksesta valmiuslain 118 §:ssä säädettyjen toimivaltuuksien käyttöönotosta.
- PeVL 79/2022 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä vammaispalvelulaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi.
- PeVL 89/2022 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen käsittelystä sekä siihen liittyviksi laeiksi.
- Pitkänen Joonas, Remes Hanna, Moustgaard Heta & Martikainen Pekka: Parental socioeconomic resources and adverse childhood experiences as predictors of not in education, employment, or training: a Finnish register-based longitudinal study. *Journal of Youth Studies* 24(1) 2021.
- Poikonen Heidi: Päihdehuollon lainsäädännöllinen kehitys. Oikeus 4/2013.
- Poikonen Heidi & Kekoni Taru: Asiakkaan oikeudet ja niihin vaikuttavat tekijät päihdepalveluissa. Teoksessa Aini Pehkonen, Taru Kekoni; Katja Kuusisto: Oikeus päihdehuoltoon. Vastapaino 2019.
- Pollari Kirsi & Murto Liisa: Jotain rajaa? Rajoitustoimenpiteiden perusteita lastensuojelussa ja kehitysvammaisten lasten erityishuollossa. Teoksessa Suvianna Hakalehto, Virve Toivonen: Lapsen oikeudet lastensuojelussa. Kauppakamari 2016.
- Pollari Kirsi: Lapsipotilaan päätöksentekokyky ja sen arviointi, *Acta Universitatis Lapponiensis* 387, Lapin yliopisto 2019.
- Pösö Tarja, Toivonen Virve, Kalliomaa-Puha Laura: ”Haluaa kotiin äidin luo”. Erimielisyydet ja lapsen etu huostaanoton jatkamista koskeissa valituksissa ja hallinto-oikeuden ratkaisissa. Oikeus 3/2019.
- Saastamoinen Kati: Lapsi sijaishuollossa. Yhteydenpidon rajoittaminen ja rajoitustoimenpiteet. 2. painos. Edita 2020.
- Saastamoinen Kati: Lasten oikeuksien toteutuminen sijaishuollossa vuosina 2018–2020 lasten eduskunnan oikeusasiamiehelle tekemien kantelujen näkökulmasta. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2021:6.
- SiVL 3/1994 vp. Sivistysvaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

- Sormunen Milka: The Best Interests of the Child in Human Rights Practice: An Analysis of Domestic, European and International Jurisprudence. Helsingin yliopisto 2021. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6990-7>.
- Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2008:43: Raskauden keskeyttäminen ja sterilointi. Lomakkeet ja täyttöohjeet sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle.
- Sosiaali- ja terveysministeriö 21.6.2016. Itsemääräämisoikeus erityishuollossa – muistio kehitysvammalain muutosta koskevista perusteluista. <https://stm.fi/documents/1271139/2044491/Muistio+kehitysvammalain+muutosta+koskevista+perusteluista+7.6.2016.pdf/19378aa0-f297-4d7d-a42a-3d940764d841/Muistio+kehitysvammalain+muutosta+koskevista+perusteluista+7.6.2016.pdf>
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2021:19. Lasten ja nuorten osallisuus kansallisessa lapsstrategiassa: Osa 3: Lasten ja nuorten näkökulmia osallisuudesta.
- Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2023:4. Välitä, sitoudu, suojele. Toimintasuunnitelma päihteillä oireilevien lasten ja nuorten tukemiseksi.
- Stenvall Elina: Yhteiskunnallinen osallisuus ja toimijuus: Lasten osallistuminen, kansalaisuus ja poliittisuus arjen käytäntöinä. Tampere University Press 2018.
- StVL 5/1994 vp. Sosiaali ja terveysvaliokunnan lausunto perustuslakien perusoikeussääntösten muuttamisesta.
- StVM 15/1992 vp. Sosiaali ja terveysvaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä laiksi potilaan asemasta ja oikeuksista.
- StVM 39/1998 vp. Sosiaali ja terveysvaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä laeiksi lääketieteellisestä tutkimuksesta sekä potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 6 ja 9 §:n muuttamisesta.
- StVM 18/2000 vp. Sosiaali ja terveysvaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä laeiksi sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista sekä sosiaalihuoltolain muuttamisesta ja eräksi niihin liittyviksi laeiksi.
- StVM 59/2006 vp. StVM 59/2006 vp. Sosiaali ja terveysvaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä lastensuojelulaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- StVM 22/2021 vp. Sosiaali ja terveysvaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä laiksi kliinisestä lääketutkimuksesta sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- StVM 48/2022 vp. Sosiaali ja terveysvaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä laiksi sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen käsittelystä sekä siihen liittyviksi laeiksi.
- Suhonen Mari: Sanastotyötä sosiaali- ja terveyspalveluiden yhdenvertaisuudesta. THL Terminfo 3/2018 (vierailtu 11.11.2022).
- SuVM 133a/1990 vp. Suuren valiokunnan mietintö hallituksen esityksestä mielenterveyslaiksi.
- TaVM 6/1990 vp. Talousvaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä mielenterveyslaiksi.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Työpaperi 12/2021. Laitosmuotoisen päihdehoidon ja -kuntoutuksen saatavuus ja käytetyt menetelmät 2021. Saatavilla: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-848-4>. Viitattu 29.12.2022.

- Tiensuu Paul, Allto-Heinilä Maija, Mäki-Petäjä-Leinonen Anna (toim.): Itsemääräämisoikeus – Teoriasta käytäntöön. Vastapaino 2023.
- Tobin John & Varadan Sheila: Article 5: The Right to Parental Direction and Guidance Consistent with the Child's Evolving Capacities. Teoksessa John Tobin (toim.), The UN Convention on the Rights of the Child. Oxford University Press 2019.
- Toivonen Virve: Lapsen oikeudet ja oikeusturva. Alma Talent 2017.
- Toivonen Virve: Eduskunnan oikeusasiamies – 100 vuotta lapsen oikeuksien valvontaa. Lakimies 3–4/2020.
- Toivonen Virve & Pollari Kirsi: Hyvä hoito ja kasvatus osana lapsen huoltoa. Teoksessa Suvianna Hakalehto, Virve Toivonen: Lapsen oikeudet perheessä. Kauppakamari 2021.
- Toivonen Virve, Korkman Julia, Laajasalo Taina & Pollari Kirsi: Oikeudellinen ikärajasääntely käyttäytymistieteellisen tiedon valossa. Defensor Legis 4/2022.
- Tolonen Hannele & Linnanmäki Kirsikka: Uudistunut lapsenhuoltolaki. Alma Talent 2020.
- Tuori Kaarlo & Kotkas Toomas: Sosiaalioikeus. Alma Talent 2016.
- Valtioneuvoston julkaisu 2021:81. Kansallisen lapsistrategian toimeenpanosuunnitelma. Valtioneuvoston periaatepäätös.
- Viille Sanna: Lapsuudenaikaisten haitallisten kokemusten (ACE) ilmeneminen toiminnassa aikuisiällä. Integroitu kirjallisuuskatsaus. Jyväskylän ammattikorkeakoulu 2020.
- Vuorenmaa Elina: Lapsuuden aikaisten haitallisten kokemusten yhteys nuorten aikuisten koettuun hyvinvointiin. Pro Gradu työ, Helsingin yliopisto 2015.
- Wingrove Twila & Beal Sarah J.: Psychology, Law and the Wellbeing of Children: A Developmental Perspective. Teoksessa Monica K. Miller, Jared Chamberlain, Twila Wingrove (toim.): Psychology, Law, and the Wellbeing of Children. Oxford University Press 2014.
- YK 4 (2003). Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nuorten terveydestä ja kehityksestä lapsen oikeuksien yleissopimuksen yhteydessä.
- YK 5 (2003). Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti lapsen oikeuksien yleissopimuksen yleisistä täytäntöönpanotoimenpiteistä (4 artikla, 42 artikla ja 44 artiklan 6 kohta).
- YK 6 (2005). Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti ilman huoltajaa olevien ja perheestään eroon joutuneiden lasten kohtelusta kotimaansa ulkopuolella.
- YK 12 (2009). Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti lapsen oikeudesta tulla kuulluksi.
- YK 13 (2011). Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti lapsen oikeudesta olla joutumatta minkäänlaisen väkivallan kohteeksi.
- YK 14 (2013). Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti lapsen oikeudesta saada etunsa otetuksi ensisijaisesti huomioon (3 artikla, 1 kohta).
- YK 15 (2013) Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti lapsen oikeudesta nauttia parhaasta mahdollisesta terveydentilasta (24 artikla).
- YK 16 (2013). Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti sopimusvaltioiden velvoitteista, jotka koskevat yritystoiminnan vaikutusta lasten oikeuksiin.
- YK 20 (2016). Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti lapsen oikeuksien täytäntöönpanosta nuoruusiässä.

YK 22 (2017). Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti lasten ihmisoikeuksia koskevista yleisperiaatteista kansainvälisen siirtolaisuuden yhteydessä.

YK 24 (2019). Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti lapsen oikeuksista rikosoikeusjärjestelmässä.

Internet: stm.fi/julkaisut

JULKAISUJEN MYYNTI:
julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi

ISSN PDF 1797-9854
ISBN PDF 978-952-00-8489-9